

SABINO ARANA ETA BERE ERAGINA EUSKAL PIZKUNDEAN

Bilbon emana, 2003-XI-21

Paulo Iztueta Armendariz

Sarrera

Luis Mitxelena, *Euskal literaturaren historia* idaztean, Aranaren itzala bere sorkuntzazko lana baino harago doala esan zuen: «La actividad de su contemporáneo Sabino de Arana-Goiri (1865-1903) fue principalmente política (...) No obstante, sería injusto medir su influencia en la literatura vasca por la huella de su obra original. El alcance de aquélla es mucho mayor, y se manifiesta no sólo en sus seguidores incondicionales (Luis de Eleizalde, el padre Arriandiaga, en la poesía el padre Ramón de Rentería) que llegaron a veces a extremar sus tendencias, sino también en los que no lo eran e incluso en los que proclamaron abiertamente su oposición. De Arana-Goiri más que de nadie procede en último término el mayor empuje y ambición de los escritores posteriores. El poema que como a maestro le dedicó Lizardi, por ejemplo, no es una simple fórmula de cortesía, sino el escueto reconocimiento de una deuda» (1). Geroago egile berari egindako beste elkarrizketa-liburu batean, oraindik areago doa Escalera Maidaganen esaldi hura bere egitean: «...él sólo ganó para el euskera un número mayor de lectores que todos los que había tenido hasta entonces...» (2).

Lino Akesolok esana da Aranak alderdi bi dituela, euskararen aztertzailearena bata eta eragilearena bestea: «Asko izan da alderdi biotan berak egiña; baiña bigarrenean, euskerari emon eutsan bultzadaren aldetik, Aranak ez daua bardiñik izan esanaz ez dogu, ez, alaz ez danik esango. Arrezkero Euskal-Bizkondeak Aranari zor deutso geien geien. Aitor au egin ez dautsanik gitxi dago, eta dagozenak, ez jakiñez, edo jakin nai ez-ta. Aranarenik gitxi edo bape irakurri ez dabelako edo arenik irakurtzea bere, nonbait, gitxitzat edo alpertzat daukelako» (3).

(1) *Historia de la literatura vasca*, Erein, 1988, Donostia, 145-146 orr.

(2) Ibartzabal, Eugenio, *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia, 1977, 26-27 orr.

(3) Arana Goiri, Sabino, *Obras Completas*, I, Sendoa, 1980, IX.

Geroztik Aranak Euskal Pizkundean izan zuen eraginaz mintzatzean, gehienek iritzi bera ematen dute. Itziar Lakak hasiera-hasieratik aitortzen du ukazina dela Aranak euskalari eta euskaltzale –batez ere, eragile– gisa bizkaieraren erabilera idatzian izan duen eragina, eta hori, bere ustez, politikari abertzalea izatetik datorkio: «Arana hiperbizkaieraren garaiko euskaltzalea dugu, hain zuzen ere botereri eragingarriena lortu zuen euskaltzalea. Hala izaki, abandotarraren eginetan politikak izan zuen lekuri nagusia. Honela, bada, bizkaiera idatzian bere izenak duen garrantziaren mamia, abertzaletasunaren aintzindaria izatean legoke gehien bat; bere egitasmoaren barnean euskara indartzea eta garatzea asmo zuen alderdi politikoaren sortzailea izatean, alegia» (4).

I. SABINO ARANAREN HERENTZIA

Asko dira jada Sabino Aranaren lanaz aritu direnak. Bibliografia zabala da berari buruzkoa. Ez gara horretaz luzatuko. Harenean, batez ere, hizkuntzarena ukituko dugu, baina honena ulertzeko beste puntu batzuk ere bai: arrazarena, zehazki. Arana euskalariak diharduten gehienek azpimarratzen duten tesia baita haren baitan hertsiki loturik datozela ideia politikoak eta teoria linguistikoak, Euskal Pizkundean izan zuen eraginaz hitz egitera goazen honetan, behartuak gaude Sabino abertzaleaz, euskalariak eta euskaltzaleaz jardutera.

Bestalde, kritikari batek baino gehiagok salatu bezala, zentzuz eta tentuz bereizi beharra dago berari zor zaiona eta besteek hari egotzi diotena. Mitxelenari jarraiki, hala dio Akesolok ere: «Aranaren euskal-lana ondo aztertu barik dago. Bereak ez dituen eritxiak ezarten ei jakoz askotan. Aranazale batzuen eritxiak alboratu eta bereak dituenak aztertzea lan onuragarria izango ei genduke» (5). Laburki esanda, batean Arana eta bestean aranazaleak kokatzeko garaia heldu da.

1. EUSKAL NAZIOA ETA ARRAZA

Sabino Arana ez zen kolpetik iritsi euskal nazioa mugatzera. Lehenik, «¿Somos españoles?» artikuluan (1893), bizkaitarrak ez direla espainolak azaltzera iritsi zen: «Los bizkainos no somos españoles ni por la raza, ni por el idioma, ni por las leyes, ni por la historia» (6). Elementu objektibo hauetako bakoitzaren edukia banan-banan azaltzen du galdera-erantzunen bidez. Haste-

(4) Ibid., 14 or.

(5) «Arana goiri, euskalari», OC, I, XI.

(6) *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 181 or.

ko, euskal arrazak ez nongorik ez noizkorik ez bide du: «Todas las demás razas se han clasificado en grupos primitivos, ramas originadas y ulteriores derivaciones; la nuestra permanece siendo una selva virgen, para la investigación científica, una verdadera isla en medio de la humanidad. La raza española es, en cambio, un producto latino-gótico-arábigo con tenues toques de fenicio, griego y cartaginés, que no conserva ni rastro de la raza primitiva de la península, que fue la nuestra» (7). Arraza zer den hobeto zehazten du geroago ko beste pasarte honetan: «Hablamos de raza en el sentido de conjunto de familias que proceden directamente de un mismo origen más o menos remoto. En este sentido concreto, *raza* es lo mismo que *nación*, *gente* o *pueblo*; designa a una gran familia, y expresa un objeto natural, que existe independientemente de la voluntad de los hombres» (8). Izate hau berezkoa zaion batasun honek osatzen du *aberria*, zeina ikuspegi nazionalistatik begiratuta izendatzeko *Euzkadi* hitza asmatuko baitu, *euzko* + *di* hitz eta atzizkiz osatua, euzkoen multzoa adierazten duena (9).

Geroago piztuko den eztabaidan agertuko den bezala, alderdi linguistikotik zein historikotik begiratuta, berak adierazi nahi zuen herri-errealitatea adierazteko desegoki asmatutako hitza izango da *Euzkadi*-rena; baina arreta jarri, hitz horren bidez azaldu nahi zuen kontzeptuaren edukian ezarri behar da, hor bidez ere, honek baitu garrantzirik gehien, eta ez hainbeste, agian, kategoria politiko hura adierazteko berak erabilitako hitzaren desegokitasunean. *Euzkadi* hitzak, lehenik eta funtsean, bere lurralde historikoan zein diasporan bizi den euskal jatorriko guztien komunitate etnikoa esan nahi du. Noski, inmigrazio-populazioa ez da sartzen hor, egungo estatu moderno batzuetan, Alemaniakoan bezala, sartzen ez den bezala.

Beraz, arraza edo nazioa esan, gauza bera da Aranarenean, esanahi bera dute eta. Oinarri fisikoa dute, naturala. Desberdintasun biologikoa tartekatzen delako, bizkaitarrak ezin dira espainolak izan, ezta espainolak euskaldunak ere, ezta nahi izanda ere (10). *Umiaren Lenengo Aizkidia* liburutxoan, elkarrizketa gisa eraturtako «Bizkatarra» atalean, dakarrenez, Euzkadi ez da lurralde geografiko bati atxikirik dagoen giza komunitatea, mundu zabalean barreiatuturik dauden edo egon daitezkeen euskotarrak oro biltzen dituen familia baizik. Lotura egiten duena ez da hizkuntza, arraza baizik, euskal abizenak dituen. Euskotar guztiak euskaldun diren bezala galderari, honela erantzuten dio: «Ez gusti-jak: bai-dira euzkerea eztakijen euzkotar asko» (11).

(7) Ibid., 182 or.

(8) «Fe de erratas de *La Gaceta del Norte*», *La Patria*, 81, 1903-05-10; OC, III, 2264-2265 orr.

(9) Hau iruditzen zaio egokiena: «el más natural, más castizo y más adecuado para significar al Pueblo Vasco en conjunto» («Euzko», *Euzkadi*, 1, 1901, Marzo; OC, III, 1828 or.).

(10) Ikus «Efectos de la invasión» artikuluko 1. oin-oharra (*Baserritarra*, 10, 1897-07-4; OC, II, 1326 or.).

(11) Op. cit., OC, II, 1059 or.

Bizkaitarrak, bada, egitez Espainiaren azpian badaude ere, izatez ez dira espainolak, eta beren nazioa berreraikitzeo eskubide osoa dute, bere egunean, 1839. urtera arte, independentea izan baitzen: «Podrán los vascos actuales desear volver o no a su independencia pasada: que cada hombre y cada pueblo es dueño de su propia voluntad, y no el extraño (...) Pero (...) nadie que en la materia de puros hechos se crea versado, desconoce que Vizcaya (como Guipúzcoa, y Alaba y Nabarra) fue hasta 1839 un estado de nacionalidad vasca que gozaba de perfecta independencia política; que esta independencia fue en ella natural y no adquirida ni por otros Estados otorgada; que el origen de esa independencia se remonta, por lo tanto, hasta el origen de la misma raza vasca; y que no hay hombre, entre los sabios, que sea capaz de señalar en la historia ni en la protohistoria la existencia de una raza anterior a la raza vasca» (12). Pasarte honetan ageri denez, alde batera utzita, noski, egungo euskal historiografian sostengaezina den Euskal Herri foralari egozten dion ustezko independentziarena, lehen aipatutako elementu objektiboei subjektikoa eransten die, independentzia erdiesteko borondadea, alegia, baldin herritarrek hala erabaki balezate. Xede honekin sortuko ditu, hain zuzen, *Euskeldun Batzokija* (1894), EAJ (1895), eta sustaketa politikorako tresnarik eraginkorrenak, bereziki, prentsa-organoak, hala nola *Bizkaitarra* (1893), *Baserriarra* (1897), *El Correo Vasco* (1899), *Euzkadi* (1901), *La Patria* (1901) eta *Patria* (1903), *Bizkaya'ren Edestija* eta *Izkerea Pizkundera* argialetxea (1896), azken hau Luis bere anaiarekin batera bideratua. Horrela gauzatzen da sabindar nazionalismoa hamarkada estu baino biziko ibilaldian. Mugimendua ibiliz frogatzen baita, Sabino Aranak mugimendu nazionalista abian jarri frogatzen du badela euskal nazioa, ez egitez, bere estatua falta zaiolako, baina bai egitez eta borondatez, menpekoea izateari utzi eta burujabe izan nahi duelako.

Euskaldunak zergatik ez diren espainolak azaldu eta gero, euskaldunen berezitasunak zehaztera pasatzen da eta, ondorioz, euskal nazioaren definizioa ematen du. Honela, Aranak «¿Qué somos?» artikuluko-sortan (1896) mugatzen du euskal nazioari buruzkoa. Bost elementu dira euskal nazioa definitzen dutenak: arraza, hizkuntza, gobernu eta legeak, izaera eta ohiturak, eta nortasun historikoa (13). Azken batean, bi lan horiek osagarriak dira.

Arraza da harentzat oinarritzko elementua. Bada euskal arraza bat, garbitzat hartzen dena, eta garbi izanez jarrai dezan, atzerritarren kontra babestu beharrekoa. Aranak euskal arraza eta espainola bereizten ditu. Hauen arraza nahasia da, XVI. mendera arte arraza askok okupatu baitzuten penintsula, «de suerte que la raza es un producto de todas las invasiones que han ocurrido en la península desde hace más de cuarenta siglos: celta, fenicia, griega, romana,

(12) «Fe de erratas de *La Gaceta del Norte*», op. cit., 2360 or.

(13) «¿Qué somos?», *Bizkaitarra*, 28, 1896-06-16; OC, I, 606 or.; 29, 1895-06-30; OC, I, 625-628 orr.; 30, 1895-07-7; OC, I, 637-641orr.).

germana, árabe, dominando el elemento latino» (14). Bertan mintzatzen diren hizkuntzak ere latinetik eratorriak dira, hala nola gaztelania, katalana, valentziera, galiziera, asturiera, berdin portuguesa. Aldiz, euskara, euskal arrazaren antzera, zein hizkuntza familiatan sailkatu ez dakite (15).

Sabino Aranak ez du esaten euskal arraza espainolena baino garaiagoa denik, hura ez bezala garbia dela baizik; ezta ere ez du esaten euskal arraza txit garbia denik, mestizoak ere aipatzen baititu. Beraz, Euskal Herrian, hiru motatako jendea bizi da, hots: euskaldun garbia, lehen lau abizenak euskaldunak dituen, mestizoa, gurasoren bat euskalduna duena, eta matekoa, arras arrotza dena. *Euskeldun Batzokija* elkarteko arautegia egiterakoan (1894), 59. artikuluan (16), hiru motatako bazkideak bereizten dira: bertakoak, lehen lau abizenak euskaldunak dituztenak; adoptatuak, abizenen bat edo beste euskalduna dutenak eta beren aiton-amonak euskal lurraldean jaioak direnak; azkenik, adiktuak, nahiz lehen lau abizenak erdaldunak izan, beren aiton-amonak euskal lurraldean jaiotakoak dituztenak. Beraz, garbi dago, abizenak dira, hain zuzen, arrazaren zigilua berekin daramatenak. Berdin dio non jaioa izan, euskara jakin ala ez, baldin abizenak euskaldunak baditu: «Porque el nacer en éste o en el otro punto nada significa, como es claro, respecto a la raza. Un hijo de bizkainos nacido en Madagascar o el Dahomey será tan bizkaino de raza como el que hubiese nacido en Olakueta: al paso que un descendiente de españoles nacido en Vizcaya nunca será bizkaino de raza» (17).

Bizkaitarren etsaiak zein diren ere garbi asko zehazten du. «Ellos y nosotros» artikuluan dakarrenez, euskal politika bi bandotan zatituta aurkitzen da: batean «besteak» daude, etsai espainolistak, alegia, eta bestean «gutarrak», bizkaitarrak edo nazionalistak, hots, «los que queremos para nuestra Patria la perfecta realización de su derecho político, y tanto como a ella amamos, odiamos a sus opresores» (18). Besteen sailean, hasteko maketoak aurkitzen dira, inbaditzaile espainolak oro, hala deituak bizkaitarrak menpean hartuak dauzkatelako: «Y no me refiero a una clase determinada de *maketos*, sino a todas en general: todos los *maketos*, aristócratas y plebeyos, burgueses y proletarios, sabios e ignorantes, buenos y malos, todos son enemigos de nuestra Patria, más o menos francos, pero siempre encarnizados» (19).

Sabino izututa dago maketoak Bizkaian hartzen ari diren indarra ikusita. Maketismoa edo espainolismoa Bizkaiko gizarte-bizitza osoan zehar barreia-

(14) «¿Qué somos?», *Bizkaitarra*, 28, 1896-06-16; OC, I, 607 or.

(15) «Es bien sabido que el origen de la raza euskeriana desconócese hasta hoy por completo: su lengua carece de hermanas y de madre conocida» (*Pliegos histórico-políticos*, OC, I, 72 or.).

(16) *Bizkaitarra*, 10, 1894-05-1894; OC, I, 281 or.

(17) «¿Somos españoles?», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 182 or.

(18) *Bizkaitarra*, 26, 1895-05-12; OC, I, 578 or.

(19) «Nuestros moros», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 196 or.

tua aurkitzen da, zibilean bezala elizakoan, soziopolitiko eta ekonomikoan bezala administrazioakoan, eta bereziki familietan (20). Garaiko datu estatistiko-en arabera, Bilbaoko hiritaren artean euskaldunak halako bi dira abizena espainola dutenak, 3.537 erdaldun 1.724 euskaldunen aurkez (21). Orobat, eskola nazionalistako maisu-maistrak gero eta gehiago dira Bizkaian, 1894ko datu estatistikoen arabera, euskal abizenekoak 154 eta erdal abizenekoak, aldiz, 129. Baina euskal abizenekoen kopuru hori oraindik areago murriztu behar da, baldin kontuan hartzen bada, horietako batzuek, Espainian jaiotakoak izaki, Euskal Herria mespresatu egiten dutela, euskara ez dakitela, edo, jakinda ere, gorrotoa diotela: «Total, que son muy contados los que (...) son bizkainos de naturaleza y en ideas, y los únicos en rigor que Bizcaya debiera sostener para educar a sus hijos» (22).

Bestalde, bertakoak dira inmigratzia aldeztzen dutenak eta atzerritarrei leku egiten dietenak. Horregatik, ez atzerriko inbaditzaileak bakarrik, bertako espainolistak ere, euskal abizenak eraman arren, maketoen parekotzat hartu beharrekoak dira: «Pues ¿quiénes son *ellos* aquí en Bizcaya? Los malos bizkainos; los que forman en los distintos partidos de España y fraternizan con los *maketos*; los que han olvidado la tradición bizkaina y hacen causa común con los enemigos de nuestros antepasados; los que han despreciado, en todo o en parte, la Ley Vieja de nuestra raza, para adoptar la extranjera; los que reniegan de la nacionalidad bizkaina, para hacerse españoles... (...); en una palabra, los bizkainos espurios que nosotros llamamos *maketófilos* o espainolistas; esto es, amigos de los españoles; éstos son *ellos*. Ésos son con quienes nosotros tenemos que luchar principalmente: no los maketos. Ésos son los que, llevando indignamente hermosos apellidos de nuestra lengua dignos de mejor suerte, y aparentando furismo, u honradez administrativa, o protección para la industria y el comercio, engañan a los bizkainos sanos, y compran por unas pesetas a los que están ya maketizados y envilecidos» (23). Espainolisten zakuan sartzen ditu euskal nazionalista ez diren guztiak: «carlistas, integristas, euskalerriacos, liberales, sagastinos, chavarristas, republicanos..., de toda casta de españoles y espainolistas; pero buen bizkaino, ninguno» (24). Bestalde, «La ceguera de los bizkainos» artikuluan (25) jadanik aurreko urtean banan-banan aztertuak zituen alderdi es-

(20) «Hay *maketismo* o espainolismo en todas las esferas de la sociedad vizcaina: le hay en las autoridades eclesiásticas y civiles, en la prensa periódica y no periódica, en las sociedades políticas y de recreo, en las asociaciones religiosas y profesionales, en las órdenes y congregaciones religiosas, en el clero, en la industria, en el comercio, en la propiedad, en el trato social, y por último, en el matrimonio, que, como generador de la familia, que lo es de la sociedad, es la llave de las posiciones y el elemento más trascendental» («Los invasores», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 197 or.).

(21) «La invasión maketa», *Bizkaitarra*, 7, 1894-03-31; OC, I, 262 or.

(22) «Estadística etnográfica del magisterio de Bizcaya», *Bizkaitarra*, 22, 1895-02-24; OC, I, 523 or.

(23) «Ellos y nosotros», *Bizkaitarra*, 25, 1895-04-24; OC, I, 560-561 orr.

(24) *Ibid.*, 563 or.

(25) *Bizkaitarra*, 15, 1894-09-30; OC, I, 363-378 orr.

painolista horiek guztiak, hala nola liberalismoa, karlismoa, integristmoa, erregionalismoa, horiei guztiei politika bizkaitarra kontrajarriz. EAJK hauteskundee-tan artean parte hartzeke zirauen garaiko diskurtsoa da hau, abstentzioa aldarrikatzen baitzuen orduan. Ez da aurkezten, ez baitu aski indar horretarako (26).

Esandako arrazoi hauengatik guztiengatik, euskal gizarteak bizi duen ustelkeriaren ondorioz, euskal arrazaren garbitasuna arriskuan dagoela iruditzen baitzaio, haren defentsarako, neurri jakin batzuk hartzea proposatzen du, inmigratu-entzat murriztaile izango direnak, horien artean bat, beti ere Euskadi independente hipotetiko batean, atzerritarrei sarrera debekatzea (27), eta bi, bertan kokatuak daudenak atzerritar gisa hartuak izatea, hots, gizarte-bizitzan isolatuak edukitzea (28). Maketoen inbasioari gain hartzeko aterabide bakarra, erabateko isolamenduarena da (29). Izan ere, Aberriak edo Euskeriak (hau erdaraz esanda) jasaten duen desgaziarik larriena euskaldunak espainolekin –arrotzekin, alegia– harremanak izanez bizitzea eta, ondorioz, bere izatean endekatuz joatea da.

Atal honetakoa bukatu aurretik, ohar-pare bat egin beharrean gaude. Bata da Sabino Aranak etnia hitza ezagutu bai, baina behin edo beste bakarrik erabiltzen duela, eta orduan adjektibo-eran. Eta erabiltzen duenean, ez zentzu juridikoan, fisikoan baizik erabiltzen du (30). Eta bestea da, Katalunia, latin-dar arrazatik datorrenez gero, Espainiako erregio bat besterik ez dela, bere sorreraz, izaera politikoaz, arrazaz, hizkuntzaz, historiaz eta izaeraz espainola delako. Iritzi hori sostengatuko du beti (31). Nazionalista katalanen helburu politikoa, Espainiako estatu-boterea lortzea da, deszentralizatzea (32); euskal nazionalistena, aldiz, Espainiarekin etetea. Katalan nazionalismoan orokorrean ikuspegi hau nagusitu izan bada ere, badirudi egun independentziaren aldeko aukera indartzen hasia dela.

2. EUSKAL NAZIOA ETA EUSKARA

XX. mende-hasieran gainbehera hasia zen euskararen aldeko sustaketari serio heldu zion Aranak. Ez da zalantzarik garrantzi handia eman ziola euskarari, adin helduan ikasi eta, segidan zehaztuko dugun bezala, haren azterketa-ri eskaini baitzizkion saiorik sendoenak.

(26) «Ellos y nosotros», op. cit., 580 or.

(27) «La pureza de raza», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 546 or.

(28) «Efectos de la invasión», *Baserritarra*, 11, 1897-07-11; OC, II, 1331 or.

(29) «Extranjerización», *Diario de la Mañana*, 67, 1899-08-10; OC, III, 1761 or.

(30) «Efectos de la invasión», 1. oin-oharra, *Baserritarra*, 10, 1897-07-4; OC, II, 1326 or.

(31) «El catalanismo», *Jaun-Goikua Eta Lagi-Zarra*, 18, 1897-08-29; OC, II, 1391-1392 orr.

(32) «Ni es uno mismo el enemigo de los catalanes y el de los bizkainos. El enemigo de Cataluña es el poder central de la nación a que naturalmente pertenece, influido por una región hermana, Castilla, que ha sabido imponerse a las demás; el enemigo de Bizcaya es la nación extranjera que la ha avasallado» («Minuta: Errores catalanistas», *Jaun-Goikua Eta Lagi-Zarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 405 or.).

Haren garrantzia handia delarik ere, bigarren mailakoa da arrazaren aldean. Honen arrazoa da, hizkuntza, galduz gero ere, berreskura daitekeela, hiztegi on bat eta gramatika on bat lagun; arraza, ordea, behin endekatuz gero, ezin da lehengo egoera garbia lortu.

Euskarak Aranarentzat hiru ezaugari nagusi ditu. Lehenengoa da, hizkuntza izan, komunikatzeko tresna bat besterik ez dela, ideiak eta gogoetak bestekin trukatzeko zeinu-multzo bat besterik ez. Zeregin fisiologikoa betetzen du, ez gehiago. Horregatik, hizkuntzaz aldatuta ere, ez luke nazio batek bere iza-tea galduko (33). Beraz, harentzat hizkuntzak ez bide du zerikusirik ez pentsamenduaren antolaketan eta ez eraginik mundu-ikuskeran, hizkuntzalari batzuek aitortzen dioten bezala. Bigarren ezaugarria da, euskara, literaturarako ez ezik, herritarrek irreligiositatea eta immoralitatea dakartzaten atzeritarren kontra defendatzeko ere erabili behar dela, hura «babes» eta «kontrahorma» gisa hartuz, alegia (34). Hirugarrena da –agian, oinarritzkoena eta horregatixe, beharbada, kritikak ere gehien aipatu izan duena–, euskaltzetasuna hertsiki Aberriaren kausari loturik dagoela eta euskaltzeltasuna, funtsean, abertzetasuna zor zaiola. Hizkuntza –kasu honetan euskara– deus ez da abertzetasunik gabe. Horregatik, euskaltzeltasuna indartzen joan dadin, abertzetasunari eragin behar zaio, hau gabe hura kamutsa baita. «Aberrija eztau gaizkatuko euzkereak; bai ta bakarrik abertzetasunak» (35), zioen. Beste esaldi hau ere berea da: «Zabaldu egixu abertzetasuna, ta berarekin euzkerea be zabalduko da» (36).

Azken batean, derragun garbiki, arraza da euskal nazioa funtsatzen duen elementu nagusia eta beste guztiak, garrantzitsuak izan arren, elementu gehigarriak besterik ez dira. Zentzu honetan, guztiz adierazgarria dira «Errores catalanistas» artikulua aipatuan jaulkitzen dituen gogoetak, non esaten baitu nahia-go duela atzeritarrez kutsatutako Bizkaia euskalduna eta independentea baino kutsatu gabekoa, nahiz ez izan independentea eta euskararik ez egin (37). Arra-

(33) «¿Qué es el idioma patrio, en sí mismo considerado, más que un simple signo con que los miembros de una nación se comunican entre sí sus ideas y sus afectos? Suprimido él y reemplazado por otro, puede en absoluto esa nación encaminarse a su fin» («Efectos de la invasión», *Bizkaitarra*, 11, op. cit., 1327 or.).

(34) «No vale considerar al Euskera meramente como una hermosa lengua, digna de ser cultivada en la literatura: es el broquel de nuestra raza, y contrafuerte además de la religiosidad y moralidad de nuestro pueblo» («Epílogo», *Bizkaitarra*, 18, 1894-12-31; OC, I, 432 or.).

(35) «Euzkeltzale bateri», *Baserritarra*, 6, 1897-06-6; OC, II, 1296 or.

(36) ¹ Ibid.

(37) «Asimismo: si nos pusieran de un lado la muerte total y absoluta de Bizkaya, esto es, la extinción de su raza y su lengua y la desaparición de todo escrito y toda memoria referente a sus leyes e historia y hasta su mismo nombre, y del otro una Bizkaya maketa, independiente y regida por las leyes de nuestros padres, poseedora de nuestra lengua y heredera de nuestra historia, optaríamos por lo primero; y aun entre esta segunda Bizkaya y una Bizkaya esclava, pero euskariana de raza y amante de su independencia y del restablecimiento íntegro de sus leyes y su lengua, nos quedaríamos con esta última: porque si es preferible la muerte a la esclavitud, lo es también la esclavitud a toda vida aparente» (*Bizkaitarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 404 or.).

zoia? Lehen aipatua: arraza, behin galduz gero, berreskurazina dela; hizkuntza, aldiz, bai.

3. SABINO ARANA, EUSKARAREN ERAGILE

Gehienek onartzen dutena da Sabino Arana izan dela euskararen eragile nagusia bere garaian (38). Aranak euskara galtzen ari dela egiaztatzen du, euskara egiten denetan ere ez dela aintzakotzat hartua, hainbestearino, ezen euskalduna arrotz sentitzen baita bere herrian, kasurako Gernikan (39). Eta galera horretan, ez atzerritarrak (40), etxekoak dira errudunak, Euskaria independentea izan zen garaian ere gaztelania izan baitzen beren hizkuntza ofiziala (41). Goi-klasekoek ez baitute erabiltzen gizarteko beren harremanetan, gizarte-mugikortasunean aurrera egin nahi duten euskaldunentzat oztopo bat besterik ez da (42). Horregatik dago bere erabilera baserritarren mundura mugatua, eta hauek ere amorratzen daude gaztelaniaz egiteko, arrotz bilakatu zaien etxean sarbidea izan dezaten. Bistan da euskara berreskuratzen ahaleginak egin behar direla eta, horretarako, plangintza bat egiteari beharrezkoa deritzo. Nabarmenezkoa da Hendaia eta Hondarribiako Batzar Ortografikoen inguruan izandako protagonismoa, zenbaitek modu negatibo batez epaitu izan dutena, baina bidegabeki, oraindik zer argiturik badelako hor, geroago zehatzago ikusiko dugun bezala. Oraingoz aski bekigu iradokitzea Sabino Arana azken urteetan, agian politika instituzionalean sartuta dabilelako eta euskal munduan murgilduago, euskararen kausari –orokorrean diogu hau–, hasieran baino garrantzi handiagoa ematen diola, nahiz eta –alderdi hau ere zehaztu beharrezkoa da–, euskal naziotasunari buruzko ikuspegian jarrera-aldaketatik edo eboluzio-antzekorik ez dugun sumatzen. Euskaltzaleago izatea baliteke, bai, baina ez horregatik arrazari gutxiago atxikia.

(38) Hala dio Akesolok: «Aranaren asmoak eta jokabidea argi eta garbi dagoz. Euskera euskal-seme guztien izkuntza izatera eroan nai dau, eskubide guztien jabe eta guztien legezko eta egitezko izkuntza izatera. Lenengo, euskaldunak euren lozorrotik itxartu, euskeraren alderako zabarkeritik eta jaramonik-ezetik atera, eta ortik aurrerako ekintza jarri. Euskalerri edo eskualde bakoxtetik asiko da lana, lenago euren jabe izan ziran eta egunen baten barriro izateko ustea dauken eskualde bakoxtetik. Eskualde bakoxtxean nagusi dan euskera alik eta batuena egin, osotu eta indartu, guztien arteko izkuntza egin arte, bai literaturan eta bai goikoen eta bekoen, ikasien eta ikasibakoen agotan, kalean eta etxean. Euskera ori jarri bearko da nagusi eskola guztietan, berengoetarik gorenoetarañokoetan, erri-batzar eta batzarretako eta gizarteko agiri guztietan. Olantxe euskalki bakoxtxean batasuna lortuaz...» (Op. cit.; OC, I, XVII).

(39) «Extranjero en Bizkaya», *Bizkaitarra*, 12, 1894-07-21; OC, I, 327 or.

(40) «No lo mata el extraño. Los mismos vascos le están dando la muerte. Ha mucho tiempo que empezaron a negarle el sustento y hasta el aire» («Conócete a ti mismo», *Euzkadi*, 3, 1901-09; OC, III, 1998.or.).

(41) Ibid.

(42) «El euzkera, hoy de nada vale. Al contrario, es un obstáculo, un estorbo para todo: para educarse, para estudiar, para el comercio, para la vida. Los ricos y los ilustrados habéis llegado a esa posición hablando el español» (Ibid.).

Aranak, euskararen gizarte-eragile gisa, hainbat ekintzatan parte hartzen du. Erakunde-mailan, Bizkaiko Diputazioari Euskarazko Katedrari laguntza emateko eskaria egiten dion aldi berean (43), haren bizitza indartzeko bitarteko eragingarri batzuk ezartzea proposatzen du, hala nola ikasle saiatuenentzako sariak ezartzea, bertako ikasleen artean euskarazko lehiaketa publiko bat antolatzea literatura eta euskalaritzan, eta euskarazko liburu literario eta zientifikoak idazteko laguntzak ematea (44). Izan ere, pozgarria da adineko jendea euskara ikasten ikustea. Eta hau guztia, berak hamaika bider esana daukanez, abertzaletasunaren ondorio da: «Es cosa que inunda el alma de grata emoción el ver estos días asistir a Cátedra de Euskera a un buen número de bizkainos, ávidos de aprender su lengua patria los que han tenido la inmensa desgracia de ignorarla desde la cuna, y de perfeccionarse en su posesión los que tuvieron la dicha de balbucearla en el regazo de sus madres. Allá van los que hace muchos años dejaron los colegios y las aulas: allá van, demostrando con las barbas que pueblan sus rostros el patriotismo que respiran sus pechos. Pero si con ello demuestran individualmente el patriotismo que les anima, vienen colectivamente a demostrar también el que distingue a *Euskeldun Batzokija*, puesto que de los dieciséis alumnos, quince pertenecen a este círculo nacionalista» (45).

Herri-mailan, aupatu zituen, halaber, eskoletan (46) eta elizetan (47) euskaraz ari ziren maisu-maistra eta elizgizonak. Era berean, euskararen ortografia arautzeko Hendaian 1901eko irailaren 16an egindako Batzarrean

(43) Beste pasarte batean: «Después de los brillantes exámenes verificados el 31 de Mayo, donde dieron notables muestras de aplicación y aprovechamiento veintitantos alumnos, ya barbados la mayor parte, parece posible llegue al fin a comprender nuestra diputación, cómo la Cátedra de Euskera, no sólo no es inútil, como algún Diputado se atrevió a decir en plena sesión en época no lejana, sino que llena satisfactoria y cumplidamente el patriótico fin para que está fundada» («La Cátedra de Euskera», *Bizkaitarra*, 28, 1895-06-16; OC, I, 621 or.).

(44) «Conviene, en primer lugar, que se señalen dos clases de premios para los alumnos.... En segundo lugar sería muy provechoso que la Diputación, después de los exámenes, señalase un día para celebrar un pequeño certamen público de Euskera en el que tomasen parte únicamente los que en algún curso hubiesen sido alumnos de la Cátedra (...) Por último, creemos también sería un excelente estímulo para los que puedan escribir en euskera libros científicos u obras literarias, y que por falta de medios quedan retraídos en el silencio... (...) Un poco de patriotismo en los Diputados de Vizcaya, y el Euskera será conservado, desarrollado y difundido» («La Cátedra de Euskera», op. cit., 621-622 or.).

(45) «Patriotismo», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 559 or.

(46) «De preciosísima joya nuestra puede calificarse una escuela verdaderamente patria que tenemos en una de nuestras anteiglesias. A sus aulas sólo acuden chicos de nuestra raza, y en sus paredes no resuena más que la lengua de nuestros padres, el incomparable Euskera» («Joya bizkaina», *Bizkaitarra*, 1894-08-31; OC, I, 346 or.).

(47) Gautegiz-Arteagako parrokiako apaizez ari da, beren elizkizunetan, lehen ez bezala, euskaraz ari baitira: «Así lo ha entendido el virtuoso Clero de Gautegiz-Arteaga y así ha empezado a practicarlo; por lo cual le juzgamos merecedor de mil plácemes sinceros y entusiastas, no sólo de nosotros los euskerianos, sino de los católicos de cualquier nación extraña que quieran llevar dignamente ese nombre de hijos de la Iglesia» («Parroquia ejemplar», *Baserritarra*, 2, 1897-05-9; OC, II, 1260 or.).

parte hartu zuen, baita 1902ko irailaren 11n sortutako *Eskualzaleen Biltzarraren* eraketan ere.

4. ARANA ARANA, EUSKALARI

Sabino Aranak (48), Hendaia-ko Batzarraz ari dela, euskeralogo, euske-
ragrafoa eta euskerafiloa bereizten ditu, horietako bakoitzaren ezaugarriak ho-
nela zehaztuz: lehenengoa euskarari buruzko zientziaz ari da, bigarrena eus-
karaz idazten duena da, eta hirugarrena euskara maite duena. Hiruei dagokie
zentzu hertsian euskaltzalearen kategoria. Euskalduna, euskararen jabe dena
da. Baskologoa eta baskofiloa, aldiz, ez euskarari, baizik Euskal Herriari da-
gokion kontzeptua da, berari buruzko jakintzaz ari denari edota bera maite du-
enari aplikatzen zaiona. Euskoaren eta baskoaren erro etimologikoa desberdin-
tzat hartzean oinarritzen du bereizketa hori. Euskaltzalea euskara maite duena
den bezala, baskofiloa aberria maite duena da, abertzalea alegia, euskara ja-
kin ala ez.

Sabino Aranak erabiltzen duen terminologia gogoan izatea behar-beha-
rrezkoa da, egun erabiltzen diren euskalaritza, euskalari eta euskaltzale hitze-
kin nahas ez ditzagun. Gaurko egunetan, euskalaritza euskararen inguruko
ikerketaz ari den diziplinari deitzen zaio, horren barruan sartuz euskararen ja-
torriari nahiz gramatika eta hiztegiari buruzkoak. Aspaldiko «vascología» edo
«euskeroología» hitzen ordaina izango litzateke (49). *Elhuyar* hiztegian, zeine-
tan «euskalaritza» ez baitator baina bai euskalari, hau baskologoren baliokide-
tzat hartzen da, euskaralogoarekin berdinduz. Eta baskoa, hiztegi berean, eus-
kaldunari deitzen zaio, adiera zabalean, Euskal Herriko biztanleari, eta
hertsian, euskaraz dakienari. Hemen baskologoa eta euskaralogo baliokide-
tzat hartzen dira.

Sabino Aranarentzat, esan bezala, euskalduna euskararen jabe dena da ba-
karrik; baina euskaltzale, hots, euskarafilo izan daiteke euskara jakin gabe ere,
baldin maite badu. Guk hemen, euskalari diogunean, euskararen adituari deitzen
diogu eta euskalaritza, euskarari buruzko jakintza jasotzen duenari.

Hamazazpi urte zituela hasi zen euskara ikasten, bere kabuz, Van Eys-en
Diccionario-a aurrean eta Astarloa erakusle zituela. Hauengadik jasoko du, ba-
tez ere, etimologian murgiltzeko joera. Euskalari gisa, berriaz, Kanpionen *Gra-
mática*-ren irakurketak irekiko dizkio beste euskalkiak ezagutzeko bideak. Ho-

(48) «Los Congresos Ortográficos. Una protesta», *La Patria*, 17, 1902-02-16; OC, III, 2123 or., l. oin-oharra.

(49) Gómez, Ricardo, «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoe-
raz», ASJU, XXXI-2, 1997, 363-364 orr. *Elhuyar* hiztegian ez dator hitz hau, baina bai «euska-
lari», erdarazko «vascólogo» itzuliz.

nela, bada, urte gutxiren buruan sekulako idazlanak argitaratuko ditu, hala nola gaztelaniaz, *Etimologías Euskéricas* (1887), *Pliegos Euskeráfilos I* (1888), *Pliegos Euskeralógicos* (1892), *Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos* (1895), *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* (1896), eta euskaraz, *Egutegi Bizkaitarra* (1897), *Umiaren Lenengo Aizkidia* (1897), *Lenengo Egutegi Bizkaitarra 1898*. Hauek guztiak –zortzi titulu– hamaika urteko epe estuan burutu eta argitaratuak dira. Urteko ia liburu bat. Harrigarria lane-rako agertzen duen gaitasuna!

Guztien gaintetik, agian, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburua da Aranaren lanik meritagarriena euskalaritzaren sailean, zeinetan soinuez eta letren zeinuez ari baita, ortografiaraz eta fonetikaz, ordurarte euskaraz erabili izan diren sistema grafikoez eta euskeralogoez egin dituzten erroreeraz. Zehatz-mehatz aztertzen du euskalkien batasun-arazoa, 62 neologismo sortzen ditu, eta euskarazko 123 eta gaztelaniazko 36 hitzen etimologia azaltzen du. Liburu honen bidez sortzen da, azken batean, «sabindar eskola euskeralogikoa» deitu izan zaiona. *Euzkel Bazkuna*-koek ere horixe berrargitaratuko dute zatika beren aldizkarian. Zerbaitegatik izango da. Urrezkoa iruditzen zaielako. Halakotzat zeukan Luis Eleizalde ere, horri buruz honako hau idatzi baitzuen 1906an: «A bien que se sentirían molestados si se les supusiera ignorantes de que ha existido un Cervantes y que ese tal ha compuesto un *Quijote*; pues cierto es que para el Euskera vale más un Arana-Goiri que cien Cervantes, y valen más las *Lecciones de Ortografía* que diez mil *Quijotes*» (50)

Gaurko hizkuntzalariek ez daukate Arana gramatikalaritzat, ez bederen honi eman ohi zaion adiera zabalean hartuta, nahiz eta hilondoko eskuizkribu batean agertu izan haren bizkaierazko aditzaren sailkapen bat, «clasificación del verbo bizkaino» izenekoa (51). Izan ere, gutxitan –eta orduan zeharka eta lan desberdinetan–, aipatzen ditu sintaxi eta morfologi arazoak. Sail horretan besteek esanera mugatzen bada ere, beste gaietan, hala nola ortografian eta fonetikan, etimologian, izendegian, hiztegian eta, oso bere bidetik ibiltzen da. Alderdi hauek, eztabaidagarrienak hain zuzen, aztertuko ditugu segidan, Euskal Pizkundearen bilakabidean beren arrastoa –handia ala txikia– utziko dutenak.

4.1. Ortografiaraz

Ortografiari buruzko lehen saioa *Pliegos Euskeráfilos* (1988) lanean egi-ten du, horko lehen lanean hain zuzen, zeinetan, Miguel Unamunoren «De Or-

(50) «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples», *Euzkadi*, 2, 1902, Uztaila.

(51) Burutu gabeko lan bat da, Luis Eleizalde lehenik eta gero Manuel Arriandiagak argitaratu zutena. Lan honetan biltzen dira Aranak bizkaierazko aditzaz idatzitakoak eta, oro har, euskarazkoak (Laka, op. cit., 31 or.).

tografia» artikuluari erantzunez, Astarloa eta Mogelen tradizioari jarraiki, *c* eta *q*-ren ordeztu, *k* erabiltzea errebindikatzeko baitu. Baina bere lan-maisua, esan bezala, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* (1896) da. Lan honen gorputzean sartzen du *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino* izeneko lanaren zati bat ere. Lan hau 1885ean hasi zen idazten, baina 200 orrialde Bartzelonan argitaratu eta gero, 1888an argitaratzeari utzi ziola dio berak, zergatik esan gabe. Baina, hau ere berak dio, gaztetan idatzitako Gramatika horretako sei ikasgai –letren soinuez eta zeinuez dihardutenak, hain zuzen- *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*-n jasotzen omen dira. Ordurako, beraz, finkatua zeukan bere sistema grafikoa. Denbora luzez desagertutzat joa izan da Gramatika hori eta, Itziar Lakaren ustez (52), ez da inoiz argitaratua izan; geroztik, ordea, Blanca Urgell-ek jakitera eman du, baietz, hala izan zela, eta berrikitan argitaratua duela J. M. Aldayk (53).

Erabili dituen arau-iturriez ari dela, *Apéndices* izeneko atalean, lau aipatzen ditu, hiru izen (aita Arana jesuita, Kanpion eta Azkue) eta aldzikari bat (Donostiako *Euskal-erria*), osorik transkribatuko duguna, bertan bakoitza zergatik aipatzen duen baitakar: «Traeré a examen al Padre Arana, guipuzcoano, porque es el tratadista que más ha escrito sobre ortografía y el primero, si no me equivoco, que generalizó el empleo de la tilde; a la revista *Euskal-erria*, de San Sebastián, no porque sea autoridad en Euskeralogía, sino porque es su sistema gráfico en el que aparecen las producciones de Arrese eta Beitia (pues en ella casi exclusivamente escribe), poeta bizkaino y el más inspirado y de menos incorrecta dicción entre todos los poetas *euskeldunes* de nuestros días; al señor Campión, nabarro, porque es el euskerólogo moderno que ha traído en junto de varios dialectos del Euskera y entre ellos del bizkaino, y el más fiel en la exposición gramatical; y al señor Azkue, porque es tratadista moderno del Euskera Bizkaino y ha presentado un proyecto de sistema gráfico después de haber aparecido el mío. En el *Apéndice II* expondré en sumario los errores e inexactitudes en que ha incurrido este último tratadista en su *Proyecto de Ortografía*, hace poco dado a luz» (54).

Azkuerekin ari dela, hain zuzen, Aranak bere hitzaurrean dioenez, bere liburu honetan proposatzen duen sistema grafikoa ez bide du inork ezeztatu ez metodoaren ez logikaren aldetik (55). Azkuek bi aukera paregabe izan zituzten horretarako, baina ez zuen egin. Hasteko, Aldundiaren Katedran hiru urtez lanean aritu ondoren, horko maisutza-lanaren emaitza gisa 1891n argitaratutako

(52) «... ausartuko nintzateke esatera agian Gramatika hori ez zela zinez argitaratu inoiz, eta argitaratu bazen galeradatan izan zela: eta urteen buruan *Lecciones de Ortografía bizkaino* idazlanean eman zuela Aranak argitara gramatika asmo hortatik buruturik zuen atala» («Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'*, XXI-1, Donostia, 1987, 20 or., 15. oin-oharrean).

(53) *Historia del nacionalismo vasco en sus documentos*, IV, 1991, Eguzki, Bilbao.

(54) Op. cit., OC, II, 931 or.

(55) Ibid., 813 or.

bere *Euzko-Izkindea o Gramática Eúskera*-n egin zezakeen, ordurako ezagutzen baitzuen bere sistema, berak *Pliegos Euskeráfilos*-en 1886an argitatu zuena. Horregatik eskaini zion, seguru asko, *Izkindea*-ren ale bat opari gisa argitaratu bezain laster (56). Bere sistema grafikoa proposatu baino lehen, bada, hor zegokion bere aurreko beste guztiekin egiten duen bezala, berea ere ezeztatzea, zergatik ezeztatzen duen arrazonatuz; baina aipatu ere ez bide du egiten, nahiz zenbait puntutan irizkide diren (57). Bigarren parada bere *Proyecto de Ortografía* (1896) argitaratu zuenean izan zuen, Aranak bere liburu hau argitara eman baino hilabete bat lehenago atera baitzen, eranskinean esaten duen bezala. Zalantzarik ez da Azkuek azken hau ere oso ongi ezagutzen zuela, baina hemen ere haren aipurik ez. Horregatik, Sabino Aranak ez du onartzen Azkuek ezar dezan bere iritzia beste guztien gainetik eta, ondorioz, berea izan dadin azken hitza. Izan ere, haxe zioen bere *Proyecto* hartan: «Ya que hasta ahora no se ha podido constituir la Academia de nuestra lengua, suplan los bascófilos dispersos la falta de su congregación. A este fin ruego muy encarecidamente a todos, se sirvan estudiar detenidamente y censurar este folleto, y fallar en la forma que les pareciese más conveniente los diversos puntos que en él se tratan» (58). Ez dio aitortzen inoren epaile izateko aginpiderik: «Pero lo más extraño del caso es que el Sr. Azkue, al dirigir aquella convocatoria a los euskerólogos, se haya erigido a sí mismo en juez arbitrador de todos, arrogándose atribuciones plenas para examinar y juzgar las observaciones que hagan a su *Proyecto* (admitiéndolas o desechándolas según su criterio particular). Y para decidir y fijar en definitiva la ortografía euskérica» (59). *Proyecto* horretan aurkitzen dituen hutsegiteez azterketa luzea egiten du I. eranskinean (60).

Eztabaida honetan aztertzekoa dena da zein neurritan onartzen edo jasotzen duten elkarrena, guk adituen eskuetan uzten duguna. Nolanahi ere, garbi ageri da, gramatika-arazoetan eta, Arana garai honetan ez dela Azkueren jarraitzailea, honen irizpideak ondo baino hobeto ezagutzen dituen arren (61). Besterik da, arrazoi politikoengatik ere, haren izena parentesi artean jarri izana. Ezaguna den bezala, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburu hau argitaratu baino lehen, Kanpioni bezala, honi ere alderdiz alderdi jauzika dabilela esaten dio «La bandera fenicia» artikuluan (1895), noiz nazionalistekin noiz espainolistekin: «¿Qué me cuenta usted del Sr. Azkue? –Verá usted: que primeramente fue carlista; luego integrista; después, sin decir oste ni moste, volvió las espaldas a Necedal y se declaró nacionalista bizkaino; en el nacionalismo estuvo seis meses; y al cabo de este tiempo se ha hecho regionalista indefinido, esto es, de los euskalerriacos, etc., siendo ya

(56) Irigoyen, A., «Del epistolario de Azkue», *Euskera*, II, 1957, 325 or.

(57) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., OC, II, 813 or.

(58) *Ibid.*, 815 or.

(59) *Ibid.*

(60) *Ibid.*, 942-953 orr.

(61) Laka, Itziar, op. cit., 13-40 orr.

hoy Capellán electo del partido, por nombramiento otorgado verbalmente por el Sr. Sota el día 21. —Querá pertenecer a la vez a todos los partidos... por amor al prójimo, se entiende» (62). Ordurako, antza, Azkuek hautsiak zituen nazionalistekiko loturak. Noski, Aranak bazuen kexatzeko arrazoirik ere, zeren Arana abertzaleari aldizkariak ixten zizkioten bitartean, Euskalerrriako Ramon Sota y Llano industrilariarengandik eta Banco Bilbaoko kontseilari zen Tomas Epaltzarengandik jasotako finantz laguntzari esker, Azkuek orduantxe bideratu berriak baitzituen euskarazko aldizkari bat, *Euskaltzale* (1887), eta antzoki bat, *Euskaldun Bizkaitarra* (Almacén Vasko), izenekoak. Urte berean, uztaillean, lekeitiarrak sortu eta zuzendutako *Euskal-Ikastetsea*-ari, Bilbao erdaldunean eraikitzen den bakarrari, «antipatriótica» deituko dio, han nazionalismoa gorrotatzen irakasten omen delako. Datua? Dirudienez, bertako irakasle karlista batek ikasle nazionalista batek jakako botoi-zuloan zeraman ikurrina kendu omen ziola. Euskal irakaskuntzaren gerraurreko historian hain goitik aipatzen den ikastola honi berak ez dio fama ederra ematen: «Afortunadamente, los niños que acuden a dicha escuela no pasan de ocho, y sus familias están sumamente disgustadas porque en esa escuela ni aprenden los niños a hablar en euskera, ni siquiera el Catecismo, ni cosa alguna de fundamento» (63). Ikastetxe hau 1896-1897 ikasturtean abiatu zen Bilbaoko Jardines kalean eta bertan euskaraz ematen ziren ikasgai guztiak, hala nola kristau dotrina, aritmetika, geografia, irakurketa, idazketa, elkarrizketa-praktikak. Euskalerrriko dirudunen laguntzaz bideratutako kultur proiektu horiek, ordea, ez bide dute lortzen aurrera egitea eta urte-pare baten buruan desagertu egingo dira.

Berriro Kanpionengana etorrira, esan dezagun *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburu honetan bertan berarekin ari dela, haren *Gramática de los Cuatro Dialectos Literatos de la Lengua Euskera*-ri (1884) aitortzen dion autoritateaz baliatzen dela Azkueren aurrean *lagi* hitza ere erabiltzen dela baieztatzeko orduan, hauxe dioelarik: «autor veracísimo que, al tratar del cambio de *a* en *e* cita este ejemplo» (64). Berak herrian aita- seme batzuei entzuna, Kanpionek ez ezik, aita Uriarteren bertsoetan ere badatorrela gaineratzen du aita Akesolok (65). Hain anarkia handia aurkitzen den ortografiaren gainean, ordea, ez dira irizkideak. Kanpionek bere sistema grafikoa ondoko bi printzipio hauetan oinarritzen du, Abandokoak ondoko formula honetan laburbiltzen duena: «no dar a un solo sonido dos signos diferentes y rechazar los caracteres mudos» (66). Printzipio bikoitz hau aski ez izaki, kamutsa da ateratzen zaion alfabeto grafikoaren eredua, I. eranskinean frogatzen ahalegintzen den bezala (67).

(62) *Bizkaitarra*, 31, 28-07-1895; OC, I, 668 or.

(63) «Una escuela antipatriótica», *Baserritarra*, 10, 4-07-1897; OC, II, 1322 or.

(64) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., 957 or.

(65) Op. cit., XII.

(66) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., 817 or.

(67) Ibid.

Aranaren araua da, aldiz, ahozkoa nagusitzen zaiola idatzizkoari. Aranaren ustez, akatsa fonetika ortografiarekin nahastean datza. Hitzaren zatirik oinarritzakoa, hotsa da; hitzaren alderdi grafikoa, bigarren mailako zerbait da. Hemen-dik dator bere arauaren formulazioa: «De un signo gráfico se debe, pues, decir, que *representa* a un sonido, pero no que se *pronuncia* de tal o cual manera: sólo los sonidos se pronuncian, y ellos son los representados por los signos» (68). Ortografiarena bigarren mailako zerbait delako, hain zuzen, hizkuntza askok ez bide dute sistema grafiko berezi eta bererik, euskarak ez duen bezala: «El Euskera carece, pues, de alfabeto gráfico peculiar. Posible es que exista, vivo o muerto, en alguna parte; pero hoy por hoy nadie le conoce» (69).

Horregatik, ondorio gisa esan dezakegu, Aranek ez duela onartzen lege fonetikora biltzen ez den eredu ortografikorik. Aldez aurretik finkatutako lege fonetikoaren arabera aplikatu behar dira arau ortografikoak, irakurketa unibokoa izan dadin: «... la fonética, que es el sistema de leyes que rige los choques de los sonidos, es, por esta razón, anterior a la ortografía, que es el sistema gráfico con que se representan los sonidos que se pronuncian; que la ortografía tiene que transcribir exactamente las voces para ser tal *ortografía*, y que, por consiguiente, primero se debe fijar el sistema fónico, y después viene el representarlo gráficamente tal como resulte» (70). Beraz, Aranek proposatzen duen sistema ortografikoan, prozesua hirukoitza da: lehenik, fonetika finkatu behar da, hotsen jatorrizko iturriak aztertuz eta, honela, fonetika eta etimologiararen arteko lotura ezinbesteko bihurtuz; lehen urrats hori burutu eta gero, ez lehenago, letorke bigarren unea, arau ortografikoak alfabetoan eta hiztegi-
an zehaztearena; azkenik, hotsa zintzoki transkribatuko da ezarritako arau ortografikoaren arabera. Azkenean, prozesuaren bukaeran, Aranek hizkietara mugatzen du balio fonetikoa (71). Horrela jokatzean, ez bide zituela behar bezala bereizi ortografia eta fonetika kritikatu izan zaio oraindik orain (72). Arazoa ez datza hainbeste bi alor horiek ez zituela zinez bereizten jakin izan azpimarraztean, alderdi hau garrantzitsua den arren, harentzat ahazko euskara idatzizkoa baino lehenagokoa izan zela nabarmentzean baizik (73).

Sabino Aranek aipatutako eranskin horretan euskal alfabetoaren berrikuntzarako hobesten dituen formak, *x*, *tx* eta *r* dira, azken hau gainean tilet bat duela, gaurko bikoiztuaren ordeztu. Lehenengoak beste lauek darabiltzaten *ch*, *s*, *z* eta *z* (azken bi hauek gainean marra daramatenak) ordezkatzeko ditu; bigarrenak, *ch*, *z*,

(68) Ibid.

(69) Ibid., 820 or.

(70) Ibid., 818 or.

(71) «La fonética no tiene razón de realizarse más que dentro de cada vocablo, cuyos elementos son los únicos que en rigor se emiten ligada y sucesivamente» (Ibid., 903 or.).

(72) «Esan daiteke Aranek ez zituela zinez ortografia eta fonetika garbi berezi» (Laka, I., op. cit., 17 or.).

(73) «Aranarentzat agozko izkuntza lenago da idatzia baiño, eta ez bestera. Nor dabil zentzuzbidetik eta jakintza-bidetik urrago?» (Akesolo, op. cit., XIV).

ts eta *tz* (azken hiru hauek gainean marra bana daramate) eta *ts* (honek marra bi-koitza daramana); hirugarrenak, *r/rr* eta *r* (honek gainean marra bat du).

4.2. Etimologiaz

Arestian esandakoaren harian, guztiz ulargarri gertatzen da Aranak bere-biziko garantzia eman izana etimologiaren alorrari, idatzizko literaturatik harago finkatzen baitu bere abiapuntua, beti ere, hainbat kasutan ezin egiazta dai-tekeen hitzen jatorri hipotetiko batean. Lehen premisa hori ontzat emanez gero, ondorioa logikaren emaitza hutsa da. Batasun ortografikoaren finkapena, ba-da, etimologiari zein fonetikari hertsiki loturik dator Aranarenean, euskal hi-tzen jatorriaz, hitzen alkarren arteko joskeraz, eta joskera hau egitean gerta-zen diren hots-aldaketak aztertzen dituenean.

Etimologías Euskéricas (1887) da Aranak euskararen gainean idatzitako lehen lana. Egileak berak esaten duen bezala, bi artikulua dira saio hau osa-tzen dutenak, *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino* deituaren sarrera gi-sa eginak, hogeiei urte zituela (74). Hor *Vasco, España, Huesca, Hispali, Bil-bao* eta *Villaro* izenen jatorriaz dihardu. Hasiera-hasieratik pizten zaio, bada, etimologiarako zaletasuna eta haxe du bere lehen saioa. *Pliegos Euskeraló-gicos* lanean (1892), errotzat hartutako 17 hizkitatik eratorritako hitzen azal-pena ematen du, *ari, argi, agi, adi, ali, eri, egi, eli*, eta horrelakoena. Handik hiru urtera *Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos* (1895) argitara-tuko du, eta hemen, bai, bide berriak urratuko ditu. Bera baino lehen bi lan bakarrik zeuden argitaratuak gai honen inguruan. Bata Josef Francisco de Iri-goyen-en *Colección Alfabética de los Apellidos Bascongados con sus Signi-ficados* da, 1.609 abizenen zerrenda zekarrena, eta bestea Augusto Federico Pott-ek alemanieraz 1875ean idatzi eta gaztelaniara Eliano Ugarte-k 1887an itzulitako *Sobre los Apellidos Bascongados* liburuxka, azken hau, 43 orrialde besterik ez dituen arren, lehenengoa baino askoz ere hobea zena. Iturri gisa, Kanpionen *Datos Históricos referentes al Reino de Navarra* ere erabiltzen du, harenean azterketa etimologikoa egiteko datu historikorik agertzen delako. Neurri handiko lana da, 5.000 hitzetik gorakoa baita, abizenak 33 espezie-tan sailkatuta ematen dituelarik. Amorrortu editoreak dioenez, 7.000ko zerrenda egitea pentsatuta omen zeukan. Orobat, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* lanean ere, bertan erabilitako euskarazko 122 hitzen jatorria ematen da, zerrendatuta, eta erdarazko beste 22rena, hala nola *vasco*-rena (lartinezko *uasco*-tik), *vascuence*-rena (gaztelerazko *vasconce*-tik), *osco*-rena (euskaraz-ko *eusko*-tik) (75). Orobat, *Umiaren Lenengo Aizkidia*-n (76), *Euzkera*,

(74) *Etimologías Euskéricas*, OC, I., 31.or.

(75) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., 972.or.

(76) OC, II, 1061.or.

Euzkelduna, Bizkaya, Gipuzkoa, Orozko eta Amezkoa hitzen etimologiak eskaintzen ditu.

4.3. Neologismoez

Lehen nazionalismoaz hitz egitean, euskara atzerritarrengandik defendatzeko ere erabiltzen zuela esanak baikara, honek ere, hein batean –bakarrik ez baina–, bere neologismorako joera ere esprika lezake.

Batzuek uste dute, hauen artean Akesolok (77), Arana euskarazko bere lanetan agertzen dela «barriztaria, eta aztertzaile eta kritikalaria zorrotza», eta euskalariak horietara jo beharko luketela «zer irakatsi dauan eta nondik norako bideak artu eta urratu dituen jakiteko». Teorian proposatutakoak praktikan nola aplikatzen diren jakitea argibide izan ohi da eta saiatuko gara alderdi hori ere aztertzen. Euskaraz idatzitako liburu horietako bat da, hain zuzen, *Umiaren Lenengo Aizkidia*. Hemen haurrei irakurtzen irakasteko euskal alfabetoaz testu-liburu baten antzeko zerbait prestatu beharrean aurkitzen baita, bere azalpenetan gramatikan ohikoak diren hitz teknikoak erabili beste biderik ez zaio geratzen. Irakurleak jakin dezan bakoitzaren esanahia, azkenean 117 inguruko hitz berrien zerrenda dakar taula batean (78). *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburuan ere badator bertan agertzen diren beste 73 hitz berriz osatutako beste zerrenda bat ere (79). Oraindik askoz luzeagoa da *Lenengo Egutegi Biskatarra*-n aurkitzen dugun neologismoen zerrenda, lehen bost hilabeteri buruzko azalpenetan datorrena, batezbeste, 30etik gorakoa baita.

Zerrenda horien edukiaz, ordea, ohar batzuk egin beharrean gaude: lehenik, zerrenda horietan agertzen diren zenbait hitz berri errepikaturik datozela; bigarrenik, zerrenda horietako hainbat hitz erro beretik eratorrita osaturikoak dituela egileak; hirugarrenik, berak euskara zaharretik hartutakotzat dauzkanak ere tartekatzen dituela, hala nola *arrotz* (extranjero), *uin* (ola), *itz* (palabra), *ler* (pino), *lats* (arroyo), baita euskara zaharretik hartutakaoak ere, hauen artean *andera* (señora), *gogo* (espíritu), *euzko* (cada pueblo vasko), *eskar* (merced, gracia), eta besterik.

Esan beharrik ez dago egileak euskarazko liburu hauetan darabilen hizkuntz ereduak idatzizko zein ahozko euskal literaturaren tradizioarekiko aldaketa errotikoa edo, agian hobeto, etena ekarri zuela. Aranari leporatu izan zaizkion hutsegite nabarmenen artean, hain zuzen, garbizalakeriarena izan da, hots, erdal jatorrizko hitzak onartzeari zion higuina. Nahiz badakiten hark asmatuko hitz asko onartuak izan direla, oraindik berekin darama joera hori er-

(77) Op. cit., X.

(78) Op. cit., 1061-1065.orr.

(79) Op. cit., 975-977.or.

tzeraino eraman izanaren fama txarra. Baina kontu honetan ere Aranaren jokatibidea bere testuinguruan aztertu beharra dagoela iruditzen zaigu, orduko giroa kontuan izanda, alegia. Zalantzarik ez da bere aurreko idazle askok eta askok erdal iturritik hitz asko zurgatu zituztela, erdal giroan eskolatuak baitzioren. Egia den bezala, aita Larramendiren eraginez, batez ere, hark asmatutako hitz asko jatortzat hartuak izan zirela hala izan gabe, eta, alderantziz berdin, erdarazko hitz asko euskara garbitzat hartuak. Tradizio bikoitz honen kontra jaikitzen da Arana, euskararen sustraletara joan eta, euskararen eredu jatorragoa bilatzeko asmoz. Aranak zein neurritan asmatu zuen ala ez, beste kontu bat da, zenbait puntutan kritikatzekoa, beste batzuetan ez hainbeste, eta besteetan –uste den baino gehiagotan, agian–, txalotzekoa. Eta honen froga da Aranak asmatu edo eraturako hainbeste hitz txertatuta daudela, batzuk besteak baino gehiago, ez gaurko hiztegieta bakarrik, baita ahozko zein idatzizko erabileran ere. Hona hemen zerrenda horietatik jasotako hitz batzuk, berak berritatzat dauzkanak: *abenda* (raza), *aberri* (patria), *abertzale* (patriota), *abeslari* (cantor), *abesti* (canto), *abixen* (apellido), *adimen* (inteligencia), *arpidedun* (suscriptor), *autetsi* (elegir), *batzoki* (círculo, sociedad), *bazkun* (sociedad), *bildegia* (depósito), *edesti* (historia), *erdeltzale* (erderáfílo), *ereslari* (músico), *eresti* (pieza musical), *euskeltzale* (euskaráfílo), *Euzkadi* (toda la nación vasca), *euzkelgi* (dialecto del Euskera), *garagardo* (cerveza), *gotzon* (ángel), *gudari* (soldado), *ikastola* (escuela), *ikur* (signo), *ikurri* (bandera), *ikurton* (sacramento), *irarkola* (imprensa), *ixenorde* (seudónimo), *izki* (letra), *laurleko* (peseta), *ludi* (tierra), *margo* (color), *oben* (pecado), *opaldu* (dedicar), *orlei* (berde), *sendi* (familia), *ugaztun* (mamífero), *zenbaki* (número), etab., edota beste iturrietatik hartuak, Hervás-enetik, adibidez, *margo* (color) bezala.

Ibon Sarasolak bere *Euskal Hiztegia*-n ohartarazten duen bezala (80), hitz horietako batzuk –*abenda*, *batzoki*, *eresti*, *ereslari*, *ikurton*, *hizki*, *margo*, *oben*, eta horrelakoak–, egungo hiztegieta sartuta dauden arren, gutxi erabiltzen direla? Bego. Edota beste hitz batzuk, *garagardo* bezala, ez direla hiztegi horretan agertzen, baina bai *Elhuyar Hiztegia*-n (81)? Bego hau ere. Euskal idazleen aldetik onarpenik izan ez dutenak ere mordo bat direla, agian onartuak baino gehiago? Litekeena. Horrelako hitzen zerrenda begi-kliska batean eman daiteke: *gotuts* (espíritu puro, ángel), *Gogo Deuna* edo *Goteuna* (Espíritu Santo), *agaka* (abecedario), *agintz* (mandamiento), *gaizkatu* (salvar), *Donoki* (cielo de los santos), *Donabatz* (Iglesia), *deun* (santo-santa), *done* (justo, fiel), *txadon* (iglesia, templo), *txauno* (capilla), *Ziñeskitz* (Credo), *izkitegi* (alfabeto), *izkindegia* (silabario), *izpijakera* (fonética), *gedin* (vocal), *igidin* (consonante), *ingoski* (página), *ingurti* (folleto), *ingurrazti* (cuaderno), *ingi* (papel), *itxor-kun* (etimología), *basatxono* (ermita), *gaudi* (universo), *ugutz* (bautismo),

(80) *Euskal Hiztegia*, Kutxa Gizarte- eta Kultur Fundazioa, Donostia, 1996.

(81) *Elhuyar Hiztegia*, Euskara-Gaztelania, Castellano-Vasco, Elhuyar, Usurbil, 2. arg., 2000.

kistar (cristiano), *doibazkatu* (excomulgar), *kulatz* (punto), *irazti* (libro), etab. Eta horrelakorik oraindik gehiago luzatu ezinik ez legoke.

Nolanahi ere, zehaztasunez ikertzekoa izanen litzateke Abandokoaren neologismoen erabilera zein mailatakoa izan den ordutik gaur eguneko hiztegi arauturako ibilaldian zehar. Susmoa baino gehiago dugu Aranaren hiztegiak uste izan den baino ukitu sakonagoa izan duela Euskal Pizkundearen arotik harago ere, eta egungo hiztegian ere ez daudela itzalita hark ateratako pindarrak. Hipotesi honek, ordea, hemen eskaintzen diren ohar barreiatsu hauek baino azterketa sistematikoagoa eskatzen du. Iker-lerro honek mereziko luke saio berezi bat.

4.4. Izendegiaz

Aranaren izendegia egutegietan agertu zen, hasteko 1897ko *Lenengo Egutegi Bizkatarra*-n, eta hurrengo urtean *Lenengo Egutegi Biskaitarra 1898* izenekoan, zeina, egilea hil eta gero, *Ixendegi Euzkotarra* izenarekin argitaratu baitzen. Lehen sakelari eramateko eta bigarrena horman jarrita edukitzeko eginak zituen. Biak genituen, Aranaren ustez, Bizkaian argitaratzen ziren lehenak. Julio Urkijok (82), ordea, lehenagoko beste baten berri ematen du, zeina baita Josef Gorosabelek 1859an argitaratutako *Eusquerasco Pronosticua milla ta zorcireun ta iruco gueriraco Vizcaraco, Guipuzcoaraco ta Aravaraco* izeneko, 32 orrialdekoa, Bilbaon Delmasen moldiztegiaren 1859an argitaratua. Lapurdin, Zuberoan, Gipuzkoan eta Nafarroan asko argitaratu ziren data hori baino lehenago, jada Lizarragaren 1572kotik hasita. Eta Urkijoren ustez, bazitezkeen Bizkaian bertan gehiago ere harenak baino lehen argitaratuak.

Lehenengo egutegiaren sarrerakoan, abertzale gisa aurkezten du bere burua Aranak, Euskal Herria bere osotasunean hartuz: «Abertzalia naz. Vizcaya da nire aberrija; eta bere anayak, Araba, Gipuzkoa, Laburdi, Nabarra, Zuberota ta Benabarra. Eta bere Jauna, Goikoa» (83).

Sabino Aranaren asmoa egutegi horiek argitaratzean, erdal izenei euskal itxura ematea izango da, ez inola ere haiek euskaratzea, adibidez, gaztelaniazko Pedro-ri *Atxa* deituz, Pablo-ri *Txiki*, Justo-ri *Zuzen*, edo Florencio-ri *Loratsu*. Ez zuen hala egin nahi izan bere alderdi jeltzaleari zerion katolikotasun-izaeragatik. Horregatik, zuzeneko itzulpenen bidea utzi eta, santuen izendegiko erdal izenak oinarritzko euskal lege fonetikoetara moldatzeko erabakia hartu zuen, irizpidetzat ondoko bi arau hauek hartuz: a) izenak bere jatorrizko hizkuntzan duen forma edo itxura hartu eta honi euskal fonetikari dagozkion le-

(82) «¿El *Lenengo Egutegi Biskatarra* de Sabino Arana fue realmente el primer calendario impreso en vascuence vizcaino?», RIEV, año IV, Enero-Marzo, 1910, 148.or.

(83) OC, II, 1401.or.

geak aplikatzea, atzizki arrotzak kenduz, eta b) kontsonantez bukatzen diren gizonezkoen izenak *a* edo *i*-rekin, *Mirena*, *Gilerma*, *Andoni* eta gisakoen kasuan bezala eta, emakumezkoenak *e* edo *ne*-rekin (azken kasu honetan *n*-en bukatzen diren *Martin*, *Balendin* bezalako gizonezkoen izenetatik bereizteko), *Josune*, *Gilerme*-ren kasuan bezala (84), etab. Antza, *arra* eta *emearen* eredurak asmatuak. Salbuespen bakarrak, *Josu* eta *Miren* izango lirateke, edota jatorrizko izenean kasuan, *Keperin* eta *Karla*, Zeperin (Zepherinus) eta Karol-en (Carolus) orde. Bestalde, atzerriko izenei euskal itxura emateko, izenen jatorrizko iturburura jotzen baitu, bide horretatik mota askotako izenak ateratzen zaizkio, batzuk, *Koldobika* bezala, aski bitxiak, eta beste batzuk, *Kepa* bezala, onartuagoak izan direnak. Izenak itxuraz euskalduntzean, egiazko premia bati erantzuten ziolakoan zegoen, euskal idazleak gehienetan inguruko erderetatik –gaztelaniatik eta frantsesetik– hartuta ematen baitzituen izenak. Erdal izen hauek aski errotuak baitzeuden, beldur zen Arana bere proposamenaren arrakataz. Baina berrikuntza honi beharrezkoa deritzenez, argitara ematen diu egutegi biak.

Aranak asmatu eta eraldatutako hainbat izen ez ote daude aski ondo errota euskal izendegian? Zerrenda zehatza emateko beste azterketa bat egin beharko litzateke, baina bihoaz batzuk: *Miren*, *Garbiñe*, *Koldo*, *Koldobika*, *Kepa*, *Joseba*, *Josebe*, *Miren*, *Mirena*, *Edorta*, *Josu*, *Josune*, *Eukeni*, *Gontzal*, *Julen*, *Julene*, *Andoni*, *Andone*, *Andoni*, *Lander*, *Gabirel*, *Bingen*, *Irene*, *Ixidor*, *Gorka*, *Jon*, *Jagoba*, *Ixaka*, *Balendin*, *Keperin*, *Elene*, *Gurutze*, *Markel*, eta gehiago (85).

4.5. Alfabetoaz

Pliegos Euskeráfilos-eko bigarren lanean planteatzen du lehen aldiz euskal alfabetoaren berrikuntza, horren eredu grafikoa aurkeztuz, zehazki kontsonanteetan. Bere euskal alfabeto berrituan bere aurreko tradizioetik zetozen hainbat kontsonante kentzen ditu, zehazki, *c*, *h*, *j*, *f*, *q*, *x*, baita beste hainbat zeinu ere (*oh*, *ph*, *nh*, *rh*, *th*, *w*), eta *r*, *l* eta *t* bikoiztuak tiletez ematen. *H* hizkia ere onartu zuen hori erabiltzen zuten euskalkien kasuan. Horrela jokatzeari, batez ere, berak espreski dioen bezala (86), *Euskal-erria* aldizkariak eta Kanpionek bere *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino*-n finkatutako arau eta praxiaren aurka jaiki zen.

(84) Dena den, -a bukaerako izenak erabili izan dituzte Iparraldeko idazleak. Akasolok dakarenez (Op. cit., XV), *Ejercicio* izeneko liburuan, 1857ko argitaraldian, honako izen-zerrenda aurkitzen da: *Tita*, *Satira*, *Salma*, *Kalista*, *Hipólita*, *Dominica*... Beste izen-mordo bat ere bai, XVIII. eta XIX. mendeetako liburuetan ere, hala nola *Moisa*, *Dositea*, *Anselma*...

(85) *Lenengo Egutegi Bizkatarra*, op. cit., 987-1009.orr.

(86) «Observaciones al último artículo 'A mis amados bascongados' publicado en *El Vasco* y suscrito por un bascongado» (*Pliegos Euskeráfilos*, op. cit., OC, I, 48-68.orr.).

Gai horri *Umiaren Lenengo Aizkidia* liburuxkan lantzen du berriro, baina oraingoan testu-liburu gisa irakaskuntzarako prestatuta, haurrek silabario honen arabera irakurtzen ikas dezaten. Ikasgaien edukiek xede hori dute. Sarrerakoan, euskara aintzat hartua izan dadin, dei sentikor bezain minberatia zabaltzen du herritar guztien artean. Baina bere deia, batez ere, haurren hezkuntzaz arduratzen direnei zuzentzen die. Lehenik gurasoen euskal kontzientzian jotzen du, erregutuz beren seme-alabei euskaraz irakas diezaien, jakin dezaten bera dela aberri-hizkuntza: «... zuben umioi ezpa-dautsezube irakasten zein dan euron Aberrija, ta euzkera, euron izkerea dalako, egin bihar dabela, zuben umioi eztabe matteko euron Aberrija, eztabe etsiko euron izkeratzat euzkerea, ta auxe itxiko dabe, Luditik ibiltzeko obia dana ikasteko. Olantxe galtzen dira euzkeldunak. Olantxe il doyaz erriyak: euren semiak Aberrija ezautu ezagatik» (87). Bigarrenik, euskal apaizak ditu aurrean, hauek baitauzka euskararen salbatzailetzat: «Bai, euzkeldun Abadiak: zube Josu-Kisto'ren ordekuak eta geure anayak batera zarela, zube bakarrrik gaizkatu edo *salbau* geinkezubez. Ondo ulertu egixuz onek: geure abendea, gaur, ixendau gura eztodazanak, betuta dagona, betiko galtzen eta iltzen ba-da, zube zerorrek galdu ta il dozube; pizten ba-da, barriz, ta jagiten ba-da zorigeiztoko leiz barreneko betik zorundun ganerarte, zube berorrek be, Abadiak, piztu, jagi ta gaizkatu dozube. Zuben eskubetan, ba, dago euzkeldun abendearen benetako zoruna. Egi au ain ikuskarrija da, edonok dakijala. Zube mattetan ba-dozube Aberrija, zerorrek zainduriko bijotzak be matteko dabe» (88). Hirugarrenik, irakasleengana hurbilduz, liburutxo hau egin, beraientzat egin duela esango die: «Bizkaitar ona ba-zara, ta ez erdeltzailia, bai euzkeltzailia, abegi zabala emongo dautsozu ingurti (liburuxka) oneri: Bizkaya'ren aldez bakar-bakarrrik iratzi dau bere egilliak eta argitaltzen dau Etxe edo bazkun Argitaldari onek. Irakatsi au egijoezu umioi, eurok ikasita, erraz irakurri ta ulertu dagikiezantzat argitalduko diran euzkerazko iratziyak, asko ixango diranak. Irakurtzen eztakijan erriyak, laster aitzuko dau bere izkerea, ta baidakixu zenbat gaitz, gaxotasun eta zorigezto Bizkaya'ri euzkerea aizkunde orretatik atorkozan» (89). Euskaltzale sutsu baten dei barru-barrukoa da, euskararen transmisioa gehienbat gauzatzen den gizarte-sektoreei zuzentzen diena.

4.6. Literaturaz

Sabino Arana, politikari eta saiolaria, euskal poeten antologian ere sartuta geratu da. Santi Onaindiaren *Milla euskal-olerki eder* bilduman (1954) datoz haren poema batzuk. Baditu guztira 33 poema, gehienak txikitxoak. Unamunok poetatzat zeukan Arana politikaria. Koldo Eleizaidek artikulu luze bat

(87) *Umiaren Lenengo Aizkidea*, OC, II, 1017.or.

(88) *Ibid.*, 1018.or.

(89) *Ibid.*, 1019.or.

eskaini zion Sabino poetari *Euzkadi* aldizkariko 4. zenbakian, 1905eko urrian (90). Besté zenbaitek izen hori ukatu egingo diote. Ezin esango da, halere, genero horretan ere bere aztarna utzi ez zuenik. Nork ez du ezagutzen haren «Euzko-Abendaren Ereserkija», euskal ereserki nazionaltzat hartua izan dena?

Arana poeta zenetz edota, halakotzat jota, zein mailatakoa zen hausnar-tzen ibiltzeak baino axola gehiago digu literaturaz eta, zehazki poesiaz, zer pentsatzen zuen jakiteak, alderdi hau, hura ez bezala, eskuragarri egiten baitzaigu.

Pliegos Histórico-políticos (II) izeneko lanean (1889), Kanpion eta Arza-kekin eztabaidan ari dela (91), euskal poetei atzerriko alderdiek antolatutako lehiaketetan parte ez hartzeko gomita egiten die Sabino Aranak, aberriari trai-zio egin ez diezaioten. Eta, aldi berean, parada horretaz baliatzen da egile ho-rietako bakoitzaren literatur ikuspegia zorrozki kritikatzeko (92). Horretarako bi irizpide erabiltzen ditu, hots: politikoa –hau bereziki– eta literarioa. Poli-tikaren aldetik begiratuta, biak dira fueristak, biak atzerrikoak, nahiz alderdi desberdinekoak diren (93). Irizpide soilki literarioaren arabera bakarrik des-berdintzen dira, zeren Kanpionentzat, Elizondoko lehen Lore-Jokoetan Arre-se-Beitia sari-irabazlearekin gertatu bezala, poesia euskaldunak elkartzeko bi-de eragingarria –euskaldunen baitan kontzientzia politikoa sortzeko bide

(90) Antxustegi, Esteban, *Luis de Eleizalde. Un vasco polifacético*, Fundación Sabino Ara-na, Bilbao, 1998, 97-107.orr.

(91) Eztabaida honen nondik norakoa jasotzeko, esan behar da, Karlos Borboikoak Gerni-kako Arbolapean egindako Foruen zin-egitea ospatzeko xedearekin, Roman Zubiaga tradizio-na-listak, Bizkaian erregearen ordezkaria zenak, Lehiaketa literario eta artistiko bat antolatu zuela 1889an. *La Unión Vasco-Navarra* egunkariak argitaratutako deialdi honen aurrean, Kanpion eus-kal poetak lehiaketa horretan parte ez hartzearen aldeko iritzia agertu zuen egunkarira 1889ko api-ri-laren 3an bidalitako gutun batean, bertan arrazoi politikoak emanez: «Era un nuevo signo del estrago que las pasiones políticas vienen causando en nuestro desdichado país, el cual, parece co-mo que quiere perderse para siempre, perseverando en seguir los rumbos de la mortífera política ultra-ibérica» (*Pliegos histórico-políticos*, op. cit., OC, I, 79 or.). Gutun honi Antonio Arzakek 7an erantzuten dio, esanez, sentimendu erreionalistak alde batera utzita, poesia poesiagatik ba-karrik ederetsi behar dela: «Yo diría, pues, a mis queridos paisanos: ¡Cantad, cantad cuanto que-ráis, con sujeción a los inmutables principios de lo bello, y en la lengua que os enseñaron vues-tras madres!» (Ibid., 81.or.). Sabino Arana bi hauei erantzutera dator berean eta, bidenabar, poesiari buruzko bere ideiak jaulkitzen ditu.

(92) Ikuspegi politikitik begiratuta, honela mugatzen du bakoitzarena: «El Sr. Campión quiere los Fueros, la autonomía dentro de la nacionalidad española, mas lo quiere directamente y, en los medios de conseguirlos, excluye toda cooperación de partido político ultra-ibérico. El Sr. Arzac, a su vez, quiere también los Fueros, la autonomía de la región euskeriana dentro de la nacionalidad española, pero en el procedimiento que se ha de seguir para alcanzarlos, no exclu-ye a ninguno de los partidos españoles, con tal de que transijan y cedan en punto a autonomía» (Ibid., 82.or.).

(93) «Como se desprende de las lucubraciones de los señores Arzac y Campión, ambos son partidarios de la política autonomista, regionalista, fuerista o como quiera llamarse, mas difieren entre sí en lo mismo que determina la distinción en dos grupos del partido extranjerista a que pertenecen» (Ibid.).

bikaina, alegia— den bitartean, Arzakentzat poesiak ez baitu gizateria eta Jainkoa beste aberririk, honentzat berez baita ederra, gizakiarentzat askatasun-bide. Aranaren ustez, orde, biek gehiegizko garrantzia ematen diote poesiari. Aranak bazekien literaturak —kasu honetan poesiak— Euskal Herriko tradizio fueristan bere garrantzia izan zuela herri-kontzientziaren garapenean, Iparraldeko zein Hegoaldeko Lore-Jokoak hurbiletik ezagutzen zituelako; baina bere baitan konbikzio abertzalea —elementu politikoa— euskaltzalearen —elementu kulturalaren— gainetik ezarria zeukanez gero, literaturari orokorrean ez bidezion ematen haiek ematen zioten adinako garrantzia.

Bestalde, kasu jakin honetara etorrira, harentzat poesiak bere baitan ez du baliorik, hemen Arzaken kontra; hori batetik, eta, bestetik, oraingoan Kanpionen kontra, aberrigintzako ez da bide eragingarria (94). Poesiak aberrigintzan izan dezakeen zeregina gorapatzen dutenei ihardesten die esanez, horretan denbora eman orde, hobe dela giza kapitala hezkuntzan inbertitzea, euskal historia, legeak eta hizkuntza irakasten saiatuz (95).

Garai hartan poesia bigarren mailako zerbait zen harentzat. Eta geroago? Baita ere. Literaturan, «Poesía útil» izeneko 1894ko pasarte honetan espreski aitortzen duen bezala, ez haren alderdi formala, praktikoa baizik lehenesten du. Aberri-sentimendua pizteko da on: «Nunca hemos sentido simpatía por la literatura. Nos ha parecido siempre algo así como postizo, como pura apariencia, pura forma, que carece de fin práctico y no sirve más que para recrear la imaginación en los ratos de ocio. Por eso hemos compadecido siempre a los que se afanan por los estudios literarios, y se desviven por conocer las bellezas de tal autor en cuál de sus obras y por compararlas con las que se encuentran en este otro libro de aquel otro autor, y se devanan los sesos y rompen mil plumas por imitar a uno u otro escritor o cifran todas sus ilusiones en crearse un estilo propio, original y esmerado. En una palabra, la literatura no nos parece digna de ocupar toda la atención y toda la vida de un hombre. Pero cuando la poesía, por ejemplo, no se emplea más que como un medio de otros fines más prácticos y positivos; cuando se le da, verbigracia, una aplicación patriótica, entonces ya es una cosa provechosa, laudable y digna de ser estimada por los hombres y los pueblos» (96). Horrelakoa da, adibidez, berak

(94) «Pero la poesía, Sr. Campión, es un medio muy accesorio y superficial de unión euskeriana; la poesía, Sr. Arzac, nada vale en sí misma y sólo tendrá alguna importancia cuando sirva como medio, en verdad siempre débil, de algún fin positivo, cuando se revista del carácter de utilidad verdadera. La Poesía, exaltando la imaginación y moviendo el sentimiento, puede llegar a persuadir, pero jamás a convencer, en cuanto poesía; porque no habla a la inteligencia, sino a la imaginación y al corazón» (Ibid., 87.or.).

(95) «A lo cual contestaré que no es necesario semejante preludio, que no estamos para perder tiempo y que vale más adoptar el medio directo de regeneración por la instrucción y enseñanza de la Historia, Leyes y Lengua patrias, sin que pretendamos negar por esto a la Poesía el papel, aunque accesorio, que en el patriótico movimiento le corresponde» (Ibid.).

(96) «Poesía útil», *Bizkaitarra*, 14, 1894-08-31; OC, I, 360.or.

hemen transkribatzen duen Hermilio Olorizen *Olast* poema. Horregatik aupatu zuen Azkueren *Vizcaya'tik Bizkai'ra* antzerki-emanaldia ere, espainolei min egin zielako, hain zuzen, «obra netamente bizkaina» zelako (97), alegia. Azken batean, itxura guztien arabera, abertzaletasunaren zerbitzurako bakarrik dauka on poesia. Horregatik dira haren poesiak oro abertzale-kutsukoak.

Sabino Aranaren literaturaren ikuspegi hori giltz politikoen argitan ulertu beharrekoa da, politikariak balio estetikoak adina –edo gehiago– arrazoi praktikoak eraginda jokatzeko baitu. Zentzu honetan, Aranarenak badu gaurkotasunik, seriotan galdetzea baita, euskal kasura etorrita, literaturaren garapenak XX. mendean geroztik zer-nolako eragina izan duen nazio-askapenean. Euskal Pizkundeak, Aitzol buru zela, fede itsua ezarri zuen 1936ko gerraurreko literatur mugimenduan; posfrankismoko azken hamarkada hauetan bide zabala ireki izan zaio literaturari eta bere ugaritasunean lortu da, Madriletik pasata, euskal idazle batzuk atzerriko hizkuntza batzuetan ezagutzera ematea ere itzulpenen bidez. Baina zer suposatu du literaturaren loraldi honek aberregintzaren gorakadan? Honetaz eztabaida publikorik ez da egin.

Literaturari buruzko eztabaida hau izan eta handik hiru urtera, 1891ko «Apuntes» artikuluan, Kanpion politikariari erasotzen dio, ezin garrazkiago erasotzen ere, hau ere, Azkue bezala, espainolen alderdietan batetik bestera dabilako: «El señor Campión, en muchos años, ha sido liberal avanzado, fuerista, católico integrista, católico-fuerista-alfonsino, unionista de carlistas, integristas y fueristas... Pero ser nacionalista no se le ha ocurrido todavía, y eso que desde hace ocho años conoce nuestra doctrina. Y, en fin, si ha de salir después de nuestra casa, más vale que no entre» (98). Euskal nazionalismora hurbildu zen, baina Arana hil eta gero. Donostiako Euskal Etxean, 1906ko urtarrilaren 7an egindako hitzaldian, «desde hoy me llamo y llamaré *nacionalista*» (99), esango du. Kausa nazionalistaren alde asko egin zuen arren, ez zen, ordea, inoiz Alderdiko kidea izan. Gerratekoan, zahartuta eta Ategorrietako txatel baten gaixo, karlistak Gipuzkoako hiriburuan noiz sartuko antsiz egon omen zela kontatzen da (100).

Baina Sabino Aranak badu Kanpionen bihotza barruago zulatuko duen beste esaldi bat ere leku berean, arraza garbikoa ez dela iradokitzen dioneko hura, alegia: «Y de nuestra raza... de determinar sus límites físicos y de señalar el camino de su felicidad política, no es el señor Campión el más llamado a hablar y a ser oído. ¿Cómo, si el único apellido suyo que conocemos no tiene por madre a nuestra lengua nacional?» (101). Esandako guztia ez aski

(97) «Ir por lana y volver trasquilado», *Bizkaitarra*, 23, 1895-03-24; OC, I, 524 or.

(98) *La Patria*, 9, 1901-12-22; OC, III, 2081-2082.orr.

(99) «Nacionalismo, fuerismo y separatismo», in Arturo Campión: *Discursos políticos y literarios*, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, 1976, Bilbao, 256.or.

(100) Ibarzabal, Eugenio, op. cit., 53.or.

(101) «Apuntes», op. cit., OC, III, 2082.or.

izanda, zenbaki bereko «Los dos negociantes y el zapatero» alegian (102), politikan aritzeko gaitasunik ez duela aditzera emanez, «zapatero, a tus zapatos» esaerarekin ematen dio errematea.

Behin eta berriz ageri den bezala, oso estu hartzen du Kanpion. Euskaltzalea izateak ez du salbatzen, Unamuno eta Vinson-en antzera: «Ni crea el señor Campión que con estudiar el euzkera y conocerlo sea bastante para ser vasco patriota o extranjero amante de nuestro pueblo, ni que aquello sea para esto cosa que signifique mucho ni poco. Ahí están los señores Unamuno y Vinson que no desmentirán lo que digo» (103).

Kanpionek ez dio erantzuten, baina ondo gogoan izango ditu Aranaren-gandik jasoak, handik bi hilabetera, Hondarribiako Batzar Ortografikorako prestaketa-lanak direla bide, Guilbeau jaunari 1902ko otsailaren 27an idazten dion gutunean garbi agertzen baita suminduraz zein errea daukan barrunbea: «Arana me ha enviado el número de la *La Patria* en el que ha escrito contra nosotros. Es un insensato que cree ser, entre todos los baskos, el primero, el único que ama sinceramente a su país. Yo no sé que haya una sola persona, por poco distinguida que ella sea en la literatura, la lingüística, la política, etc., a la que no haya atacado de una manera acerba, bajo el menor pretexto. ¿No propaga así el microbio de la envidia? Hace cerca de un mes, me atacó muy groseramente en *La Patria*; me lanzó entre otros el reproche de llevar un nombre que no es basko. Yo me resignaré a no dirigirle la palabra, porque estimo que su conducta no merece otra corrección que la que consiste en romper toda relación con él» (104).

Hara hor bi nor, bi erraldoi, aurrez aurre: bata erasokorra, sua eta ura borrokan dabiltzanean bezala, eta bestea tenplatuagoa, hotza eta beroaren erdian.

5. SABINO, EUSKAL IDAZLE

Sabino idazle oparoa izan zela gauza jakina da. Euskaraz idatzi zuela ere bai. Baina zenbatek daki zein neurritan izan den euskal idazlea? Txit jakingarrria dela uste dugu galdera honi erantzutea, Aranaren kasuan oraindik areago, euskaldunberri izanda.

Kontua da, etxeko zein kanpoko euskaltzale batzuek Aranari bere garai-an leporatu ziotela *Bizkaitarra* aldizkarian euskarazko testu gutxi agertzen zela. Aranak bere erantzunean dioenez, hasierako asmoa osorik euskaraz argitaratzearena zen, baina hainbat arrazoiengatik, funtsean jarraiko hiru hauen-

(102) Ibid, 2084.or.

(103) Ibid., 2082.or.

(104) «Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 19, 1902-03-2; OC, III, 2135.or.

gatik, ezinezkoa gertatzen da: a) bizkaitar askok ez dakitelako euskaraz, b) beste askok, jakinda, nahiago dutelako erdaraz irakurri, eta c) zailtasun materialak dauzkatelako (105). Hauek gairak bezain laster elebidun bilakatuko dela agintzen du. Zailtasunak, antza, ez zituen gairak, euskaraz seiren bat titulu besterik ez baitziren agertu. Beste aldirik ere antzeko zerbaite gertatzen da, euskararen presentzia oso testimoniala dela. Dena den, ondoko tauletan zehaztuta datozen datuei begiratzen badiegu, Aranari euskal idazle deitzeko adina arrazoi badela iruditzen zaigu (106).

Gaztelania eta euskararen erabilera libururuetan, orrialdeka

Tituluak	Gaztelaniaz	Euskaraz
<i>Etmologías Euskéricas</i>	12	
<i>Pliegos Euskeráfilos</i>	24	
<i>Pliegos Histórico-Políticos (I-II)</i>	21	
<i>Pliegos Euskeralógicos</i>	16	
<i>Vizcaya por su independencia</i>	47	
<i>El discurso de Larrázabal</i>	7	
<i>Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos</i>	108	
<i>Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino</i>	173	
<i>Egutegi Bizkatarra</i>		33
<i>Umiaren Lenengo Aizkidea</i>		51
<i>El Partido Carlista y los Fueros Vasko-Nabarras</i>	186	
<i>Lenengo Egutegi Bizkatarra 1898</i>		259
<i>Libe</i>	24	
<i>Documentos Póstumos</i>	80	
<i>Labor desarrollada en la Diputación Provincial de Vizcaya</i>	23	
<i>Olerkijak</i>		22
Kopuru absolutua	721	365
Ehunekatuta		%33,60

(105) «Quedan contestados todos con hacerles saber: que, al fundar *Bizkaitarra*, sólo se pensó en publicar un periódico verdaderamente bizkaino; que, consiguientemente, *Bizkaitarra* sería exclusivamente euskérico, si no hubiese un gran número de bizkainos que desconocen la lengua nacional, y una multitud que, aunque la habla, prefiere leer en idioma extranjero; que, para atender a la vez a aquel deber y a esta exigencia, se convino en que *Bizkaitarra* fuese bilingüe tan pronto como fuera posible; que el 'primer número salió en esta forma; que el II y III fueron sólo euskéricos por razones de oportunidad, y el IV por exceso de original; que aun hoy no es posible sea rigurosamente bilingüe, por dificultades materiales que lo impiden; pero que desde este número contendrá siempre algún escrito euskérico, que corresponda como tal al título» («Advertencias», *Bizkaitarra*, 5, 1894-01-29; OC, I, 200.or.).

(106) Datuok indikatzaile hutsak dira, ikuspegi orokorra emateko bakarrik balio dezaketena, guk oinarritutako egilearen *Obras Completas*-eko testu-masa orrialdez orrialde hartuta aterata dagoenak.

Orotara 1.086 orrialde idazten dituela kontutan hartuta, % 33.60ko indizeak ez du hain leku txarrean uzten Aranaren euskal luma, liburu eta saioren mailan bederen. Aldizkarietan, ordea, euskara ia erabat arrotza dela esan dezakegu, ondoko taulan ikus daitekeenez, osta-osta % 1,30eko orrialde-masa besterik ez baitute osatzen euskaraz idatzitakoek. Erreferentziatzat hartzen bada orotara 2.386 orrialde idatzi zituela, eta horietatik 382 orrialde baino ez euskaraz, azkenean Aranaren euskal luma % 16ko sortarekin geratzen da, ares-tian emandakoaren erdira jaitsiz. Hemen ageri da Arana iritzi publikoari gaztelaniaz zuzentzen zaiola, esan bezala, arrazoi praktikoak medio.

Gaztelania eta euskararen erabilera aldizkarietan, orrialdeka

Aldizkariak	Zenbakiak	Tituluak	Gaztelaniaz	Euskaraz
<i>Bizkaitarra</i> (1893/1895)	30	85	532	9
<i>Baserritarra</i> (05-1897/08-1897)	18	52	143	6
<i>El Correo Vasco</i> (08-1899/09-1899)	101	69	122	
<i>Euzkadi</i> (03-1901/12-1901)	4	7	231	
<i>La Patria</i> (11-1901/6-1903)	86	49	249	2
<i>Patria</i> (06-1903/08-1903)	4	3	6	
Kopuru absolutua	243	265	1283	17
Ehunekotan				1,30

Ez goaz gutxi ala asko den edo antzeko baloraziorik egitera. Euskal Pizkundearen betean J.M. Barandiaranen euskarazko indizea % 3,11 eta Aitzole-na % 8,84koa bada (107), Aranarenak azken honena bikoizteak asko esaten du bere alde, oraindik gehiago euskaldunberri izanda.

6. SABINO ARANA HENDAIA ETA HONDARRIBIAKO ORTOGRAFI BATZARRETAN (1901-1902)

Luis Villasantek bere *Historia de la literatura vasca*-n idatzitakoak soka luzea ekarriko du atzetik, Batzar haien erabateko porrota Aranari eta aranazaleei leporatzen baitie: «A principios del presente siglo hubo reiterados contactos entre vascófilos de la parte española y francesa con el fin de llegar a la unificación de la ortografía vasca, punto muy vital e importante para que los libros y publicaciones euskéricas de cualquier lado del país puedan difundirse en el otro. Por la parte vascofrancesa intervenían en estas reuniones y contactos Arbelbide, Daranatz, Guilbeau, Daricarrère, Adema, Hiriart-Urruty, Broussain, etcétera. Por la parte española: Campión, Azkue, Arana, Juan Car-

(107) Iztueta, Paulo, «Euskal kulturaren kontraesanak: teoria eta praxia», *Uztaro*, 9, 1993, 127.or.

los de Guerra, Serapio Múgica, etcétera. En el epistolario mantenido entre Azkue y Broussain por los años 1901-1902 (*), hay numerosos datos sobre los preparativos de un congreso que se celebraría en Fuenterrabía para la unificación de la ortografía. Tanto Azkue como Broussain y demás vascófilos ilustres temblaron ante la noticia de que Arana se iba a presentar allí con 320 partidarios suyos, gente indocumentada en su mayoría, pero ciegos e incondicionales seguidores de su maestro. Se celebró, en efecto, el congreso, y como ya se dijo en otra parte, constituyó un 'fiasco' completo, por la intransigencia de los aranistas y la actuación poco firme del presidente Adema, poco aveau a estas lides. Los vascos franceses se retiraron disgustados, y el desacuerdo ortográfico entre ellos y nosotros continúa hasta hoy» (108). Villasanteek historia hori argitaratu zuenean, artean Aranaren *Obras Completas* bilduma argitaratzeko zegoen, *Sabindiar Batza*-k liburu bakarrean kaleratuak 1965eko data baitarama; eta Sendoa-k hiru liburutan argitaratuak, berriz, 1980koa. Beraz, argitalpen horietan datozen datu guztiak ez zituen izan Villasanteek eta, neurri batean, ulertzekoa izan liteke Aranaz hain iritzi ezkorra ematea, zoritxar guztien errudun bakar bera bailitzan. Baina arazoa are larriagoa agertzen da, orduan baino datu historiko gehiago eskura izanda, Aranaren aktak ez ezagutzea edota aintzakotzat ez hartzea eta, ondorioz, antzeko aurreiritziekin segitzea. Horrelako zerbait gertatzen zaiolakoan gaude Xabier Kintanari, honek ere 1985ean aranazaleen setakeriari botatzen baitio errua (109). Berrikitan, Hendaia eta Hondarribiako Batzarren berri eman izan denean, J. Javier Granja Pascual-en lanean bezala, honek ere, ia hitzez hitz, Villasante eta Kintanaren bertsio bera ematen du (110). Azken honengan, gainera, geroago ikusi dugun bezala, Sabino Aranaren jarrera intelektuala politikariaren aitzakiaz satanitzeko joera nabarmentzen da, haren hizkuntzari buruzko ikuspegi estu eta politizatuari Azkue edota Kanpionen jarrera zabal eta zientifikoa kontrajarriz.

Baina Batzar haien inguruan gertatuak ez dira hain sinpleak batzuen eta besteen iritzi zenbait puntutan kontrajarriak modu horretan polarizatuak eta sa-

(*) Esandakoaren frogatzat, Villasanteek hor *Euskera* aldizkarian (1956) argitaratutako gutun-sorta aipatzen du.

(108) Editorial Senda, 1 argitalpena, Bilbao, 1961, 288.or.

(109) «Euskal Herriko hizkuntza ofiziala ez izateaz gainera, euskerak bestelako problema asko ere zeuzkan bere barruan: dialektotan banaturik egotea, literatur eredu batuaren premia, ortografi araurik eza, hitz berrien arazoa, Frantzia eta Espainiako erakunde politikoaren aurrean babesa lortu beharra etab. Guzti horretarako, XIX mendeko euskaltzaleek ongi zekusatez, beharrezkoa zen Euskeraren Akademia sortzea. Asmo horrekin 1901ean Hendaian eta hurrengo urtean Hondarribian Bidasoaz haranzko eta honanzko idazle eta euskaltzaleak bildu ziren, baina aranisten setakeriagatik nonbait, ez zuten proiektu hura mamitzerik izan» («Euskararen historia», in Intxausti, J. (zuz.): *Euskal Herria. Historia eta gizartea*, I, EFA/Jakin, 1985, 454-455.orr.).

(110) «El congreso se celebró y su fracaso, debido a la intransigencia de los aranistas, fue completo. Se produjo una ruptura entre los escritores de uno y otro lado de la muga al no conseguir ningún acuerdo sobre la unificación ortográfica» («Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana», *Fontes Linguae Vasconum*, año XVI, 43, Enero-Junio, 1984, 161.or.).

koneko arrazoiak ezagutu eta eztabaidatu gabe desitxuratuak izan daitezzen. Orduko eztabaida hartan argi pixka bat egin ahal izateko, iturriak berrikusi beharra dago Koldo Zuazok hasitako bidetik jarraituta (111), baina zintzotasunez eta bere osotasunean, ez komeni direnak bakarrik plazaratuz eta ez direnak ilunpean utziz. Izan ere, historiografia gezurtatzeko modu asko daude, eta horietako bat, datuak manipulatzeko, edo aipatzeko uztea da. Gu ere ibiliak gara gai honen inguruan Orixeren lana aztertu genuenean, baina lehengo iturriak berrikusi eta berriak aztertzean, orduko balorazio batzuk findu beharrean aurkitu garela aitortzeko lotsarik ez dugu (112).

Lehenengo Ortografi Batzarra Hendaiako Udaletxean egin zen 1901eko irailaren 16an. Baina zeinek deituta, zergatik eta zertarako? Erantzunetan ez da adostasunik.

Lehenik, badirudi Batzarreko deialdia egin zuena Guilbeau jauna izan zela, Arana Goiriri 1901eko ekainaren 28an igortzen dion gutunean haxe irakurtzen baita: «Le rogamos honre V. con su presencia la reunión de Lingüistas y Literatos Vascos (Franceses y Españoles) que tendrá lugar en Hendaya, durante las fiestas vascas que se celebran a mediados del mes próximo en dicha villa, para estudiar la unificación de la ortografía vasca, y establecer, si posible fuera, las reglas filológicas basadas en la eufonía euskariana» (113). Gutun honetan datorrenez, badirudi Batzarren xedea ere garbi finkatua zegoela, zeina baitzen euskal ortografiaren batasuna aztertzea eta, ahal izanez gero, euskal eufonian oinarritutako arau filologikoak finkatzea. *L'Hendayais*-ek 1901eko irailaren 22ko kronikan zekarrenez, batzartu zirenak eta beren atxikipena agertu zutenak batera hartuta, 30 izan ziren, hauetatik 22 Hegoaldekoak; joan ezin eta beren atxikipena gutun bidez agertu zutenen kopurua, berriz, 11koa izan zen (114).

Baina Batzar hartan zertaz hitz egin zen? Hemen hasten dira nahasketak. Batzuen ustez, Manuel Irujok 1954ko artikulua batean idazten zuen bezala (115), ez bat, baizik hiru gai hauek jorratu omen ziren bertan, hots: hizkuntzaren defentsarako bide egokiak hartzea, euskal kultura zabaltzea eta euskal ortografia batzea. Asmo hauek burutu ahal izateko, erakunde bat sortzea, *Eskualdun Biltzarra* (Association d'Euskeraphiles/Liga de Euzkeráfilos) deitu zitzaiola, eta lanerako Batzorde Iraunkor bat eratzea erabaki zuten, honela osa-

(111) *Euskararen batasuna*, Euskaltzaindia, Iker-5, Bilbao, 1988, 255-273.orr.

(112) Hitzaldi hau eman eta gero jakin dugu Mikel Zalbidek burutua duela gai honetaz lan bat arras argigarria dena. Ahalegindu garen arren, ez dugu eskuratzetik ahal izan.

(113) «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», *La Patria*, 16, 1902-02-9; OC, III, 2108 or. Hala egiaztatzen du Pierre Charritonek ere bere *Pierre Broussain. Sa contribution aux études basques (1895-1920)* lanean (CNRS, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1985, 109.or.).

(114) Ikus izenen zerrenda, in OC, III, 2109-2110.orr.

(115) *Alderdi*, 92, 1954, Iraila; aipatua in OC, I, XLII.

tua geratu zena, antza, Estanislao Arantzadiren proposamenez: Adema kalonjea, lehendakari; Kanpion eta Arana-Goiri, lehendakariorde; Guilbeau, idazkari nagusi, eta Hiriart, diruzain. Irujorenean, batzartuen artean Isaak Lopez Mendizabalen izena ere aipatzen da, ez horrela *L'Hendayais*-ek emandakoan.

Batzar hartan hartutako erabakiez argien mintzatzen dena –eta, agian, kontakizunean fidagarriena–, Sabino Arana bera da. Honi Batzar Iraunkorrekoek gutun bat igorri zioten 1901eko urriaren 11ko datarekin, urte bereko azaroaren 18an Hondarribian egin beharrekoa zen bilkurara deituz. Joan ezina agertuz, gutun-txosten bat igortzen die 1901eko azaroaren 17an, bere oharrak eta proposamenak eginez. Hor puntuz puztu zehazten ditu Hendaia-ko Batzarrean zer erabaki eta zer egin zen. Funtsean puntu hauetara biltzen da hangoa: a) goizez batzarkideak hiru taldetan banatu zirela, ortografiaren batasunari buruz Batzarrari proposamenak egiteko xedearekin; b) arratsalde zehaztutako batek, adostua izan zedin, gai horri buruz proposatutako plangintza; c) hurrengo urtean Hondarribian beste Batzar bat egitea aurrerikusi zela; d) hiruko talde batek osatutako Batzorde bat izendatu zela, tartean Kanpion, Sabino eta Hazparneko Anaia bat zeudela, eta hauek, gela batean sartuta, presaka arautegi moduko bat prestatu zutela, baina Batzar-Aretora itzultzean, hutsik aurkitu zutela; e) *Eskualdun Biltzarra* elkartearen izenaz asko eztabaidatu zela, berdin bere xedeaz; f) Batzorde Iraunkorreko partaideen izendapenari dagokionez, Batzarraren berrespenik ez zuela eta, Kanpion eta Aranaren kasuan, presak eraginda, beren buruak aurkeztu zituztela lehendakariordetzarako (116). Beste nonbait ere esaten du Aranak, gauzak gaiztotzen hasi zirenean, hasiera-hasieratik lehendakariordea izaki, kargu horri uko egin nahi izan ziola (117), baina ez ziotela onartu eta, gainera, askotan idazkari-lanak ere egin behar izan zituela (118).

Geroztik, Pierre Charritonek, Broussainen iturrietan oinarrituta, zehetasun batzuk eransten dizkio Sabino Aranaren testuari, hots: hiru batzorde hauetako buruak Adema-Zalduby, Kanpion eta Arana Goiri izan zirela eta Batzar Nagusian onartua izan zela Arana Goirik ortografi batasunerako proposatutako plangintza, esaten denez –aipu espliziturik eman gabe, ordea–, beste batzorkideak horretara behartu omen zituelako: «Arana Goiri avait fait admettre par sa commission» (119). Arratsaldean, hamabost lagunek osatutako behin-behineko batzorde bat osatu zela ere badio, *Eskualdun Biltzarra* (Fédération Littéraire Basque/Federación Literaria Vasca) elkarte eta hurrengo Batzar Ortografikoa prestatzeko xedearekin (120). Azpimarratu behar da Sabino Aranak

(116) «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», op. cit., 2097-2098.orr.

(117) Sukarrietatik 1901eko abenduaren 25ean emandako erantzunen, hauxe irakurtzen da: «Desde luego y en todo caso, yo renuncio al cargo de Vicepresidente con que se quiere honrarme (Questionnaire. A renvoyer garni au plus tard le 25 Décembre 1901», ibid., 2103.orr).

(118) Ibid., 2095.orr.

(119) Op. cit., 109.orr.

(120) Ibid., 109-110.orr.

ez dakarrela berean horrelako zehaztasunik, elkarte horren izenaz eta xedeaz eztabaidatu zela besterik.

Azken batean, Hondarribiako batzarkideen aurrean garbi adierazita utzi nahi duen puntua, bere hitzez esanda, hauxe da: «El único objeto para el cual se convocó el Congreso de septiembre fue el de fijar una parte del euzkera: la ortografía, mejor dicho, el sistema gráfico (...) Debemos, pues suponer que sólo con este fin, y todo lo más con fines de la misma naturaleza, es decir, siempre *directamente euzkeralógicos*, acudieron los congresistas todos. Sólo a periódicos enemigos del Pueblo Vasco o mal informados se les ocurrió suponer que el Congreso se reunía para contrarrestar la campaña de los euzkeráfobos» (121). Proposamenen sailean, bada, garbiki gogorarazten die batzarkideei Hendaia-ko Batzarraren helburu bakarra euskararen sistema grafikoa arautzea izan zela, eta zela.

Goian esan bezala, *Eskualdun Biltzarra* elkarteko behin-behineko Batzordea batzartu zen Hondarribiako Udaletxean 1901eko azaroaren 18an. Zein xedekin? Deialdirako zirkularrak honela zioen: «La Asociación que nos proponemos crear no será, propiamente hablando, una Sociedad de Estudios Lingüísticos, ni una Sociedad literaria, y mucho menos una Asociación política. Será una amplia Liga patriótica abierta a todos los vascos de las siete provincias, cualesquiera que sean sus opiniones políticas o su categoría social, en la que entraría el euzkerálogo lo mismo que el aldeano iletrado, el rico armador de Bilbao lo mismo que el humilde pastor de las montañas de Zuberoa» (122). Eta gero ohar batean hauxe zetorren: «El Comité provisional que tiene el cuidado de ocuparse del estudio de la lingüística del vasco, incumbe más bien a un grupo muy restringido de euzkerálogos» (123). Deialdia zabal zen, beraz. Zer erabaki zen han? *La Patria*-k bere 5. zenbakian, han hartutako erabakien zerrenda zekarren. Lehenengoak honela zioen: «Que se lleve a debido efecto, sin pérdida de tiempo, en su totalidad el plan presentado por Dn Sabino Arana, en la reunión de septiembre, respecto al procedimiento que ha de seguirse para estudiar y determinar la unificación de la ortografía euzkera...». Eta zazpigarrenak beste hau: «Invitar al Sr. Arana a que redacte la circular que se menciona en el número 1º de su plan aprobado en Hendaya, y la remita al Sr. Presidente para que éste a la mayor brevedad le dé el curso correspondiente» (124). Baina bigarren puntuan sartuta zegoen *Eskualdun Biltzarra* elkartearena, honen izenaz eta xedeez erabakiak hartzeari zegokiona: «Dirigir una circular a todos los congresistas y adheridos al Congreso, para que manifiesten: a) si están o no conformes con la creación de una Sociedad, cuyo objeto es la conservación de la lengua euskera y que provisionalmente

(121) «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», op. cit., 2099.or.

(122) Ibid., 2110.orr.

(123) Ibid.

(124) Ibid., 2113.or.

se denominará Federación Literaria Basca, según el acuerdo adoptado en la tercera sesión verificada en el expresado mes de septiembre; b) si aceptan la expresada denominación F.L.B, o proponen alguna otra en sustitución de ella» (125). Berriemaileak iruzkin hau egiten du gero: «Podrán observar nuestros lectores, por la lectura del acta, que se trata no ya sólo de organizar los Congresos euzkeralógicos, sino de fundar una Asociación Literaria, cosa ajena a los Congresos y cuyo fin no se ve claro» (126).

Arana berehala jabetu zen Batzarrak norabidez aldatu zuela. Haren xede bakarra ez zen ortografiarena eta, agian, ezta garrantzitsuena ere. Zer egin?

Arestian esan bezala, Arana ez zen joan Batzar horretara, gaixorik zegoelako, baina idatziz bidali zituen bere proposamenak, jadanik aipatuak, zeinetan zehatz-mehatz azaltzen baititu Hendaiaiko Batzarrekoan gertatuak eta esandakoak, orduko aktak jasoz. Helburuez zehaztasunik ez zela eman dio: «Se trató con mucho detenimiento del objeto de la Federación, no pudiendo yo tampoco entonces hacer prosperar mi opinión de que esos congresos sólo deben ocuparse en estudiar y perfeccionar el euzkera, dejando el conservarlo en el uso y propagarlo (que no es ya un objeto puramente científico, sino más bien social) a entidades políticas o corporaciones populares. No obstante, el objeto de la asociación no quedó claramente definido: ni aunque lo hubiese quedado, era acuerdo del Congreso, sino de aquella reunión privada» (127). Baina berak egiten duen proposamen berrian, ortografiarena xede bakarra izan dadila nahi du: «El único objeto de estos congresos debe ser el estudio y cultivo del euzkera...» (128).

Zer gertatu zen? Dirudienez, Aranari Hondarribiako Batzarrean euskal ortografiaren batasunari buruzko zirkularra idatz zezala eskatu baitzitzaion, hark, zirkularra idatzi eta inprimitegira bidali zuela argitaratzeko, bukaeran batzordekoen sinadurak jarritz. Testu-zuzenketa egin eta gero, Daranatz lehendakariari bidali zion 1902ko urtarrilaren 11n, frantsesez idatzitako gutun labur batekin batera (129). Txosten horretan, besteak beste, bi proposamen ziren kontuan hartzekoak. Lehenengoa zen Batzarrak ortografiak bakarrik jardungo zuela: «Consiste la proposición en un plan que se ha de observar para llevar a feliz término, mediante un detenido estudio en el cual intervengan todos cuantos lo deseen, la unificación de la Ortografía Euzkérica, y de modo que el sistema gráfico que se adopte sea aceptado por el mayor número de euzkeristas». Bigarrena, bertako zein kanpoko euskalariek ez ezik, euskaltzaleek ere parte har

(125) Ibid., 2112.or.

(126) Ibid., 2113-2114.orr.

(127) Ibid., 2098.or.

(128) Ibid., 2099.or.

(129) «Mon cher sieur et ami: Je vous envoie ici la communication pour les journeaux, en priant MM. Adéma et Guilbeau de l'examiner pour voir si elle mérite son approbation» (Ibid., 2105.or.).

zezaketela: «En virtud del precedente plan, los que la presente suscriben tienen el honor de invitar: 1º A todos los vascos que estudien el euzkera, en él escriban o deseen su vida y perfeccionamiento y a todos los euzkerálogos extraños, a adherirse en la forma y plazo fijados a los acuerdos del Congreso Ortográfico de diciembre de 1901; y 2º A todos los euzkerálogos vascos y extraños, que tengan criterio propio y particular en materia ortográfica, a presentar sus proyectos en la forma y planos también expresados» (130). Beraz, bat, Batzarraren xede bakarra ortografiaren batasunarena izango zen, eta bi, bertara euskalariak bezala euskaltzaleak joan zitezkeen, bientzat egiten zen gomita.

Aranaren dei horrek izugarritzko katramila sortu zuen bere inguruko en artean, Batzarrerako atxikipen asko hasi baitziren etortzen Guilbeau jaunaren idazkaritzara. Hemendik dator idazkariaren kezka: «Antes de continuar los trabajos en vista de la reunión de Fuenterrabia es urgente liquidar la cuestión de las 320 demandas de inscripción para el Congreso Vasco, dirigidas de Vizcaya (293), de Vergara (12) y de San Sebastián (15)» (131).

Jokabide horrekin Abandakoak bere sistema grafikoa ezarri nahi zuela aditzera emanez, Guilbeau idazkariak bere eta beste batzarkideen arteko gutun-gurutzaketa jarri zuen martxan haren uholdeari eutsi asmoz. Kontua Aranari bideak oro ixtea zen. Honela, batzordekoa zen Aranaren kontrako erasolari eman zioten hasiera, erabakiak hari bizkar hartuz. Idazkariaren txostenean, batez ere, euskaltzaleak ere gomituak izatea jartzen zen auzitan. Hala idazten zion Kanpionek Guilbeau-ri 1902ko urtarilaren 22an:

«El Sr. Arana se mueve con un objeto *preconcebido*, el de *imponer* su sistema ortográfico, no con los votos de la razón, sino con la razón de los votos» (132). Azkuek, orobat, bere desadostasuna azaltzen dio idazkariari 1902ko urtarilaren 26an egindako gutunean: «Yo tendría vergüenza de ver reunidas a este objeto gentes que no serían verdaderos basquizantes (...) Los chiquillos que quieren hacer chiquilladas, que se unan con otros chiquillos» (133).

Ez zen erori behar inola ere Aranak jarritako zepoan. Zer egin? Kontraerasoaren beroan, hasieran Donostian 1902ko otsailaren 24an bilkura bat egitea bururatu zitzaien, baina gero atzera egingo dute; horren ordez, beren hari-ko batzarkideak bildu, orotara 72, eta erreferendum bat idaztea erabakitzen da, zeina Guilbeau idazkariak egin baitzuen 1902ko otsailaren 12an, besteak beste, zuzenean Aranaren proposamenaren kontra, oinarritzko bi punturen gainean argitasunak emateko. Lehenengoak dio, arazo batzuk tarteko, egiteko ortografikoa eta literarioa nahastu egin direla:

(130) Ibid., 2016-2108.orr.

(131) Ibid., 2119.orr.

(132) Ibid., 2117.orr.

(133) Ibid., 2118-2119.orr.

«Las 320 adhesiones recibidas de Vizcaya y de dos puntos de Guipúzcoa, *sin ninguna justificación de competencia*, me hacen presumir que la convocatoria de la Comisión Directiva (que siempre se ha dirigido a los lingüistas y literatos de euzkera), sancionada, como yo pensaba, por los que compusieron el Congreso de Hendaya, no ha sido comprendida, y que algunos euzkerálogos han confundido los Congresos Ortográficos con la Federación Literaria Vasca y su expansión» (134). Eta bigarrenak, ortografiari dagokionez, horretan adituek bakarrik dutela hitza eta erabakia: «Para mí y para mis amigos, al Congreso Ortográfico debían asistir, con voto, *sólo aquellos que en nuestro país se ocupan notoriamente en lingüística y en literatura euzkérica, y que son conocidos por sus escritos y sus trabajos, así como por su competencia especial*» (135).

Azkenean, zeharka baina, Hendaiakoa gaizki ulertu zuela aurpegiratzen dio Aranari. Honen 1092ko otsailaren 15eko erantzunean (136), puntu hauek zehazten dira: a) idazkariak ez dituela bete hitz emandako lanak, b) bera izan zela Ortografiaren eta Literaturaren sailak nahastu nahi izan zituen, lortu ez zuen arren, c) Hendaiaiko batzarkide guztiak ez zirela izan euskalariak (*euzkerálogos*), eta, alderantziz, euskalariak oro ere ez zirela deituak izan, d) arau ortografikoak, ez hitzez berehala, Adema eta Kanpionek nahi zuten bezala, baizik azkerketa sakon baten ondoren finkatu behar zirela, Aranak proposatu bezala, e) proiektu-egile bakoitzak izan zezala berea aurkeztu eta defendatzeko aukera eta, azkenik, f) beren atxikipena adierazitako 320ren gaitasuna gutxietsi eta horiek Batzarretik baztertzeko arrazoirik aski ez dela (137).

Ondoren Adema-Zalduby lehendakariaren beste proposamen bat dator, zeinetan bost puntutan zehazten baitu nolako baldintzak bete behar dituzten arazo ortografikoez aritu behar dutenak. Honi beste kontraproposamen batekin erantzuten dio Aranak. Azkenean ikusirik, batetik, Aranak ez duela amore ematen 320ko izenen arazoa eta, bestetik, 1902ko martxoaren 10ean Donostian egindako bileran Guilbeau ordu t'erdí batez amorru bizian jardun zuela Aranaren kontra (138), Hondarribiako Batzarrera joateak egiazko zatiketa ekarriko zuela eta, denboraldi batez itxaroteko erabakia hartzen du talde batek –horien artean Arbelbide, Darricarrère, Broussain, Daranatz, Lassalle eta Hiriartek osatutakoak, eta, ondorioz, Hondarribiako Batzarrera ez direla joango jakinarazten diote Adema lehendakariari (139). Nolanahi ere, Batzorde-Zuzen-

(134) Ibid., 2121.or.

(135) Ibid.

(136) «Los Congresos Ortográficos. Una protesta», *La Patria*, 17, 1902-02-16; OC, III, 2121-2131.orr.

(137) Ibid., 2123-2127.orr.

(138) Hain zuzen ere, Daranatzek deituta, bi lehendakariordeak, Kanpion eta Arana, Guilbeau idazkaria eta bera lehendakaria bera elkartu ziren Donostian, laurak Batzorde-Zuzendaritza-koak. Hango berri Bilbaoko *La Patria*-ko erredakzioak eman zuen, 1902ko martxoaren 16ko datarekin. Ez zen adostasunik eman batzartuen artean, baina Aranak bere azalpenak ematerakoan, zenbait puntutan Kanpion eta bera bat etorri zirela esaten da («Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 21, 1902-03-16; OC, III, 2141.orr.).

(139) «Los Congresos Ortográficos. Una protesta», op. cit., 2136-2137.orr.

daritzak Aranaren esku utzi zuen txosten bat egitea Hendaiaiko batzarkideei galdetuz ea komeni zen Batzar berri bat egitea Hondarribian, 1902ko apirilaren hasieran edo. Txostena egin, egin zuen Aranak, baina txosten hori ez zitzaien batzarkideei heldu. Hendaiaiko Batzarreko kide garrantzitsu batzuek ortografiaren arazoa bizpahiru urtez atzeratzea komeni zela argudiatu baitzuen, Ademak txostenari ez zion segidarik eman. Sabino Aranak, noski, begi txarrez hartu zuen erabakia, salatzeko modukoa iruditzen zaiona:

«Si esta patriótica empresa de unificar la ortografía euzkérica fracasa por falta de seriedad y formalidad, nosotros señalaremos a los responsables para que el pueblo vasco lo conozca. Cumpla cada cual su deber: pase el Presidente la circular; contesten a ella los congresistas» (140).

Arbelbide eta Daranatzek, Arana preso zeno (141), Batzarrik ez egitea proposatu bazuten ere, azkenean, Hondarribiako Batzarra egin zen, 1902ko irailaren 11n, hain zuzen, baina Aranarik gabe. Ez zuen defendatzerik izan, beraz, hara bidalitako bere ikuspuntua.

Broussain jaunak Arbelbideri 1902ko irailaren 19an idatzitako gutunean dioenez, erabateko porrota suposatu zuen:

«Finalmente, después de haber votado penosamente los Estatutos, nos separamos en medio de un tumulto y de un lodazal espantoso, sin poder constituir un Comité definitivo. Yo espero que después de una parecida prueba de su insuficiencia los señores Adéma y Guilbeau tendrán el pudor de retirarse definitivamente y dejarnos tranquilos» (142).

Geroago, Batzar biak gogoratuz, Piarres Lafittek «debaldetan» eginak izan zirela esango du (143). Baina guk, ez erabat, diogu, zeren hango giroan sortuak baitira *Eskual-Zaleen Biltzarra*, batik bat Iparraldean indartuko dena, eta Euskaltzaindiaren kimua, asmoetan bederen, 1918an loratuko dena. Azken Batzar honetan onartu ziren *Eskual-Zaleen Biltzarra*-ren estatutuak, Batzorde-Zuzendaritzakoak izaki: Adema, lehendakari; Arana eta Kanpion lehendakari-orde; Guilbeau, idazkari; Hiriart, diruzain; Daranatz, idazkari laguntzaile; Arbelbide, Azkue, Broussain, Gerra, Legaz eta Mujika, bokalak. Eta erakundeko kideak, berriz, 115 izango dira (144).

Mota askotako balorazioak egin daitezke Batzar famatu haien inguruan gertatuez. Horretarako helburu amestuak eta eginak bereizi behar, talde-interesak eta norberarenak, arazo linguistikoak eta bestelakoak. Hendaiaikoan ezer gutxi lortu zela? Baiki. Han adostasunik lortu ez zelako, erabaki zen, hain zu-

(140) «Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 21, 1902-03-16; OC, III, 2144.or.

(141) Roosevelt lehendakariari 1902ko maiatzaren 25ean egindako telegrama zela bide, preso emana zuten 1902ko maiatzaren 30ean eta azarora arte, bost hilabete eta zortzi egunez, barruan egon zen, gaixorik egon ere (OC, I, XLIII).

(142) «Los Congresos Ortográficos», op. cit., 2145.or.

(143) OC, I, V.

(144) «Los Congresos Ortográficos», op. cit., 2150.or.

zen, bigarrena Hondarribian egitea. Zergatik? Agian, Aranaren erruz? Ez dirudi. Seguru asko zalaparta gehiago sortu bide zuen hitzaldi-aretotik Guilbeau idazkariak Julien Vinson euskalaria bortizki uxatu izanak, sortzez euskalduna ez zelako. Honek bere amorru guztia:

«Encore le Congrès basque de Hendaye» izeneko artikuluan agertu zuen, eta ez arrazoirik gabe: «... vis-à-vis de l'Europe, le Congrès en question ne peut faire que triste figure: une réunion purement scientifique, n'ayant pour sujet d'étude que la langue basque, et d'où sont exclus MM. Schuchardt, Van Eys et moi, et quelques autres linguistes qui s'intéressent au basque, mais où prennent part seulement des gens nés entre l'Adour et le Nervion, dont deux ou trois ne parlent même pas la langue du pays, dont plusieurs n'ont rien écrit dans cette langue, et dont la plupart sont tout à fait étrangers aux études linguistiques! C'est véritablement grotesque et ridicule...» (145).

Sabinok ere jokabide horrekiko bere ezadostasuna azaldu zuen *La Patria* alizkarian eta bere txostenean atzerriko hizkuntzalariei atak irekita uzten zizkien.

Bigarrengoan ere ez zela erabakirik hartu? Hau ere egia. Zerbait lortu zen, halere: euskararen aldeko elkarte bati hasiera ematea eta Euskaltzaindiaren sorrerari bide irekitzea. Gaur onartutzat ematen da, Euskaltzaindiaren asmoa gehien bultzatu zuena Arana izan zela eta, Euskaltzaindia sortuko denean, funtsean berak proposatutako ortografi sistema onartu zela (146).

Sabino Aranari egin izan zaion kritikarik zorrotzena, beharbada, Batzarraren bere kide ez-gaituen bidez gehiengoa lortu nahi izanarena da, Kanpionek Guilbeau-ri gutun batean planteatu ziona: «Esto es muy grave, pues dentro de esa forma elástica, caben no sólo los pescadores de Elanchove, sino hasta las gentes que sólo sepan hablar castellano o francés y no sepan ni leer ni escribir» (147). Baina galdera beste modu honetara ere egin zitekeen: hara joatekoak zirenen artean aranazale ez ziren beste guztiak zientifikoak edo adi-tuak ote ziren, bada? Bere buruentsat zientifikotasuna gordetzen zutenentzat ere izan zuen erantzunik Aranak, Guilbeau idazkariari egiten dion erantzune-

(145) RLPPhC, XXXVI (1902), (82-85), 83 or.; Koldo Zuazok aipatua, op. cit., 273.or.

(146) Idazlan hauei hitzaurrea gaztelaniaz egiten dien Martin Ugaldek dakarren bezala, Hondarribiako Batzarrerako idatziz bidalitako sistema grafikoari buruzko lana, orduan hain eztabaidatua izan zena izango da, hain zuzen, Euskaltzaindiak Oñatin 1918an onartuko duena, Azkue, Bonaparte, Oihenart, Darrigol eta Duvoisin lanekin batera. Eleizalde, Sabinoren jarraitzaile hurbilekoenak, honela jasotzen du Euskaltzaindiaren egitekoa bere 6. artikuluan: «Trabajaré preferentemente en la formación de un lenguaje literario unificado en léxico, sintaxis y grafía, que nutriendose de la savia de todos los dialectos nos permita disfrutar de una literatura común» («Sabino de Arana Goiri», OC, I, XLIV). Lerro beretik arituz, hitzaurrea euskaraz egiten duen Lino Akesolok azpimarratzen duenez, askok Arana euskararen batasunaren areriotzat jo izan dute, baina oso ezjakinean, zeren «Bidasoaz andiko eta emendikoak egindako batzar jakin arek ez euken euskera batuagaz ikustekorik, euskal-idazkera edo ortografiagaz baiño, eta Arana tartean zala. Batzar aretan lortu ez zana, ortografi-batasuna, geroago lortu zan, Euskaltzaindia sortu zenean, eta Aranak erakutsitako bidetik» (Op. cit., I, XVII). J. Biek, bada, gauza bera diote: Sabinoren lanetan ere oinarrituta egin zela, alegia.

(147) Gutuna Kanpionek Guilbeau-ri 1902-01-22an; OC, III, 2117.or.

an. Gertatzen dena da, Granja-ri bezala beste askori ahaztu egiten zaiela puntu honetaz Aranak ematen dituen argitasunak eta zehaztasunak irakurleari eskaintzea, gutxienik historiografiaren amorez zor zaion informazioa izan dezan: «1º. No todos los miembros del Congreso de Hendaya eran euzkerálogos o euzkerágrafos (*lingüistas y literatos de euzkera*, que dice M. Guilbeau). Entre los asistentes con voto a dicha reunión hay no pocos que ni se ocupan en estudiar el euzkera, ni han publicado una palabra euzkérica. No precisa citar nombres: todos los congresistas los conocemos (...) 2º. Ni todos los euzkerágrafos y euzkerálogos fueron convocados al Congreso de Hendaya. Tampoco citaré nombres, por no callarme alguno por olvido. Pero puedo asegurar que sólo en Bizcaya, podrían contarse más de media docena de individuos que estudian asiduamente el organismo del euzkera, y más de una que han publicado en esta lengua escritos de importancia. Y a los de Bizcaya habría que sumar los de otras regiones. 3º) Efectivamente: según mi plan, aprobado por el Congreso de Hendaya, la reforma ortográfica debía acordarse previo un estudio concienzudo: profundo, que dice el señor Guilbeau. No así según éste y los señores Adema y Campión, por acuerdo de quienes el Congreso se dividió en tres comisiones ponentes, pretendiendo que éstas, en el acto, aquel mismo día, en discusión oral, decidieran la unificación ortográfica, para que el Congreso en pleno, entonces mismo, lo acordase» (148).

Pasarte luze horrek gauzak asko argitzen ditu, historiografiaren aldetik bederen, gauzak nola gertatu ziren, gertakarien prozesua nola izan zen esaten baita. Eztabaida-maila honetan, alde batera utzita aranazaleek euskalaritzan izan zezaketen gaitasuna, jokabidearen gardentasunean datza arazoaren muina. Sabino Aranari ezingo zaio leporatu azpikeriaz jokatu nahi izan zuela, pasarte horretan agerian baitago ortografiaren arazoa Hendaiakoan, azken finean, lagun gutxiren artean trenkatu nahi izan zutela, aldeaz aurretik azterketalanik aurkeztu gabe, erabakiak ahoz hartuz.

Bestalde, ezin ukatuko da, ezta ere, Aranak bere irizpide ortografikoak zeuzkala, arras bereak, eta askotan –esan izan denez, argudio logikoaren indarrari zion fede itsuagatik–, ez zuela amore ematen jakin izan erabaki adostu batzuetara heltzeko testuinguruak zalutasun gehiago eskatzen zuen uneetan. Aranak ortografia eta fonetika garbiki ez bereiztean huts egin zuen eta badi-rudi, Azkuerekin izandako gutunezko harremanetan azaltzen den bezala (149), Hendaia eta Hondarrabiako Batzarretan sortutako kalapita horretan zetzala. Arana euskalariaren alderdi amoregaitz hori da, lehen emandako aipuetan ikusi bezala, geroztiko kritikak gehien azpimarratzen duena, Aranak bere irizpide linguistikoak bere itzal politikoarengatik ezarri nahi izan balitu bezala, eta hura ez beste guztiek, soilki euskal ortografian jantziak izaki, linguistikoak ez beste interesik izan ez balute bezala.

(148) «Los Congresos Ortográficos», op. cit., 2123-2124.orr.

(149) Irigoyen, Alfonso, «Del epistolario de Azkue», op. cit., 261-393.orr.

Batzar hauetako gorabeherak arras ilun eta nahasiak izan baziren ere eta horren errudun nagusi Arana Goiri egin bazuten ere, dena nazionalismoarekin nahasten omen zuelako, historiak erakutsi du bere jokabidea, zeuzkan iritzi ortografikoak onartzekoak izan ala ez, asmoetan bederen zuzenak zirela, garbiak. Izan ziren azpijokoan zikin asko jokatu zutenak, batean gauza bat esan eta bestean bestea egin, eta setakerian maisu izandakoak.

Batzar horiek zirela eta, esandakoek argi erakusten digute Iparraldeko zenbait euskaltzalerekin ez zuela harreman onik izan, bereziki Martin Guilbeau eta honen lagunekin. Ulertzekoa hau ere, Lafittek baitio horiek «Euskal Herriaz eta euskeraz bezain axolatuak zirela Frantses errepublikaren politikaz» (150). Baina baziren estimu handitan zeukatenak ere, horien artean Arbelbide kalonjea, Daranatz apaiza eta Manex Hiriart-Urruty bera. Arbelbidek Broussain-i 1902ko abuztuaren 21ean egindako gutunetik jasoa da pasarte hau: «Heldu den irailaren 11-ko biltzarrari buruz, erran dut joan den asteko bilkuran, demendreneko jendetasunak debekatzen daukula biltzar hori egitea, gure lehendakari-ordea eta Arana bezalako gizona preso deno. Daranatz ere gogo bereko agertu da» (151). Areago oraindik. Beste aurreko hori bezala, Piarres Lafitteri jasotzen diogu, beti «euskal teoriatik» urrun egondako Manex Hiriart-Urrutyk P. Broussain-i 1902ko ekainaren 12an egindako gutun-zati hau, Sabino preso zegoela egina: «Eta gure Arana!... Zer gizon harrigarria!... Berriaz haren has baledi gure Biltzarra (Hendaiako biltzar famatua) eta haren presondegian haren elharetara baginte, gure Herriarentzat, gure mintzairarentzat, gure gizonentzat, euskal-ortografiarentzat, zer loria!... Bai ospe eta indar berri aurki lezakeela katakunba berri horietan, hain gaitzetsia ta hain bizitorea den gure mintzaira maiteak» (152). Beraz, Euskal Pizkundearen hastapen haietan Sabino bizkaitarrak mugaz haraindi ere izan zuen bere eragina, nahiz eta hango euskaltzale gehienak ez izan abertzaleak. Ordukoetan Aranak bi abertzale zintzo bederen aurkitu zituela dio Lafittek: bata Zuberoan, Albert Konstantin (1873-1957), eta bestea Pierre Broussain (1859-1920), biak medikuak, lehenengoa Aterratzekoa eta bigarrena Hazparnekoa.

Eusko Ikaskuntzaren Oñatiko Batzarraren ondotik Euskaltzaindia sortuko denean (1918), orobat, mende-hasierako arazo beretsuak –alde politikoa aldez linguistikoak– berrituko dira aranazaleen eta besteen artean eta horiek euskaltzainak izendatzeko orduan islatuko dira, batez ere. Euzko Gaztediko isilu-sortzaileek prestatuta omen daukaten Hizkuntz Akademia baten eraketa-proiektuaz mintzatzaen zaio Azkue Julian Elortzari Oñatiko Batzarrekoan. Eleizalde Broussaini 1918ko azaroan egindako gutunean, Erraimun Olabide ez onartzekotan, honen hutsunea betetzeko Ebaristo Bustintza eta Amantzi Urriolabeitia abertzaleak euskaltzainen zerrendan sartzea proposatzen dio:

(150) OC, I, op. cit., VII.

(151) Ibid.

(152) Ibid.

«Orain, gauza bat da egi garbia: gaur, Bidaso'tik aunantzeko Euzkadizatian behintzat, ez dago euzkelzaletasunik abertzale-artean baño, ez du iñork deusik egiten abertzaleak baño, ez dago iñon itxadopenik abertzaleengan baño. Beraz, Azkue'ri jarraitzearen, abertzaleak uzatzen ba'ditugu, ez degu gauza onurakorrik egingo. Ta abertzaleak ez dute Azkue maite» (153). Baina Jurgi Kintanak argitzen duenez (154), Azkue »Olabide bezalako sabindarrak akademian sartzeko prest» omen zegoen. Azkenean, guztira, hamabi euskaltzain izan ziren hautatuak, baina gehienak, Eguzkitza, Olabide eta Eleizalde salbu, Azkue lehendakariaren harikoak.

II. ARANA ETA ARANAZALEAK

Hona hemen Orixeren pasarteak, aranazaleak indarrean zeuden garaian, 1927an, idatzia:

«Sortu zen Arana ta esnatu da euskera ta inarrosi du burua bizkor. Politikaz txintit eztizut aterako, ezpaitagokit: euskeraren esnatzeari nagozu. Mintzatu zen Bizkaia, ta itzetik ortzera 'inbido' otsegin zigun beste euskaldunei. Gogonduri ta buru-ernari gelditu zen alditxo Gipuzkoa, ta atzenik 'ordago' iardetsi. Yokua 'euskera' izaki, alegia, ta Laphurdi'k 'iduki', eskua zedukalakoan. Arana gabe edo Arana'z leku ari izanak eta ari direnak badituzu, baino Arana-kukuak, ua dute eragile nola edo ala» (155).

Artean mende-laurdena betetzekoa zen Orixek pasarte hori idatzi zuenean 1927an. Aranaren enbidoa Euskal Herri osora zabaltzen da Bilbaoko zulo-tik, baita Iparraldera ere. Eta han euskara kultur hizkuntza izatea nahi duten aranazaleen euskara-ereduari Lapurdik, herri-literaturari atxikirik segitzen duenak, eduki egiten dio, mus-jokoan eskutik izateak ematen duen ziurtasunarekin. Orixek, hori idaztean, seguru asko, gogoan du Hendaia eta Hondarribia-ko Batzar sonatu haietan gertatua. Jokoan zegoena zerbait serioa zen, euskararen historian epealdi berri bati eragingo ziona, Larramendirena baino areago joango zena, euskara, artean baserritar eta arrantzaleen hizkuntza zena, hizkuntza modernoa, zernahitarako gaitua, egitea baitzen azken xedea. Elias Agirrek gerraurean idatzitako:

«El Euzkera, idioma de cultura» artikuluan espreski formulatua dator ideia nagusi hori: «Desde que Arana-Goiri comenzó a neologizar conforme al genio del euzkera, éste es vehículo apto para toda clase de ideas, ya sean científicas, ya artísticas. Si el euzkera hasta hoy no ha servido de vehículo científico no es porque no valga para ello, sino simplemente porque no se le ha usado» (156).

(153) Jurgi Kintana Goirienak aipatua, in *Bizkaytik Bizkaira? R. M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, Euskaltzaindia, BBK fundazioa, Bilbao, 2002, 151.or.

(154) Ibid.

(155) Orixe, *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002, 73.or.

(156) *Euzkerea*, IX, 1935, Orrila-Bagila, 575.or.

Mugimendua ibiliz frogatzen den bezala, euskarak edozein adierazpen-motatarako baduela berezko gaitasuna frogatzeko, Sabino Aranarekin aupatzen den Euskal Pizkundera lortzen diren emaitzak aipatzen ditu, nola literaturan hala prosa zientifikoan, bereziki irakaskuntzarako egindako testuliburuetan. Desberdintasunak hizkuntzaren berrikuntzari dagokion puntuan sortuko dira, eta maila honetan, euskara garbiaren nolakoa izango da aranazale garbiak eta besteak bereiziko dituen.

Testuinguru honetan kokatu behar da, batetik, *Euskaltzaleak* elkartea, Primo de Riveraren diktaduraren garaian sortua, 1926an, Arrasaten egindako Euskal Egunaren ondotik. Elkarte hau, beste leku batean aztertua dugunez (157), Abadiak Lapurdin 1853an abiatutako Lore-Jokoen tradizioari segida ematera zetorren eta 1920ko hamarkadan indartsuen Gipuzkoan ageri zen. Bizkaian, EAJ-Aberrikoen bidetik, beste elkarte bat sortuko da, *Euzkeltzale-Bazkuna* deitua, eta Aranaren jarraitzaile hertsienak izango dira hor kokatuko direnak. Guk, batez ere, elkarte horrek argitaratzen duen *Euzkerea* aldizkariaren eta egiten dituen beste lanen berri ematera mugatuko gara eta, bide batez, RIEV ere aipatuko dugu, Aranak Kanpionekin hasitako eztabaida hor luzatzen baita, baina oraingoan beren buruak Aranaren oinordekotzat dauzkatenekin. Kanpionek badaki nortzuekin ari den teke-mekean. Aranaren eskola euskaralogikoaren arrakasta funtsean berak sortutako Alderdiari zor zitzaiola esaten baitzen han eta hemen, haren euskalaritza arrazoi zientifikoetan baino gehiago politikoe-tan oinarritzen zela, alegia, aranazale hauek beren maisuaren euskarari buruzko iritzi nagusiak gizarteratzeari gogor ekingo diote, abertzaletasuna eta euskaletasuna elkarri lotuz.

1. EZTABAIDAK ARANAZALEEKIN

1.1. Oraingoan lastabalari sua Kanpionek ematen dio, Azkain-ek 1907ko otsailaren 19ko *El Pueblo Vasco*-n «Euzkadi» hitza errebindikatzen duela eta, haren esaldi bat hizpidetzat hartuz, ez inori erantzunez, Kanpion (158) bost orri-alde t'erdiko artikulua erekin ateratzen da *Euskal Herria* hitz zaharraren alde, haren erabilera behetitzen doalako. Baina behetitzen batere arrazoirik gabe. Kanpionen ustez, herriek beren izena beraiei dagokien ezaugarri berezi batetik hartzen dute eta belaunez belaun eusten diote, nahiz elementu bereizgarri hori ez bat etorri adierazten duen errealtatearekin. *Ingalaterrari*, adibidez, «anglo-en lurra» izatetik datorkio izen hori, orobat, «frankoena» izatetik *Frantziari*, nahiz horien hizkuntzatik frantsesak ez dituen ehun hitz baino gehiago hartu. *Nafarroa*, era berean, Euskal Herriko beste herri gehienentzako, hitz topografiko bat da, horixe soilki, etimologiaren aldetik honela zatitzen dena: *naba* = mendien ondoko lautada, eta *erri* = pueblo. Noski, mendien ondoko lautadez

(157) Iztueta, Paulo, *Orixen bere garaia*, Etor-Eusko Jaurilaritza, Donostia, 1991.

(158) «Sobre el nuevo bautizo del País Vasco», RIEV, I, 2, 1907, 148-153.orr.

gain, Nafarroako lurraldeak baditu mendi garaiak ere, haran meharrek ez guxtiago. Izan liteke Euskal Herriaren kasuan ere, hitz hori, «euskararen herria», alegia, hitz egokia ez izatea, zeren, zentzu hertsian, hizkuntza hori mintzatzen den herriari bakarrik aplikatu beharko bailitzaioke. Baina horrelako hitzak zentzu zabalagoan ere hartu ezinik ez dago eta, Euskal Herriaren kasuan, hitz honek euskaraz egiten den eta egin zen herria adieraziko luke.

Honaino *Euskal Herria* hitzari buruzkoa. Eta *Euzkadi*, zer? Hitz berri hau, berez, ez da *Euskal Herria* bezain garbia, eta ez da garbia, zeren azken hau euskaldun guztiek ezagutu eta erabiltzen duten bitartean, hark azalpen bat eskatzen baitu. Beraz, ondo asmatua denetz arazoa alde batera utzita, ez dago berri bat asmatzen ibili beharrik lehendik daukagunak gure izatearen berri ematen digunean (159). Euskal Herria hitzak ez duela euskal lurralde osoa besarkatzen, euskaldunena bakarrik, eta, ondorioz, hitz desegokia dela euskal nazioa adierazteko? Galdera honentzat ere badu erantzuna, eta da, adibide bat jarritz, Olite eta Lizarrako jendeari Euzkadi Euskal Herria bezain arrotz egingo zaiola.

Aldizkari bereko hurrengo zenbakian (160), *euzkera* hitzak «euzkoen hizkuntza» esan nahi omen duelako, *s*-rekin ez, baizik *z*-rekin idatzi behar dela dioten aranzaleen kontra ateratzen da, eta hauen artean espreski Jose Arriandiagaren kontra (161), eta, aldi berean, baita haren erabilera asmatu zuen Arnanen kontra ere. Hemen Aranak 1901eko martxoko *Euzkadi*-n argitaratutako «Euzko» artikuluan (162) dakartzan atalak banan-banan aztertzen ditu. Funtsen, eztabaida *euzko* eta *era* etimologiaren gainean da, zeinetatik eratortzen baitira *euzkera* eta *erdera*, hitzak honela elkartuta: *euzko* = vasko eta *era* = lengua o palabra, etimologiaren aldetik, *euzko* hitza *eguzki*-tik letorkeelarik eta *era*, berriz, *ele*-tik. Ondorioz, *euzkera* hitzak «lengua de la nación vasca», edo «lengua del vasko», adieraziko luke, eta *erdera* hitza, berriz, «lengua extranjera» izango litzateke (163). *Euzko* erroan oinarrituta, dedukzioz ateratzen ditu besteok ere: *Vizcaya*, *Orozko*, *Amezkoa* eta *Gipuzkoa*.

Kanpionek, irizpidetzat literatura idatzia hartuta, esango du *euskara* hitza *s*-rekin idatzi izan dela: *heskuara*, *eskuara*, *heuskara*, *euskara*, *euskera*, *eskoara*, *uskara*, etab. Hala izan bada, honek esan nahiko luke entzule guztiek hitz hori hots horrekin entzun zutela. *Euzkera* hitza ez da agertzen euskal literaturan. Datu hau konstatatzetik hasi behar da. Eta bigarrenik, etimologia azken

(159) «Con el nombre de Euskal-Erria desaparece, a una, el nombre de euskaldun; a pretexto de restaurar nuestra personalidad vamos borrando la huella que el gigante dejó sobre el suelo sangriento de la historia» (Ibid., 151-152.orr.).

(160) «Defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos contra el soñado Euzkera», RIEV, 3, 1907, 217-241.orr.

(161) Egile honek *La Gaceta del Norte*-n idatzitako «De Euzkarología» lana aipatzen du, 1906-01-lekoa, non euskaraz fonetika eta ortografia finkatzeko etimologiara jo behar dela sostengatzen baitu.

(162) *Euzkadi*, 1, 1901- Marzo; OC, III, 1783-1785.orr.

(163) Ibid., 1784.orr.

oinarritzat hartzeari dagokionez, bide horrek indarrean dauden ohiko hitzak utzi eta egiazta ezin daitezkeen osin hipotetikoetan murgiltzera garamazke. Ate hori irekiz gero, irudimenak zernahi asma dezake. Hirugarrenik, Aranaren arrazoiketa logikoak balio lezake dedukzio bidez, *euzko* + *era* etimologiaren kasuan bezala, baldin lehen premisa –induzioaren unea– egiaztatua balitz. Nola frogatzen da *euzko*-ren jatorria *eguzki* dela? Kanpionen ustez, etimologiaren gain zientifikotasunez jokatzeko, asko jakin behar da, garai hartan horretan zihardutenek zekitena baino gehiago: «El etimólogo basko realmente científico, sólo será posible mediante un conocimiento más completo del euskara que el que hoy nos es dable alcanzar; hasta entonces, las etimologías serán tanteos, sugerencias, avances, desbrozamiento de terreno» (164). Jakintsuena da umilak izaten jakitea. Bestalde, –*era* atzizkiari dagokionez, Azkueren hiztegian oinarritzen da, modua, usantza (*manera*, *modalidad*, *usantza*) adierazten duela esateko (165). Kasu honetan, euskaldunen hitz egiteko modua, ohitura, izango litzateke. Gainera, hizkuntza adierazteko, hortxe daude «izkera» eta «minztara» hitzak ere.

Kanpionen artikulua luze honi beste luzeago batekin eman zion arrapostua aita Manuel Arriandiagak aldizkari bereko iraileko zenbakian (166), eta ez, berak espero bezala, Jose Arriandiaga laikoak, hau baitzen berarekin eztabaiddan sartu zena eta berak bere aurreko artikuluan espreski aipatzen zuena. Klaretiarra puntuz puntu ezeztatzen ahalegintzen da nafarrak azaldutako argudioak. Onartzen du, ukaezina baita, literatura idatzian eta ahozkoan, euskara *s* fonema txistukariarekin idatzi eta ahoskatu izan dela. Aranak berak ere, hori bazekielako, hasieran halaxe ahoskatu eta transkribatu zuen. Baina forma hori egiazkoa ala itxurazkoa den, hots, bere jatorrian hala zenetz jakitea da kontua. Eta hau etimologiak erakus dezake. Arazo hauxe da, hain zuzen, Aranak argitu nahi izan zuena eta aranazaleek berretsiz segitzen dutena. Bat: Manuel Arriandiagarentzat, *era* hitz substantiboak hizkuntza esan nahi du eta bera da *euzk* + *era* eta *erd* + *era* hitz konposatuek batera duten elementu morfologikoa, edota bere hiztegia erabiliz, bera da elementu espezifiko zehazten duen hitz generikoa. Bestalde, *euzko*-ren etimologiaz, Aranaren argudioa errepikatzen da, *Amezkoa*, *Orozco*, *Guipúzcoa* eta *Vizcaya*-ren kasuan ere erro bera aurkitzen dela esanez, baina bere arrazoiketan behin eta berriz «probable», «verosímil» eta horrelako terminoak erabiltzen ditu (167), datu histo-

(164) «Minuta», *Bizkaitarra*, 6, 1894-02-28; OC, I, 241.or.

(165) «Mi objeto es otro. Poner fuera de duda que la demostración de significar *era* lengua es deficientísima y que tanto *era* como *ara* son índices de modalidad, o simples terminaciones formativas» (Ibid., 223).

(166) «¿Euzkera ala euskera?», RIEV, 6, 1907, Noviembre, 642-672.orr.

(167) Esaldi asko datoz horrela formulatuta: «Es difícil averiguar la etimología cierta de *euzko*. Con todo, no deja de ser probable la presencia del elemento radical de *egun* y *eguzki* en dicho vocablo» (Ibid., 660 or.). Beste batean: «El pueblo vasco es probable que vino del oriente tal como es, vasco. Luego es muy verosímil la etimología de *euzko*, *eguzki* = el de la luz o región de la luz, el de oriente» (Ibid., 661.or.).

riko berri eta fidagarriak ekarri gabe. Bi: ez da egia Aranak aldez aurretik frogatu gabeko printzipio orokorra formulatuz gero ateratzen dituela bere ondorioak, *a priori* arrazonatuz, alegia, zeren bere lanetan azterketa analitiko-deskriptiboak egin eta gero iristen baita azalpen sintetiko-deduktiboak egitera. Baina Aranak bere une deskribatzailean erabilitako argudioak argitu eta indartzeko balio zezaketen frogatzen historiako berririk ez dakar, eta hori zen Kanpionek eskatzen zuena. Hiru: *–era* edo *–ara* atzizkiari dagokionez, dio, Azkuek esanahi bat baino gehiago eman dizkiola, lau bederen bai; hori batetik, eta bestetik, Aranaren defentsan *euzk-era* hitz konposatua edo elkartua dela frogatzeko, baieztatuko du *–era* hitzak, *ele*-tik datorrenez gero, berez duela esanahia, ez baita bere esanahia ez duen hitz osatzailerik. Eta nola *–era* hitza *ele*-tik datorrela frogatu ezinik ez dagoen metatesi-fenomenoaren bidez, zeinaren arabera euskaraz sarritan gertatzen baita / hizkia *r* bihurtzea, zuzena –logikoa– da, horri lege etimologikoa aplikatuz, *era* (ele) kasu honetan hizkuntza dela ondorioztatzea.

Laburbilduz, galdera euzkera ala euskera baita, ateratzen duen azken ondorio nagusia, hauxe da:

«La forma *Euskera* es legítima y no engendra confusión: luego es admisible. Pero es preferible la forma *Euzkera*: a) porque conviene conservar el sonido silbante dental en todos los casos reales o primitivos y restaurarlo en los perdidos, ya que, en Bizcaya al menos, tiende a desaparecer: g) porque en sonidos afines, como lo son la *s* y la *z*, el vulgo indiscreto no es nuestro maestro, sino el instruído debe adoctrinar y guiar a aquél. Luego la forma *Euzkera*, además de ser real y primera, no soñada ni fantástica, es preferible a la forma *Euskera*» (168).

Aita Arriandiagaren kontraerantzunak berriz luma hartzera behartzen du Kanpion, eta zenbaki berean egiten du euskera formaren aldeko bigarren defentsa, artikularen izenburua errepikatuz (169). Hemen, aranismoak proposatzen duen irizpide etimologikoa hizkuntzaren erabilera arruntean aplikaezina dela frogatzeko, beste kontzeptu bat sartzen du tartean, esanez hizkuntzen berezko eboluzioan gertatzen diren hitzen aldaketak jatorrizkoak bezain legezkoak direla eta, beraz, onartu beharrekoak. Jatorrizko formak lehenestearen printzipioak, logikaz, gaztelania, frantsesa, portuguesa, italiara, katalana, etab. utzi eta, latina berreskuratzea suposatuko luke, jokabide absurdoa litzatekeena (170). Gainera, Aranaren eskolan egin ohi den hitzen egiazko formen eta itxurazkoen arteko bereizketa horrek, urrunenik ere, ustezko ondorioak atera-

(168) Ibid., 671-672.orr.

(169) «Segunda defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Bascos, contra el soñado *Euzkera*», *RIEV*, 6, 1907, Noviembre, 673-698.orr.

(170) «Una cosa es la erudición, y otra el uso. La noticia de que *euskera* proviene de *euzkera*, tendrá su puesto adecuado en el diccionario histórico y etimológico del baskuense; pero sacarla de allí, e ingerir el vocablo *euzkera* en el lenguaje corriente y moliente, delata cierta mentalidad de visionarismo y fantasía que Dios haga no penetre en otras esferas del nacionalismo, distintas de la lingüística» (Ibid., 675.orr.).

tzera eraman gaitzake (171). Eta halaxe egiten du Manuel Arriandiagak, bere maisuak esana errepikatuz, ez baitu frogatzen «nazio-hizkuntzako izen guztiak *hizkuntza* substantiboaz osatuak daudela» dioen proposizio unibertetsala legezkoa dela. Horregatik, lehen premisa onartezina denez gero, egia ez delako, haren arrazoiketa hankaz gora doa bere osotasunean (172).

Aranazaleek zirikatu egiten baitute, erantzun beharrean aurkitzen da Kanpion, baina irakurleak jakinaren gainean jartzen ditu, min ematen diola Aranaren iritziak ezeztatzen ibili beharrak, nahiago bailuke haren izena aupatzea, ez bakarrik euskalari bezala, baita, eta batez ere, nazionalismoaren sustatzaile bezala ere. Euskalaritzan, adinarekin azterbidean eredu zientifikoaren arabera jokatzek kenduko zion hipotesi ausartegiak egiteko zeukan joera. Irakurtzekoa da, bizitzan hainbeste borrokatu eta gero, Kanpionek *post mortem* Aranaz idazten duena:

«Mas la importancia y la gloria del Sr. Arana y Goiri no fluyen de haber inventado a *Euzkera*, *Euzkadi* y los *Euzkos*, sino de haber suscitado el nacionalismo, no ciertamente porque crease *exnihilo* la doctrina nacionalista, ni porque ésta, tal y como formuló, sea invulnerable en todas sus partes, sino porque a esta doctrina, que es un alma, la encarnó en un cuerpo vivo, y esto lo consiguen sólo los que recibieron del cielo el don del apostolado, es decir, el don de irradiar, fuera de sí, las grandes ideas de la mente y los nobles sentimientos del corazón» (173).

Egia esateko, eta oso barrutik, esaldi batean Aranaz esan eta idatzitakoe-tatik ez dugu beste ezer hoherik inon kausitu. Sekulakoa da. Euskalaritzarako gaitasun handia zuela erakutsi zuen bere lanetan.

1.2. RIEV aldizkarian zetista eta seisten arteko liskarra pizten den urte be-rean, Sabino Aranaren izendegia dela eta, beste eztabaida bat kaleratzen da, be-re garaian izan zuen garrantziarengatik gaurko bibliografiak ere jasotzen due-na (174). Kontu jakina da 1906an Gasteizko gotzain izendatua izan zen Cadena y Elea-k, Pitillas-ko nafarrak, beren haurrentzat hala eskatzen zuten haurrei euskal izenak ipintea debekatu zuela eta jokabide honek euskal nazionalisten hasarrea piztu zuela. Luis Eleizalde izango da eliz hierarkiari aurpegi emango diona, gurasoek beren haurrei euskal izenak ipinteko eskubidea dutela errebin-dikatuz. Azkue sartzen da eztabaidan, Aranaren izendegia erabat berritu behar zela esanez eta, ondorioz, sorreran arazo politikoa zena linguistikoki bihurtuz, ze-

(171) «Ese sistema es un castillo de naipes; presupone el conocimiento de las formas etimológicas y primitivas» (Ibid., 678.or.).

(172) «De donde saco la consecuencia que cuantos, y singularmente hablando en baskueneze, dicen *Euzkadi*, *euzkotar*, *euzkera*, en vez de *Euskal-Erria*, *euskeldun*, *euskera* o sus formas equivalentes comunes, cometen un atentado gravísimo contra la lengua que dicen amar y reverenciar» (Ibid., 697.or.).

(173) Ibid.

(174) Lopez Anton, Jose Javier, «El debate sobre el *izendegi* sabiniano. Una visión retrospectiva de la cultura vasca en 1907», *Sancho el Sabio*, 6, Gasteiz, 1996, 137-154.orr.

ren hori aldarrikatzean, Kanpionek Serapio Mujikari 1912ko abenduaren 4an egindako gutunean idazten dion bezala (175), Azkue Gotzainaren esanera jotzen ari baitzen. Izendegiaren berrikuntzarako, bada, eliz agintariak batzorde bat izendatu zuten, parroketan erretore jaunek «behar bezala eratutako euskal izenen zerrenda izan zezaten». Eleizaldeek ez zuten begi onez ikusi jokabide hori eta joku horretan Azkueren eta honen lagunen eskua ezkutatzeko zela iruditu zitzaion. Hiru dira hor saltseatzen dabilzanak, Txomin Agirre, Karmelo Etxegarai eta Julio Urkijo, hurrenez hurren, honela deskribatzen dituenak: «Uno de ellos que habla y escribe bastante bien euzkera, pero es un carlista furibundísimo, otro que no es carlista y habla y escribe el euzkera, pero no bien y que debiendo escribir crónicas no las escribe, y el tercero que ni habla ni escribe el euzkera, pero habla y escribe acerca del euzkera» (176). Eleizalderentzat horietatik inork ez bide du autoritate linguistikorik Alderdiak (177) proposatutako euskal izenak «mote» batzuk besterik ez direla esateko. Urkijori ez dio inork eman euskalari-patenterik, Karmelo Etxegaraik ez du gai horretan ezagutzarik, Txomin Agirrek euskarazko bi nobela ditu. Autore hauek, azken batean, Aranaren euskara-eredua, garbizalekeria, alegia, zen auzitan jartzen zutena, zeina islatzen baitzen, ez bakarrik izendegian, baita hiztegian bertan ere.

Egia esan, Sabino Arana hil ondoko lehen urte haietan ez ziren gozoak izan abertzale eta euskaltzaleen arteko harremanak. Jose Arriandiaga (Joala) jeltzaleak sabindar eredura makurtzen ez ziren euskaltzaleen kontrako kanpainari ekin omen zion 1906an, Azkueren hiztegia kritikatzearaino ekin ere (178). Julio Urkixok RIEV sortu zuenean 1907an, Karmelo Etxegaraik Azkueri 1907ko martxoan egindako gutunean kontatzen dioenez, egile hori bera aldizkari horren kontra oldartu omen zen berehala. Azpeitarrak «poseido», «ensabinado» eta horrelako perlak botatzen dizkio, ironiaz baino gehiago trufaz, literatur pieza batean haren kontura irri egiteko beta hartuko duela iragartzen baitu (179).

(175) Tellechea Idigoras, José Ignacio, «Cartas inéditas de Arturo Campión a Serapio Múgica (1899-1921)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'*, XVIII-1, 1984, 27 or.

(176) Lopez Antonek aipatua, op. cit., 144.or.

(177) Luis Eleizalde sarrera bat eginez berrargitaratzen du Sabino Aranaren *Deun-ixendegi euzkatarra. Santoral vasco o sea lista de nombres euskerizados de los Santos. Comisión Bizkaína de Euzkera del Partido Nacionalista Vasco* (Imprenta y Encuad. Bilbao Marítimo y Comercial, Bilbao, 1910).

(178) Hala jakinarazten dio Azkuek berak Toursetik Antonio Arrizubieta adiskide karlistari 1906an egindako gutunean: «Vamos a Joalear un poco. Te agradezco tus cariñosas frases al tratar de los ataques de que soy objeto. ¿Quién sabe si el Señor me proporciona el sabinismo o joalismo como de purgatorio? Si es así, bien venidos sean los Joalas y atáquenme y échennme por los suelos. (...) verás que has tenido razón al creer que no es otra cosa sino la envidia lo que les mueve a los chicos del nacionalismo a hablar contra mí» (Jurgi Kintanak aipatua, op. cit., 111.or.).

(179) «Dejaré pasar tiempo, pues tarea más árdua me absorbe en estos momentos; y entonces, si los *euzkos* y *euzkadis* no hubieran caído por el peso de su ridiculez como cayeron los *euskerias*, *vaskos* y *jelas*, desenfundaré mi sátira en *Esteban Zoro* y creo que tendrán ocasión de reirse hasta aquellas graves matronas que noche y día hacen oficio de porteras en el Ayuntamiento de Bilbao» (Ibid.).

Erasoa, ordea, alde bietakoa da. Koldo Eleizalde, *Euzkadi* egunkariko zuzendaria, biziki hasarretzen da Julio Urkixoren RIEV aldizkarian Arturo Kanpionen «Un bautizo» artikulua argitaratzen duelako, «Uchin de Menda» ezizenpean ezkutatuta, zeinetan, orokorrean sistema aranistaren irizpide etimologikoak eta neologismoak kritikatzearekin batera, Urkixok proposatutako *eliza* erabiltzearen aldekoa agertzen baita (180). Eleizaldek *txadon*-en aldeko aukera egina zuenez, salatua sentitzen da eta, ondorioz, elkarren arteko harremanak etenda geratzen dira. Eztabaidaren espiralean, honako hau aurpegiatu zion, antza, bilbaotarrak bergararrari:

«¡Cuando Vd. firme Txadonalde'tar Koldobika yo aceptaré txadon!» (181).

Denboraz, Eleizalde joeraz aldatzen joango da neologismoen kontuan:

«Cuando escribí el *Euzkotarren ixendegia* estaba de acuerdo con Sabino Arana, pero luego lo rectificué» (182).

Zergatik ote euskaltzaleen artean horrelako kalapitak? Azkueren ustez, esan bezala, bekaizkeriagatik dena, ez beste ezergatik. Txomin Agirrek ere hitz berbera erabiltzen du Azkueri 1907an egindako gutun batean: «envidioso» (183).

Tartean bekaizkeria egongo zela, seguru. Baina hau bezain segurua da, halaber, norberaren zipozkeriaz gain, arrazoi linguistikoen ondoan politikoak ere aurkitzen zirela, azken hauek ez nolanahikoak ere, elkar-guruzatzen zituzten gutunetan garbiki islatzen den bezala. Okerrena da, azken maila hauetan ere, setakeria, dogmakeria, politikeria eta gisakoak, gehienetan, ia beti ez esatearren, alde batean bakarrik egoten direla.

Euskal izendegiaren arazora itzulita, orduko eztabaidaz egun egiten den irakurketen artean bat, hauxe da: euskaltzetasuna politikarekin nahastu zela edo, bestela esanda, jeltzaleek –kasu honetan Eleizaldek– arrazoi politikoez baliatu nahi izan zutela sabindar izendegiaren defentsan. Besteek, aldiz, hizkuntza arazoiek zituzten gidari bakar. Horrela, berez linguistikoa zen arazoa politizatzen ahalengintzen diren gotzain nazionalista espainolistaren eta nazionalista jeltzaleen erdian, esaten da bi ertz politizatu horiek –politikoa eta kulturala– gainditzera zetorrela, hain zuzen, euskalari-sektore hori. Euskaltzale-mulzo hau biderdian kokatuko da, beraz: batetik, Gotzainaren kontra euskal kulturaren

(180) RIEV, IV, 1910, 324-326.orr.

(181) *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, Literatura*, II, Añamendi, Donostia; Esteban Antxustegik aipatua, op. cit., 38.or.

(182) «Odon Apraiz jaunaren hitzak», *Revista Euskera*, XXIV, 1978-2, 878.or., Esteban Antxustegik aipatua, op. cit., 39.or.

(183) «¿Hay tanto envidioso! Sábetse, querido, que no hay ni un sólo carlista que no te ensalce, pero en cambio los *bizkaitarras*... Mucho ¡*Gora Euzkadí!* Y luego a reventar a los que más hacen en favor del País. El grito ¡*gora Euzkadí!*, en último término, no es otra cosa que un ¡viva yo! en boca de todos los que lo profieren» (Jurgi Kintanak aipatua, op. cit., 112.or.).

berezitasunak onartzen ez dituelako, baina, bestaldetik baita euskal nazionalisten kontra ere, hauek Aranaren izendegian oinarritzen zirelako. Batzuetan horrela tipifikatzen da eztabaidaren gunea, alde batean leudekelarik ertzeko bi nazionalistak –Eleizalde jeltzalea eta Gotzain espainola– eta bestean beren arrazoiak euskalaritzan bakarrik oinarritzen dituzten euskaltzaleak. Ertzeko bi jarrera horiek euskara eta euskal kultura instrumentalizatu besterik ez dute egiten, agian ohargabea, baina egiazki. Nolanahi ere, hitzaldiaz geroztik Jurgi Kintana historialariak gutun baten bidez jakinarazi digunez, izendegiaren kasu honetan, badirudi eztabaidan parte hartu zutenek beren iritzia *motu proprio* eman zutela, alderdi jakin baten agindura jokatu gabe. Kanpion nahastu egin zen, antza, Azkuek apezpikuaren esanetara ziharduela esatean (184).

Irakurketa hau egiten dutenentzat garbi dago zein den bide zuzena: euskararena despolitizatzea, alegia. Politika norberaren ideologiari dagokion zerbait da, zerbait partikularra; kultura, aldiz, komunitate baten ondarea, zerbait kolektiboa (185). Zentzu honetan, kulturaren eta politikaren arteko bereizketa hori egin zutelako, hain zuzen, eredutzat jartzen dira euskal kulturen nor izan diren batzuk, hala nola Julian Elorza, Azkue, Pierre Lhande, Juan de Iturralde y Suit, Wentworth Webster, edo berriagotan, Julio Caro Baroja, edo Jose Migel Barandiaran bera. Fundamentalismorik ez da behar: hau da mezua. Euskal kultura salbatuko bada, pragmatismo hutsaren eskabidez, euskalgintza despolizatu beste biderik ez da, J. J. Lopez Antonen ustez:

«Desvisceralizar la cultura vasca y despolizarla era un deber» (186). Gure aurreko euskaltzaleek, antza, hala jokatu omen zuten.

2. EUZKELTZALE BAZKUNA ETA EUZKERE

2.1. Euzkeltzale-Bazkuna

Euzko-Gaztedija, EAJko gazteen adar nazionalista, Bilbon sortzen da 1904ko urtarrilaren 3an, eta handik laster, batez ere 1908tik aurrera, Euskal Pizkundearen eragile bilakatzen da, *Euzkeltzale-Bazkuna* elkartearen inguruan

(184) García Trujillo, Sebastián, *La novela costumbrista de Domingo de Aguirre*, Instituto Diocesano de Teología Pastoral, Bilbao, 1993, 127-129.orr.

(185) Hala irakurtzen da J.J. Lopez Antonen pasarte honetan: «Y entre los dos fuegos, como siempre, los que defienden la cultura autóctona, sin manipulación alguna, frente a los fundamentalismos en liza, procedan de los adversarios encubiertos de objetividad o los apologistas excesivamente entusiastas. Pero es que el folklore, la historia, las costumbres, las leyendas o canciones legadas por los antepasados, nada tienen que ver con la política, que afecta a la esfera particular de cada individuo, mientras que el acervo de una comunidad pertenece a todos los miembros de la misma» (Op. cit., 149.orr.).

(186) Ibid., 154.orr.

hainbat kultur ekintza antolatuz: hitzaldiak, antzerkiak, ikerketa-guneak, euskarazko eskolak, mitinak, mendigoizaleen txangoak, etab. Sabino Aranaren –batez ere, lehen garaikoaren– herentzia abertzale eta euskaltzaleak eraginik sakon eta iraunkorra gazte hauen gogo-bihotzetan izango du. Horiek izango ditu jarraitzalerik sutsuenak, eta zenbait puntutan baita itsuenak ere. Bilbako gazte abertzale hauek izen bereko aldizkari bat sortu zuten 1913an, kirol-leku bat ere eraiki zuten, «Kirolokieta» izenekoa, erakundeko gazteek beren kirola egin zezaten. Orobat, *Euzko Deya* aldizkariaren sorrera ere elkartearen emaitza da, bi epealditan zehar luzatzen dena, lehenengoan 1916tik 1918ra, eta bigarrenean 1921etik 1922ra. Bi aro hauen bukaerak gobernu-zapalkuntza dute mugarri.

Baina 1918an, lehen mundu-gerraren ondotik sortzen den errepresio-giroan, erakundeari beren egoitzak itxi zizkieten, berriro handik urte t'erdia irekitzeko. Familia nazionalistaren barruan jadanik desadostasunak agertzen hasiak baziren ere Gasteizen 1917ko abenduan egindako Batzarrean, erabateko etena 1921etik aurrera gertatuko da, beste arrazoien artean, gazte hauek Comución-ekoak baino jarrera abertzaleagoak eta sozialistagoak sostengatzen dituztelako, garbiki euskal independentzia aldarrikatuz eta atzerriko mugimendu anticolonialisten lerroan kokatuz. Primo de Rivera gobernu-buruaren diktadurak EAJ-Aberrikoen egoitzak 1923ko irailean itxiko ditu berriro eta harrezkero, Comución Nacionalista-koek *Euzkadi* egunkari elebiduna orain gaztelaniaz argitaratzen segituko duten bitartean –euskaraz egitea debekatua zegoelako, hain zuzen–, EAJ-Aberrikoen kultur jarduerak zein politika-ekintzak itzalera kondenatuak izango dira eta gidarietako batzuek erbesterako bidea hartu beharra izango dute. Testuinguru honetan kokatu behar da *Euskaltzale-Bazkuna* elkartearen berpiztea eta honen gerizpean sortu eta gorpuzten den *Euzkerea* aldizkariko idazle-taldea 1929ko urte-hasieran. Euskal Pizkundearen abiada bizkorrean, 1920ko hamarkadan, ondo zehaztu beharreko argilunez pintatua da familia nazionalistaren koa-droa, batez ere, Bizkaiko partean. Hemen arras presente dago orokorrean Aranaren gogoa, hark ereindako nazionalismoaren hazia. Baina, askotan esaten bada ere, gaur ozenki esan dezakegu, orduko ez Arana bat, baizik bat baino gehiago errebindikatzen dituztela: batzuek lehen aroko Arana independentista eta garbizalea, beste batzuek azken aroko Arana autonomista eta ez hain garbizalea. *Euzkerea*-koek, hain zuzen, lehen Sabino erasokor hura, politikagintzan sartu aurreko teorilari ausart hura, bereganatuko dute, ez presodengiak eta politikagintzan nozitutako sofrikarioek –eta, agian, emaitzen eskasiek– legalitate espainolera makurrarazten duten Sabino eraldatu hura, «Liga de Vascos Españolistas» harekin zehazki zer eraiki nahi izan zuen argitzeke joan zen hura, zeinaren interpretatzaile nagusi, ez Luis bere anaia, baizik Kizkitza izango baita, gehiengo nazionalista autonomismoaren bidetik gidatuko duena, beti ere legalismoak ahalbidetzen duen neurrian. Biziki argigarriak dira aita Mauro beneditarrak, Kizkitzaren omenez, *Sabino Arana. Padre de las nacionalidades* izenarekin 1981ean argitaratu-

tako bi tomoak (187). Hauetan datorren guztia ez da azken hitza, zerutik ez ditu hodei guztiak ezabatzen, baina asko laguntzen du garai ilun hura argitzen.

Euzko-Gaztedija-k zazpi urteko tunela pasatu ondoren kaleratzen du *Euzkerea* aldizkaria, justu Primo de Riverak gobernua utzi aurreko urtean, 1929an. Hurrengo urtean, 1930eko ekainaren 8an, hertsirik zeuden Bilbako egoitzak irekiko dira berriro eta, honela, *Euzkeltzale-Bazkuna* elkarteak bere lehengo biderari, aurreko hamarkadan bideratua zuenari emango dio segida. Orain, batik bat, hiru eginkizun izango dituzte helburu, hots: euskara irakasteko eskolak ematea, iritzi publikoan eragina izan eta euskal pentsamendua euskaraz lantzeko aldizkari bat sortzea –jadanik aurreko urtean bideratua– eta, azkenik, abertzaletasuna zein euskaltzaletasuna pizteko liburuak argitaratzea. Azken asmo hau betetzeko, *Euzkerea* aldizkariaren jabetzakoa den *Pizkundea* argitaletxea daukate eta honek hainbat liburu kaleratzen ditu, horietako batzuk, bere garaian izan zuten arrakastarengatik berehala agortu zirelako, berrargitapenak direnak, hala nola *Método gradual para aprender el Euzkera*, *Egutegi Euzkotarra*, aldizkariak berak bizkaieraz eta gipuzkeraz prestatua, eta Aranaren *Tratado Etimológico de los Apellidos Euzkéricos*, eta besterik (188). Beste liburu batzuk ere argitaratzeko prest zeudela iragartzen zen, hauek zehazki: aita Zabala-Aranaren *Otoidi kistarra*, Goyaldek itzulitako *Ipuñak* (Sienkevicz poloniarren ipuinak), *Hamaika gabetako ipuñak*, Nabarriztarrak itzuliak, *Zenbakiztija* (Aritmética), *Daneurtiztija* (Geometría), *Goizparra* (Ebanjelioak), Joseba Altunaren *Ume euzkaldunaren laguna*, eta Amandarroren *Azijerea ta osasun-bidia* (Urbanidad e higiene) (189). Urtean bizpahiru liburu argiratzeari agintzen zuen.

Euskarazko eskolak 1930ean hasi zituzten (190), 270 ikaslerekin, eta badi-rudi, Jadarkak dakarrenez, euskal eskola hauetako ikasleen kopurua handitzen joan zela (191). Euskarazko antzerki-talde bat ere bazuen, *Oldargi* izeneko, eta honek ere bere agerraldi sonatuak egin zituen, horietako bat Bilbaoko «Teatro de los Campos»-en Aranaren omenez (192), eta Bizkaitik kanpora, Bergaran 1930ean, hau ere berebiziko arrakastarekin (193).

(187) Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

(188) *Euzkerea*, XXII, 1930, Urria, 472.or.

(189) «Libros para el euzkera!», *Euzkerea*, VI, 1929, Bagilak 15.

(190) «El estudio del idioma. Hay que hacerse euzkeldun», *Euzkerea*, XX, 1930, Dagonilak 15, 465.or.

(191) «Viendo la enorme concurrencia de jóvenes entusiastas y genorosos que acuden a las clases de Euzkera de Juventud, bien se puede afirmar que el número de euzkaldunes ha de acrecer notablemente en este Bilbao-Abando donde si es cierto que el Euzkera halló en otros tiempos frialdad e inconsciencia, no es menos exacto que de algún tiempo a esta parte es donde más calor ha encontrado para su desenvolvimiento» («El Euzkera por la Patria», *Euzkerea*, XXXIII, 1931, Iralak 15, 3-4.orr.).

(192) «Pizkundia», *Euzkerea*, XV, 1930, Epalak 15.

(193) «Oldargi en Bergara», *Euzkerea*, XX, 1930, Dagonilak 15, 465.or.

Elkartearen txinpartak erbestearaino ere iristen dira. Une hartan Amerikan aurkitzen den EAJ-Aberriko Eli Gallastegi errefuxiatu politikoak *Cultura Vasca* izeneko elkarte bat sortzen du, Amerika osoan zehar barreiatu dauden euskal erbestetuen artean Aberriaren aldeko atxikipenari eusteko, batez ere euskal gaiez diharduten liburuak irakurritz eta bide hori bultzatuz (194).

Euzkerea-k, urtebeteko ibilaldia egin eta gero, Euskal Pizkundeak Arana-ren irudiari zor dion itzala berresten du, maila guztietan jarraitu behar zaiona: «Figura genial y única, del Maestro de los maestros en ese y en todos los aspectos de nuestro resurgimiento nacional» (195). Eta hau esatean, *Euzkerea*-koek diote ez direla elkartuko sekula santan Sabino Aranaren eskola ezezten dutenekin, berdin hauek jeltzaleak badira ere (196). Maisuaren pentsamendua zuzen interpretatzen duten bakarrak beraiek direla uste baitute, haren izena «fetitxe» edo «idolotzat» hartzen dutela edo horrelako zerbait irakurri orduko, salatuak sentituko dira. Onartuko dute badela oraindik euskalaritzan ikertze-korik, baina oinarrizko printzipioak jadanik Sabinok finkatuta utzi zituela, diote. Horregatik, ikertzeaz dagoena zimentu teoriko horien gainean eraikitzea proposatzen dute eta horretarako, 1933an, ikerketa-elkarte bat sortzea (197). Mintegi horietan Ekonomia, Soziologia, Historia eta Filologiako gaiak harrotzen dira. Beraz, ikusten gatozenez, kultur mugimendu trinko eta antolatua bat dago hor lanean ari dena, Sabino Aranaren gerizpean Euskal Pizkunduari bere ekarpena egiten ari zaiona. Noski, beren bidetik.

Sabino Aranari jarraiki (198), honen eskolakoek aldarrikatzen duten oinarrizko beste printzipio bat da, euskaltzaletasunak abertzaltasunari atxikirik joan behar duela. Abertzaltasunaren surik gabe hila da euskara, esango du Jandarkak (199). Txori-Errekak, Ondarrutik, gauza bera esaten dio Zeletari: «Euzkeltzaletasunaren gañetik abertzaltasuna daukagu, ta ori olan ixanik, gure biarkuna abertzaltasunari jarraitzia da» (200).

(194) «Cultura Vasca», *Euzkerea*, XXV, 1931, Urtarrilak 15, 552.or.

(195) «De momento actual», *Euzkerea*, XIV, 1930, Otsailak 15, 283.or.

(196) «Por ello, y siguiendo estas enseñanzas del Maestro, tan sanas y razonables, como todas las suyas, *Euzkerea* tiene que rechazar la unión con todos aquellos que directa o indirectamente se opongan a la escuela sabiniana que nosotros defendemos. Esto no quiere decir que nosotros rechazamos sistemáticamente la unión. Son, por el contrario, nuestros enemigos los que la rechazan» (Ibid.).

(197) «Sobre la necesidad de un 'Círculo de estudios euzkeralógicos'», *Euzkerea*, XX, 1933, Dagonila.

(198) Honela dio aldizkariak transkribatzen duen Aranaren esaldi honek: «El patriota, que ama al Euzkera porque es la lengua de su raza, sabe perfectamente que salvada la Patria, está salvado el Euzkera» (*Euzkerea*, XIII, 1936, Urtarrila-Otsaila).

(199) «Aquella idea que movió a nuestro Maestro a proclamar la nacionalidad y los derechos de los vascos, es la que anima el renacimiento de todas nuestras características, es la que preside todos nuestros actos. Si no por Sabin, el Euzkera hubiera muerto para estas fechas» (Op. cit., 5.or.).

(200) «Zeleta'ri», *Euzkerea*, XIV, 1930, Otsalak 15, 299.or.

2.2. *Euzkerea* aldizkaria

Aldizkari honen lehen zenbakia 1929ko urtarrilaren 15ean kaleratzen da, Bilbaon, euskaraz eta gaztelaniaz, azalean «Pizkundera» ikurra dakarrela. Esan beharrik ez dago lehen aipatutako *Euzko Deya* duela aurrekari. Sarreran, Euskal Pizkunderaren eragile eta gidari teorikotzat Astarloa eta Aranaren izenak aipatzen dira (201). Eta lehen zenbakiko 10. orrialdean azken honen argazkia dator, oinean honako hau dioena:

«Pues entonces, ¿qué no podría decir Astarloa de tí, Sabin, mago de la investigación euzkeralógica; genio que asimiló, hasta depurar el manantial, todo el genio fecundísimo del habla misteriosa; creador de la nueva vida del idioma racial imperecedera; fruto maduro de todas las sabidurías, arrancado al árbol de tus treinta y ocho años de juventud, plena de merecimientos?».

Ez da ezer esaten, alajaina! Jainkoari ere horrelako gurtzarik! Aranari bakarrik deitzen zaio «Maisua», maiuskulaz, eta haren izena sakralizaturik bezala agertzen da, hark esanak edo idatziak betiko egiaq bailiran transkribatuz. Aldizkariak ia zenbakiro ekartzen ditu Aranaren pasarteak «Páginas del maestro» sailean, edo haren lanei buruzko iruzkinak, gehienetan hitz berrien inguruan. San Andres egunarekin, 1930eko azaroaren 30ean, *Euzkerea*-koek omenaldi hunkigarri bat egin zioten Arana maisuari Bilbon. Han izan ziren haren izena aipatzen Jose Antonio Agirre, Jemein (Jadarka), Orueta, Egileor eta Amantzi Urriolabeitia. Hau izan baitzen Arana euskalariaz mintzatu zena, merezi du pasarte hau irakurtzeak, hemen ageri baita nondik zetozen maisuaren kontrako erasoak:

«Lo que no puedo pasar sin protesta –por ser manifiesta injusticia– es la afirmación que en alguna ocasión he oído de labios... *no importa quien*, y es que la aceptación de la escuela euzkeralógica de Arana-Goiri, se debe a que éste dispuso de un partido político que en un todo e incondicionalmente seguía y sigue los postulados doctrinales del Maestro, como se admiten y profesan las verdades dogmáticas» (202).

(201) Gaztelaniaz dator hauen aurkezpena: «Entre los precursores del actual renacimiento lingüístico, fue Astarloa quien con mayor profundidad de juicio asentó los fundamentos para la investigación euzkeralógica. Y después Arana-Goiri, sincero admirador de aquél, vino con la intuición inigualada de su privilegiado cerebro a abrir el ciclo vivificador de la restauración, creando una escuela invulnerable que agrupó rápidamente en la labor renacentista a las inteligencias más capacitadas del país. En pocos años, la escuela euzkeralógica de Arana-Goiri adquirió el sabor y el prestigio inconfundibles de las obras clásicas imperecederas. Hoy, sin embargo, necesita, para la más rápida eficacia de su influencia restauradora del idioma, que cuantos euzkerálogos, euzkeragrafos y euzkaltzales ven en ella la segura vivificación del habla de nuestros asabas, posean en el terreno de la acción un punto de convergencia, un lazo de unión amable y confortador, que facilite y dulcifique el rendimiento y acelere la madurez del fruto jugoso, dorado, sano, obtenido por el esfuerzo y por el amor. A esto viene *Euzkerea*. A sostener la escuela euzkeralógica moderna, única e invulnerable, que Arana-Goiri, con el nombre de Renacimiento del idioma, firmísimamente estatuyó» (Ikasle, «Agur», *Euzkerea*, 1, 1929, Urtarrilak 15, 2 or.).

(202) «El día de San Andrés en honor del maestro», *Euzkerea*, XXIV, 1930, Lotazila, 525 or.

Hizlariak, Arana «maisuari» ezaugarritan bat jartzeko eskatuko baliote, hauxe jarriko omen lioke: «Ni naiz euzkeraren pizkundera» (203). Ebanjeliko pasartetik hartua dirudi.

Hizkuntz azturak aldatzeko deia ere sarritan egiten da, euskarak, mintzatzen ez bada, ez baitu behar adinako eraginik izango gizartean: «Euzkera mintzatzen dan errietan, oitura garbi ederrak, ekandu onak ikusten dira; erdera gure euzkerearekin nastu dan errietan oster, oiturak ere nastu xamarrek ikusten dira. Euzkerea alde batera utzi eta erdera bakarrik mintzatzen diranetan barriz, euzkel-usai gutxiko oiturak, ekandu gaitzuak ikusten dira. Orregatik euzkeraz mintzatu bihar degu, beti euzkeraz! (...) Gure izkuntza maitia galtzen ba'da, Euzkel-erria ere galduko da. Beraz Euzkeraz mintzatu gaitzean, beti Euzkeraz» (204). Horrelako sloganak sarritan agertzen dira aldizkarian. Hizkuntza-erabileraz kezka bizia dago, eta horretaz jabetzea garrantzitsua da, haren gizarteratzea, baldin nonbaitetik, azken buruan hortik baitatorke.

Euskal Pizkundearen historian *Euzkerea*-koak zokoratuegiak izan direla-koan baikaude, besteak beste, haien euskara-ereduak bide laburra egin zuelako, ordua da, halere, dagokien lekua aitortzea, eta ez bakarrik Aranaren eragina horiengan garbiki islatzen delako, baita –eta batik bat–, aldizkari horretako talaitatik eztabaida interesgarriak pizten direlako ere. Eztabaidak, errespetuz eginak direnean, gehienetan argigarri izaten dira.

Euzkerea aldizkarian, 1929ko III. zenbakitik aurrera, atal berezi bat irekitzen da, «Los contradictores del maestro» izenburuarekin, non Abandokoaren iritziren bat edo beste ezbaian jartzera ausartzen zirenak errotarrian xehatzen baitira kupidarik gabe. Konbentzituta zeuden Sabino Arana euskalariaren lana gutxiestea zutela xede haren kontraesale horiek (205). Kontraerasoa, gainera, gaztelaniaz egitea erabakitzen da, eztabaidaren berri jende gehiagok izan dezan.

2.2.1. Maisuaren kontraesale horiek, *Euzkadi*, *Euskera* eta horrelako aldizkarietan idazten dutenak dira. «Errolegi» ezizena daraman egilea da errotarriaren zapadura ezagutzen lehena, *Euzkadi* aldizkarian, 5.067. zenbakian, Sabino Aranaren *Lecciones de Ortografía del Euzkera Bizkaino* liburuan agertzen diren iritzi batzuk kritikatzan edo zuzentzen omen dituelako, hala nola «Ingländ» orde, «England» beharko lukeela, gipuzkeraz «berringi» erabiltzen dela eta ez «izparringi» (*periódico*), «bitxabala» (*carretera*) eta «orlegi» (*ver-*

(203) Ibid., 524.or.

(204) Garbina ta Eburne, «Euzkeraz, beti Euzkeraz», *Euzkerea*, XXXVI, 1931, Otsailak 15, 572.or.

(205) «Tenemos mucho interés en que se sepa por todos –euzkeldunes y erdeldunes- que hay interés, donde sea, en restar méritos a la labor euzkeralógica de Arana-Goiri, inigualada de cerca ni de lejos, hasta hoy, en el campo del renacimiento del idioma vasco. Tenemos mucho interés en que se vea palpablemente, por todos, la penuria científica, la falta de razón y sobra de ligereza con que la escuela del maestro indiscutible quiere socavarse» («Los contradictores del maestro», *Euzkerea*, III, 1929, Epalak 15, 54.or.).

de) hitzak asmatzean, ez zela zuzen ibili, eta abar. Hau guztia euskara berria iruditzen zaio. Ez hala, ordea, *Euzkerea*-koentzat, hauentzat, «orlegi», adibidez, «belegi»ren (*amarillo*) antzera, oso egoki asmatua baita herri-senaren eredura, edo herri soilaren ahotik zuzen jasoak, Kirikiñok, adibidez, «zirijol» (*fi-deo*) eta «txirringuts» (*bicicleta*) bezala.

Azken batean, ongi asmatutako edo herritik jasotako hitzen egokitasun-kontua erabilerak erabakitzen baitu, beude hor auzi horiek. Elorregi kritikaria, hau ere esan beharra dago, ez zebilen beti zuzen, zeren, Bizkaian erabiltzen diren «bier», «bjar» eta «bijer» forma ortografikoak direla eta, Aranaren testuan kontraesan batzuk ikusi bide baitzituen ez zeuden lekuan eta, lege fonetiko eta ortografikoen arteko bereizketaz egiten dituen zehaztapenez ez ohar-tzean, ondorio faltsuak ateratzen baititu (206). Sabino Aranak, hain zuzen, hiru forma horietatik Lekeitioko «bjar» hobesten du eta, beraz, horrela ahoskatu eta idaztearen aldekoa agertuko da. Beraz, euskalki baten baitako batasunari eusteko orduan, lehenik fonetika dator eta gero ortografia.

Eztabaidak aurrera egingo zuela espero zen unean, Errolegik uztea erabakitzen du, Sabino Aranaren erroreak ezin direla argitaratu eta, *Euzkerea*-koen presioz *Euzkadi*-ko aholkulariek hala eskatu omen diotelako (207). Egunkari honetako batzuk maisuaren izena gutxien ari zirelakoan zeuden *Euzkerea*-koak eta horregatik kexatu ziren hango zuzendaritzaren aurrean (208). Une horretan *Euzkadi*-ko «Euzkel-atala» saileko arduraduna Orixe baitzen, Kirikiñoren lekukoa hartu zuena, hain zuzen, honek bere sailetik Errolegi lankidea arrazoi ez-linguistikoengatik isilarazi zutela idatzi zuelako (209), antisabinisten buruzagi deklaratu zuten eta, harrezkero, gerra pertsonala egin-gio diote. Jarraian adierazia dator arrazoa:

«Es, pues, 'Orixe' juez y parte en ese pleito, en el que nosotros no hemos hecho más que estar a la defensiva» (210).

(206) Zuzen esana, beraz, kasu honetan honako hau: «Ha interpretado caprichosa y erróneamente algunas palabras del citado párrafo y ha sacado de ellas, sin lógica de ninguna clase, una consecuencia falsísima» (Ibid., 57.or.).

(207) Hala irakurtzen da *Euzkerea*-ko iturri berean, 58. orrialdean: «Escrito lo que prece-de, leemos en el diario *Euzkadi*, nº 5.095, del 1 del actual, que 'Elorregi' abandona la tarea que se había propuesto de dar a conocer –por considerarlas dignas de ello ('jakingarriak diralako'), son sus palabras- las faltas del Maestro. La razón de su retirada la da él mismo, con estas palabras que traducimos: 'A petición de los de *Euzkerea*, me han llamado los consejeros de *Euzkadi*, para pedirme que no niegue las palabras de Sabino. Por eso termino hoy este tema. Puesto que no se pueden publicar las faltas de Sabino, la discusión no tiene razón de continuar».

(208) «Y si es cierto que algunos señores se acercaron a aquéllos particularmente, tampoco fué, nos consta, a pedir que 'no se negasen en *Euzkadi* las palabras de Sabino' –cosa de por sí ya impropio en dicho diario-, sino a hacerles ver a sus consejeros la fea labor emprendida por algunos de sus colaboradores de desprestigio a nuestro maestro, llegando, para ello, hasta a tergiversar sus textos» (ibid., 58.or.).

(209) *Euzkadi*, 1929-03-8.

(210) Ibid., 58.or.

Bera da, *Euzkerea*-koen aburuz, bi argitalpen horietako lankideen artean gertatzen ari den zatiketaren errudun nagusia. Mingarria bada Errolegiri ateak ixtea *Euzkerea*-n, ez du min gutxiago ematen «Euskaldun berri bat», «Nor-bait», «Elexalde», «Euzkeldun barri zar bijok» eta, *Euzkadi*-tik at geratu izanak. Orixek (211) dioenez, ordea, lehen esandakoez gain deus berririk ez zekartelako utzi omen zituen bazterrean.

2.2.2. *Euzkerea*-koen Orixerenganako zapuzkeria lehenagotik zetorrena zen, genitiboko «aren» eta «bere» erakusle eta izenordainen inguruan sortzen den eztabaidan (212) zehazten dena. Aranazaleek Orixeri aurpegiatzen diote, besteak beste, «bera» formaren jatorrian «beu» forma aurkitzen dela esaten lehena Sabino Arana izanda (213), zergatik saiatzten den hari meritua kentzen. Orixerentzat kontua ez da meritua ematea ala ez ematea, dagokionean dagokiona ematea baizik. Horregatik, «Euskaldun barri zar bat» ezi-zenekoari ematen dion erantzunean irakur daitekeen bezala, ez du onartuko euskalaritzan azken hitza harena izatea:

«Quizás hemos leído más veces que usted a Sabino, estimándole en su justo precio, y sentimos que casi nos tache de contrarios a él ni a nadie. El tono que adopta es ese. Respeto la opinión de Sabino pero no la comparto, aunque yo sea don Nadie. Si mi razón no vale, combátala, y por si valiese, no se fije en la firma. No tenga el mal gusto de hacerme apología de uno a quien no he combatido. Conténtese con citarle y con exponer claro su pensamiento. Tanto vale una firma, aunque sea la de Santo Tomás, cuanto valgan sus razones (...) No, pues, todo lo que dice un autor, por grande que sea, es infalible, y menos en lingüística. El discutirle no es hacerle deshonor» (214).

Ez inoren esanean, arrazoiaren sendotasunean baizik oinarritu nahiko lukeen Orixeren aburu desmifikatzaile honi honako beste sententzia honekin ematen diote bukaera *Euzkerea*-koek eskuartearen darabilten eztabaida honi:

«Orixé y varios Orixes son y seguirán siendo irreductiblemente antisabinianos en Euzkeralogía. Cuando, gracias a la labor magistral de Arana-Goiri, se había alcanzado una fuerte unidad de criterio, de método y de orientación en aquella ciencia; cuando todos –salvo contadísimas excepciones que ninguna eficaz labor disidente podían realizar– todos los euzkerálogos, *euzkelidazles* y *euskelitzales* seguían en santa paz y unión una escuela euzkeralógica medulosa, científica, fructífera, la de Arana-Goiri'tar Sabin, han conseguido los disidentes,

(211) Hala adierazten dio «Beste euzkeldun barri zar bat»-i ematen dion hirugarren erantzuneko oharrean: «Si yo retirando su anterior escrito le dejé en la estacada, fue porque nada aducía usted de nuevo y lo hacía en forma violenta. Entre los otro cuatro que el mismo día dejé en la estacada, había un escrito en vasco, modelo de medida, pero que tampoco añadía nada de nuevo, y no era cosa de seguir indefinidamente» («Ura», *Euzkadi*, 1928-10-31).

(212) Honetaz ez goaz luzatzera jadanik arituak baikara *Orixé eta bere garaia* liburukian, 590-595 orrialdeetan.

(213) «Demostró el maestro la existencia, en algún tiempo, del pronombre personal de tercera, BEU, no conocido en el uso actual» («... Y los contradictorios», *Euzkerea*, VI, 1929, Bagilak 15, 127.or.).

(214) En definizio de *bere*. Euskaldun barri zar bat-i erantzuna», *Euzkadi*, 1928-10-19.

por simple debilidad nuestra, o de algunos de los nuestros, posiciones más ventajosas para combatir sin razones a la escuela euzkeralógica de Sabin. Si entonces no surgieron las lamentaciones, menos deben surgir ahora; cuando nosotros, estando donde estábamos –porque ni sombra de razón se ha expuesto por nadie para hacernos cambiar de pensamiento, ni para que haya podido debilitarse ¡al contrario! nuestra fé en la gran autoridad del maestro–, nos mantenemos firmes en sus enseñanzas; en las que los Orixes de ayer y de hoy, con harta superficialidad de pensamiento pretenden arrinconar. Y con esto damos por terminada la discusión que con Orixe se ha sostenido en esta Revista por varios colaboradores, dejando de publicar algunos artículos más que se habían recibido» (215).

Orixek arrazoiaren indarrean sinesten zuen; *Euzkerea*-koek autoritateari zor zaion fedean. Nolanahi ere, «y los contradictorcillos» izenburuak berak ondo asko adierazten duen bezala, Orixe, euskalaritzaren esparruan, kontraesale txikien artean, bat gehiago besterik ez zen. Orduko eztabaida hari neurria hartzeko, hots, orduko irizpide alde zahasi eta alde kontrajarriak egun zertan zehaztuak geratu diren jakiteko aski da Euskaltzaindiaren arauak begiratzeari. Ordukoaz ari baikara, ez gaurkoaz, eztabaida, aipu horietan ageri den bezala, gehienbat Orixeren inguruan pertsonalizatzen bada ere, jokoan dagoen arazoa askoz sakonagoa delakoan gaude, zeren, azken batean, Sabino Arana euskalariari dioten mirespena eta, agian zuzenado esanda, haren eskolakoak autozindatzen direnen dogmakeria baitago auzitan. Hori dela eta, egoera asko ozpintzen da bi aldiskarietako euskaltzale jeltzaleen artean, hots, aranazale ertzekoen eta aranazale zuhurren artean. Biderdira, euskal giro sumindua otzantzeko asmoz edo, «Basanaitz» (J. M. Leizaola) ateratzen da Sabino Arana euskalari eta euskaltzalearen itzala errebindikatuz (216).

Susmopean dagoen bakarra ez da Orixe. Jeltzaleen familiaritate harago, R. M. Azkue bera ere kate motzean hartuko dute aranazaleek, nahiz eta hark aitortua duen Arana eta Broussain direla berak ezagutzen dituen bi neologista onenak. Zergatik hau ere susmopean? Euskaltzaindiko *Euskera* agerkeriko artikulatu batean, bat, aditz faktibiboen aurritzia ez *ir*, Sabinok esan bezala, bai zik *ra* dela sostengatzen duelako; bi, prozedura desagokoa iruditzen zaiolako bataio-izenak generoareen ereduak euskalduntzea, horrela jokatzeari, *Marte* (Marta) eta *Lazar* (Lazaro) bezalako anakronismoak sortuz; hiru, Abandokoak asmatutako hainbat hitz gaitzesten dituelako, hala nola *guren*, *deun*, *done*, *eresi*, *semakar* (unigénito), *ikurton* (sacramento), *zorun* (felicidad), *bitxain*, *ingi* (papel), *ingurri* (cuartilla), eta gisakoak. Aranaren eskolakoek erantzuten diote esanez, objekzioak edo zuzenketak Euskaltzaindiko buruarengandik etorri arren, haren euskalari-ekarria gero eta zientifikoago, argiago eta sendoagoztat daukatela. Azkuek, haren zenbait iritzi arbuizatzean, arrazoirik gabe eta

(215) «... Y los contradictorcillos», op. cit., 129.or.

(216) «Arana-Goiri, como fomentador del euzkera, y como euzkerólogo, siempre continuará en primera fila» (*Euzkadi*, 1929-03-7).

arinki jokutzen omen du (217). Arrazoi berririk ekarri gabe, berriro fedea tartekatzen da aranazaleen diskurtsoan (218).

Sabino Arana euskalariak horrelako ziurtasunez eta autoritatez idazten dutenak, Abandokoaren eskolakoak autoizendatzen dira, baina seguru asko ez dira «maisua» jarraitzaile bakarrak eta, agian, ezta, letra hutsetik harago, haren espiritutik hurbilen dabiltzanak ere. Hauek, Orixerekin esateko, «Arana baino Aranagoak» dituzue (219).

2.2.3. «Kepa» ezizeneko batek, gaztelania Bizkaian gero eta arinago ari zela nagusitzen eta, sos larria bota zuen *Euzkerea* aldizkaritik (220). «Arno-perena»k ere salakuntza bera zekarren *Argia*-n (221). Klean zegoen kezka hori bere eginda, euskalaritzan itzal handikoa zen Sebero Altubek, gai horren inguruan hitzaldi sonatu bat eman zuen 1933an, Eusko Ikaskuntzak antolatutako Udako Ikastaroetan. Hurrengo urtean liburu gisa argitaratu zen *La vida del euskera* izenarekin, eta oihartzun zabala izan baitzuen euskaltzaleen artean, hainbatek agertu zituzten beren iritziak gai minbera horren gainean, horien artean Orixek ere bai (222). Altubek, Aitzolen antzeko bidetik joanez, garbizelekerian ezartzen zuen euskarak azken 40 urte haietan atzera egitearen arrazoietako bat, zioenez herriak ez baitu irakurtzen euskara-mota hori. Hark eredutzat herri-mintzairan oinarritutako Kirikiñoren euskara zeukan.

Euzkerea-tik lehen erantzuna «Nabarritzarra»k (223) eman zion Arrasateko euskaltzainari. Euskararen gainbehera gertatu dela azken berrogei urte haietan zenbait herritan? Egia da, baina ez, haren ustez, Altubek dioen bezala euskal idazle garbizaleen eruz, beste arrazoi batzuk ere tartekatu izan direlako baizik, batik bat hauek: bat, Errioxa, Araba eta Nafarroan, adibidez, euskal idazlerik ez zen garaian gertatu zen euskararen hondamendia; bi, hizkuntza, familian ez ezik, klean eta eskolan ere erabiltzen baita, Nafarroan azken horiek izan dira euskara baztertzeko bide nagusi; hiru, komunikabide idatziek ere beren eragina dute, eta hor *Euzkadi* eta *El Día* egunkariak, adibidez, gehienbat gaztelaniaz ari baitira, horiek ere «euzkera baztertu eta atzerazoteko bide-rik zabalena» gertatu dira; lau, herriari artez eragiteko, ahalik eta euskara gar-

(217) «Los contradictores del maestro», *Euzkerea*, IV, 1929, Jorralak 15, 79-82.orr.

(218) Pasarte honek erakusten du hor adierazia: «Hace por lo tanto muy poco honor a la autoridad de aquel euzkerólogo al rechazar por incorrectísimos, y sin prueba alguna (...) Pero los que saben cuánto vale la autoridad de aquel Maestro, y cuántas verdades euzkéricas se descubren siguiendo sus huellas, pueden ampliarnos sobre este tema el pensamiento sabiniano» («Los contradictores del maestro», *Euzkerea*, V, 1929, Orrilak 15, 93.orr.).

(219) *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002, 75.or.

(220) *Euzkerea*, IV, 1933, 215.or.

(221) *Argia*, 1932-10-9.

(222) Iztueta, Paulo, *Orixek eta bere garaia*, op. cit., 710-711.orr.

(223) «*La vida del euskera*. Altuber'tar Seber Jaunari idazki agirija», *Euzkerea*, II, 1934, Epala-Jorrala, 89-93.orr.

bi eta txukunenean eman behar zaio, erdal hitzez beteta, sendotu orde, ahuldu besterik ez baita egingo. Hogeita bat ohar egin eta gero, honentzat garbi dago Sabino Aranarena dela euskara salbatzeko biderik egokiena: «¡Tamala, danok bide orretaz ez ibiltia!», esango du (224). Zenbaki berean, Luis de Garrairen beste erantzun bat ere badator, hau are luzeagoa (225). Honen ustez, aspaldikoak dira euskarak mendez mende atzera egitearen zergatikoak, idazleak euskaraz idazten hasi aurretikoak (226) eta ez, inola ere, Euskal Pizkundeko belaunaldiari dagozkionak. Euskara Araba eta Nafarroan 1800-1850 urte bitartean joan zen desagertzen, inoiz baino bizkorrago joan ere, noiz eta, idazle «garbizaleak» idazten ez zuten garaian, hain zuzen. Horregatik, «barkaezina» da euskararen hondamendia azken berrogei urte haietan gertatu zela esatea.

Altuberen okerra, funtsean, euskararen arazoa hizkuntzalaritzatik begiratura bakarrik planteatzean datza, ez baitu kontuan hartzen, horrekin batera, beste indar soziopolitikoek ere badutela beren eragina. Hizkuntzen bizitza ez da jokatzeko bakarrik familian eta herritar soilen artean, hor bereziki, nazio batek bestea zapaltzen duen testuinguru historikoan baizik, are gehiago, gure kasuan bezala, hizkuntzaren izaera politikoak duen garrantziaz inor guxi jabetu izan ez denean (227). Borroka ez da ematen hizkuntzen artean, herrien artean baizik, eta hor herri menpetuaren hizkuntzak bere garaipena kulturaren bidez lortu behar du. Horixe da, hain zuzen, Altuberen planteamenduari falta zaiona (228), hots, arrazonamendu soziolinguistikoa. Nabarritzarra kritikaria dugu aldizkari honetan hizkuntzaren boterearekiko lotura esplizitua egiten duenetako bat, sabinar tradizioan Eleizalde (229), edo Nafarroan Kanpionek (230) egiten du-

(224) Op. cit., 93.or.

(225) «La vida del euzkera», ibid., 132-144.orr.

(226) «Esas causas provienen de tiempos remotos que no conocieron escritores que intentaron sustituir las *formas del lenguaje popular* por otras *artificiales* ni existía una literatura excesivamente impopular» (Ibid., 132.or.).

(227) «En el caso concreto del euzkera, la lucha no está entablada entre las familias y las gentes de un pueblo, sino entre dos nacionalidades. La una con toda clase de medios y leyes; la otra sin ayuda de ningún género. Más aún: sin conciencia de su personalidad como pueblo (...) El pueblo vasco, en general, hasta hace 40 años, usaba el euzkera como un mal que había que desterrar. Hoy lo usa como un bien inmenso, como algo que lo caracteriza y ennoblece» (Ibid., 134.or.).

(228) «Los que sueñan que cuando se trata de estudios idiomáticos no se debe aducir para nada la política, están equivocados. En la vida del euzkera o en su muerte influyen poderosamente las razones exteriores» (Ibid.).

(229) Hala idazten zuen *Bizkaitarra* aldizkarian (1911-08-26) argitaratutako «Raza, lengua, nación» artikuluan: «El Euzkera, frente a prepotentes idiomas, por todas partes acosado, atacado a la vez por las corrosivas ideas utilitarias y por la acción niveladora y populicida de los gobiernos, subsiste aún y hasta parece bien decidido a no morir» (Antxustegi, Esteban, op. cit., 20.or.).

(230) Irungo Euskal Jaietan 1903ko irailaren 27an «El peor enemigo del baskuenze» gaiaren inguruan egindako hitzaldian, irakasle erdaldunek herriaren deseuskalduntzean izandako eraginaz luze jardun ondoren, horien atzean zegoen Euskal Herriko irakaskuntzaren estatu-boterearekiko menpekotasuna aipatzen zuen: «El Estado docente requiere la transformación del maestro, delegado y suplente técnico del padre de familia, en funcionario público; o sea, la completa su

ten bezala. Orduan hain ebidentea ez zena, egun Soziolinguistikak zein Hizkuntzaren Soziologiak berretsi besterik ez dute egiten, nahiz, interes desberdinenengatik, hizkuntzarena despolitizatzen ahaleginak egiten diren. Egile honentzat, bada, euskararen aldeko borrokak eta nazioarenak batera joan beharko lukete. Egilearentzat ukaezina da euskararen berpizkundea euskal nazionalismoari zor zaiola eta horren eragile nagusia eta ia bakarra Sabino Arana izan zela, Bizkaian bederen, mugimendu hori gero Gipuzkoara zabalduko bada ere.

Onartezina da, bestalde, euskararen galera –herriak euskaraz ez irakurtze-ari dagokiona, alegia– Sabino Aranaren eta honen jarraitzaileen garbizalekeriari egozte, esanez, euskara hori ulergaitza delako, horregatik ez duela irakurtzen herriak. Arrazoi honek ez du balio, zeren nola esplikatzen da Azkueren *Euskelzale* bezalako aldizkariak hain agudo desagertzea? Kirikiñoren adibideak ere ez bide du askoz gehiago balio, honen lanak ere, garaiko beste idazle gehienen antzera, gutxi irakurriak baitira. Haren *Bigarren Abarrak* liburutik ale bakar batzuk bakarrik saldu zirelako kexu omen ziren argitaratzaileak. Kirikiñ, gainera, hainbat hitz berriren sortzaile izan zen, «fué uno de los más puristas que han existido» (231), eta neologismoak erabiltzeari ere ez zion ukorik egin, hala nola *auteskunde*, *itz-egin*, *aots*, *bentasun*, *abesti*, *gudate*, *osalari*, *guda*, *izpar*, *garazki*, *laterri-batza*, *irakurle*, *irakurri*, *izparringi*, *idatzi*, *ingi*, *ele*, *andrakila*, *orraztontzi*, *deun*, *endore*... Kontua da, euskara garbia ala mordoiloa (*motrollo*) gorabehera, prosa landua erabiltzen denean, herriak ez duela ulertzen. Baina hau herri guztietako hizkuntzekin gertatzen den zerbait da.

Orokorrean euskaldunberriak direla hitz berriak sortu eta erabiltzen amorratuena? Hau ere ez da egia. Hala al dira aita Arriandiaga, Zabala-Arana, Urrutia, Urriolabeitia, edo Eleizalde, edo Kirikiño? Hauek guztiak Sabino Aranaren jarraitzaileak dira. Neologismoen kontuan zenbat eta gehiago aldendu euskara erderen kutsutik, orduan eta onuragarriagoa gertatuko da harentzat, asimilazioari aurre egiteko modurik eragingarriena desberdintasuna delakoan baitago.

Azken batean, eta berriro hasierara gatoz, euskaltzaletasuna abertzaletasunari loturik dator eta hor jokatzeko du euskarak bere etorkizuna: «Sin éste (el patriotismo) no hay euzkera ni vida propia. Con el patriotismo existirá el idi-

bordinación del maestro al Poder; o en otros términos, a la política: abstracción que el Ministro, el Gobernador, el Inspector, el cacique cuidan de concretar» (Arturo Campión, *Discursos políticos y literarios*, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1976, 201 or.). Geroago, 1910eko abenduaren 21ean «El euskera en Sarasaitzu» gaiaren gainean Gipuzkoako Diputazioan emandako hitzaldian, euskarak atzera egitearen arrazoiak aipatzerakoan, barrukoak eta kanpokoak bereizi zituen, eta azken hauen artean, besteak beste, Espainiako estatuaren erantzukizuna nabarmentzen zuen: «El estado español comete el delito contra el derecho y la historia, de favorecer a una sola en detrimento de todos los idiomas peninsulares. El castellano disfruta de una posición privilegiada y única» (*Euskal-Esnealea*, I, 2-6, 1911, 21.or.; Xabier Erize Etxegaraik aipatua, in *Nafarroako euskeraren historia soziolinguistikoa (1863-1936)*, Nafarroako Gobernua, Hezkuntza eta Kultura Departamentua, Iruña, 1997, 54.or.).

(231) Ibid., 136.or.

oma. Sin él, esa cantidad, pequeña ciertamente, que hoy dedica sus esfuerzos y entusiasmos a nuestra lengua, no existiría. Sin patriotismo no hubiéramos tenido a un Kirikiño ni a la masa que le leía» (232). Antzeko ideia dator beste pasarte honetan ere: «Dentro de la libertad de la patria está la vida del euzkera, pero esclava la patria el idioma no podrá vivir» (233). Azken puntu honetan laurbiltzen da bere tesia.

Beste hirugarren erantzun bat ere jaso zuen Altubek aldizkari beretik, «Misibus» delakoak bi zenbakitan emana (234). Bere aurrekoek modu batera edo bestera esana ez duten gutxi dator honen 26 orrialdeko lanean. Neologismoen arazoan, berak dioenez, hiru jarrera-mota eman daitezke: a) hitz arrotzak nolanahi eta mugarik gabe onartzea; b) erabat baztertzea; c) herri-hiztegiaren txertatuta daudenak ontzat ematea. Hizkuntza gehienetan hirugarrena da ohikoena, alemana eta ingelesaren kasuan bezala. Euskaraz ere erdal kutsua duten esaldiak eta hitzak baztertu eta, euskal harrobitik sortutakoak erabiltzea izanen litzateke irizpide zuzena. Maileguen gainetik garbitasuna lehenesten da:

«La solución purista euzkéricamente es la ideal; siempre las voces derivadas de raíces propias son más euzkéricas y hablan más al alma euzkeldun que las erdéricas» (235).

Honela, euskaragoa da esatea, adibidez, *txindi*, dirua baino, *margo* kolo-rea baino, *ohen* pekatu baino, *bijotz-miña* doloria baino. Hitzak sortzeko orduan, jatorrizko formaren bila joan behar baita, eboluzio-metodo historikoa erabiltzea proposatzen da, bere garaian Astarloak eta Sabino Aranak beren azterbide etimologikoetan egin bezala (236). Bestalde, orokorrean, ikuspegi negatiboegia, aurreiritzi sobera, agertzen du Altubek euskararen egoerari buruz, noiz eta Euskal Pizkundearen gailurrean, euskara berpizten ari den unean (237). Euskara salbatuko bada, ez da nahikoa jende ikasiek erabiltzea, ezinbestekoa da bizitzeko beharrezkoa egitea ere. Euskarak biok behar ditu: oho-rea bereganatzea eta herri xumeak bizitzeko beharrezkoa izatea:

«Es deber del patriotismo hacer el Euzkera necesario para la vida» (238).

Euskara batua eta horrelakoak, hori ziurtatuta eta gero etorriko dira, herria euskaraz kulturizatuko denean, alegia (239).

(232) Ibid., 138.or.

(233) Ibid., 144.or.

(234) «La vida del euskera por Altube'tar Seber», *Euzkerea*, VII, 1935, Urtarrila-Otsala, 432-447; VIII, 1935, Epala-Jorralla, 489-500.orr.

(235) *Euzkerea*, VII, op. cit., 439.or.

(236) «Quede, pues, anotado que admitimos y creemos ciertos los principios de Astarloa sobre las raíces de las palabras primitivas, principios explicados y desarrollados por Arana-Goi-ri, a pesar de la oposición de los científicos a dichos principios» (*Euzkerea*, VIII, 1935. op. cit., 499.or.).

(237) Ibid., 500.or.

(238) Ibid., 499.or.

(239) «La unificación literaria del idioma es muy apetecible para los literatos; pero mientras el pueblo no tenga más cultura euzkérica, será tan contraproducente o más que el lenguaje literario renacentista, contra el que tanto clama el Sr. Altube» (Ibid., 500.or.).

2.2.4. Arana Goiri euskalariak Euskal Pizkundearen ondoren ere bere itzala eginez segitzen du mugaz bestaldean ere. Dirudienez, batasun ortografikoren inguruan XX. mende-hasieran goritutako txingarrek itzaltzeke jarraitzen dute. Oraingoan A. Tournier jauna da *Gure Herria* aldizkaritik mintzatzen dena, zuzendaria bera. Garbizalekeria errotik kondanatzen du, uste baitu euskararen bizitzarekin bukatzeko zepo bat besterik ez dela (240). Hala gertatzen da herriak fitsik ulertzen ez dituen hainbat hitz berrirekin. Eta horrelakoak horrenbeste ugaritu dira, euskararentzat egiazko arrisku bihurtu direla (241).

Horrelako neologismoak ez onartzearen arrazoia da euskal hitzetatik lau-tik hiru maileguz eratorriak direla, hizkuntza desberdinetatik jasoak, gehienak latinetik. Beraz, *xadon* bezalako hitzak lekuz kanpo daude euskal hiztegian. Sabino Aranak ere, ezjakintasunaren ondorioz, hanka sartu zuen Lapurdiko *errienta* euskal hitz jatortzat hartzean, izanik den bezala, gaskoinetik hartua, kasurako berak baztertu nahi zuen *maestu* bezain arrotza (242). Nolanahi ere, ez dira asmatutako hitz guztiak baztertzekoak, hala nola *burdin bidea*, *lur sagarra*, *beribila*, *pirripitta*, nahiz eta erabiliagoak diren *treina*, *patata*, *otoa*, *otobuza*, *bizikleta*. Euskal hitzak nondik datozen jakitea baino lehenagoakoa da –garrantzitsuagoa, alegia–, aspaldidanik euskaldunduta dauden eta zazpi probintzietan erabiltzen diren hitz horiek, nahiz jatorriz erdarazkoak izan, gorde eta zaintzea. Hizkuntzaren osasunak eskatzen du mintzatua eta idatzia elkarren ondoan orpoz orpo joatea, beti ere herriak erabiltzen dituenari lehentasuna emanaz, *teatru*, *phesta* eta *erlijione*-ren lekuan *antzoki*, *jai* eta *urkutz* jartzen ibili gabe. Ez dago Gernikako Arbolan datozen hitzak –*arbola*, *bedeinkatua*, *mundua*, *fruitua*, *adoratu* eta– aldatzen ibili beharrik.

Kontraerantzuna hurrengo zenbakian dator, erbesteturik dauden Hegoaldeko bosteko idazle-talde batek izenpetua, zehazki Sebero Altube, Jesus Maria Leizaola, Zeferino Jemein, Telesforo Monzon eta Doroteo Ziaurritzek (243). Mindura agertzen dute Sabino Arana euskalariaren jakintza auzitan jarri duelako, lehen transkribatu dugun hari buruzko esaldian erdi-trufazko hitzak erabiltzen baititu, hala nola «la b  vue», «faire une trouvaille», «son ignorance». Ohar batzuk egiten dizkiote: bat, Bidasoaz hemendik ez dela inoiz *maestu* esan, *maisu* baizik, eta bera dela txirrist egiten duena; bi, Arana Goirik jendearen aurrean ez duela sekula *errienta* hitza erabili izan; hiru, Hego-

(240) «Le purisme absolu est non seulement une utopie, une leurre, mais encore un v  ritable suicide» («Quelques r  flexions sur le purisme et le n  ologisme en basque», 1951, Ephaila-Ostaila, Ustaritz, 120.or.).

(241) «Cette floraison de compos  s qui ne veulent   tre qu'euzkariens et qui ne sont souven qu'abracadabrant constitue un r  el danger» (Ibid., 123.or.).

(242) Hauxe dakar berari buruz: «Cela rappelle la b  vue de Sabin Arana qui, d  go  t   d'entendre outre-monts le ma  tre affubl   du titre de *maestu*, avait cru faire une trouvaille dans le labourdin *errienta* dans son ignorance du gascon *rigent* et du fran  ais *r  gent* que l'on trouve tr  s employ   dans les anciens textes, dans les fables du La Fontaine par exemple» (Ibid., 121.or.).

(243) «Un proc  s linguistique autour de Sabino Arana Goiri», *Gure Herria*, 1951, Maiatz-Ekhaina, 188-189.orr.

aldeko euskalkietan, bi hitz erabili zituela, bata *irakasleri* irakasle profesiona-la izendatzeko, eta *irakasle*, pedagogo profesionala ez den maisua izendatzeko. Bi hitz horiek, Pierre Lhanderen hiztegian oharrarazten den bezala, Harriet kalonjea 1878an egiten hasitako eskuizkribuzko hiztegian baitatatz, litekeena da Arana Goiriren lanak ezagutzea eta hortik hartuak izatea. Odolkiak ordaitan izaten direnez, Oxobiren esaera honekin ematen diote bukaera beren orri biko idazkiari:

«Un ikasle n'a pas l'outrecuidance de vouloir donner des leçons 'à l'irakasle'».

Oraindik ere Sabino Arana maisutzat daukate jeltzaleek, eta oraingoa ez bakarrik Keperin Jemeinek, baita hain garbizaleak ez diren beste lau horiek ere, lehen aranazaleek antiaranazaleztat jotako Altube bera barne dela.

Noski, Tournier jaunak ez du gogo onez irensten «ikasle eta ezjakintzat» (*d'apprenti et d'ignorant*) hartua izatea (244), desenkusatzan da esanez 1899an utzi zuela Euskal Herria eta Ipar Afrikan hogeitak gora egin ondoren itzuli zela 1945ean, eta etxeratzean minez ikusi zuela euskara nola ari zen galtzen eta mugak zenbat bereizten zituen Iparraldekoak eta Hegoaldekoak, zenbait kasutan Sabino Aranaren izena ez ezagutzeraino. Honek, bere azken arropostuan, hasieran botatzen die bere ziztakoa: «Pauvre ikhasle, qu'allais-je faire parmi tant de savants irakasle?» (245).

Estabaida, musean bezala, enbido eta ordagoka bukatzen da, noizbehin-ka zirtoak tartekatuz eta, jakina, bakoitzak bereari eutsiz.

2.2.5. Euskal Pizkundearen luze-zabalean ez ziren *Euzkel Bazkuna*-koak bakarrik izan beren buruak Sabino Arana euskalariaren ondorengotzaren aitortletzat zeuzkatenak. Gerraurrean, Aitzolen gizaldiko hainbatek, Lizardi eta Lauaxetak tarteko, men handia zioten Arana Goiriri. Gerraostean, *Euzko-Gogoa* aldizkari-ko zuzendariak, «Etxetxo» ezizenez izenpetzen duen Jokin Zaitegik, lehen zenbakian Sabino Aranaren izena ezartzen du Euskal Pizkundearen ardatz gisa Guatemalan: «Arana-Goiri'k beraren idatziz, esanez ta eriotzez abertzaletasuna ereiñik zun Euzkadi osoan. 'Euzkadi dugu euskotarren aberria'. Asmo orren bidez euskaldun geientsuenen biotz-gogoak bestelakotu zitun Arana Goiri'k. Onak piztu zuen argi berriaren izpietara, Euzkadi euskotar egin zuten Irakaslearen ikasle purrukatuak» (246). Aldizkari hau izango da, jeltzaleen artean bederen bai, Arana Goiri euskaltzalea baino harago joango direnak, errebindikatzean euskararik gabe ez dela Euskal Herri-rik, euskararik gabeko euskal kultura ez dela benetakoa eta, azkenik, Euskal Herria euskarak salbatuko duela. Honetaz beste nonbait ari baikara (247), esana bego horretantxe. Dena den, ez guke gure mintzaldi hau bukatu nahi

(244) «Réponse à un Groupe de Basques», *Gure Herria*, 1951, Buruil-Urrieta, 225-298.orr.

(245) *Ibid.*, 295.orr.

(246) «Aitzol'en Gizaldia», *Euzko-Gogoa*, I, 1950, 11belta, 5.or.

(247) Iztueta, Paulo, *Erbesteko euskal pentsamendua*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2001, 81-96.orr.

oraintsu arte indarrean egon den uste oker bat zuzendu gabe, pentsatu izan baita Fernando Sarrailh de Ihartza izan dela bere *Vasconia* famatuan Sabino Aranaren errore arrazista salatzen eta euskara euskal nazionalitatearen osagai oinarritzotzat ezartzen lehena (248). Euskarari Euskal Herriaren eraikuntzan ematen zaion lehentasunari dagokionez bederen, bera baino lehenago esnatu ziren, arestian esan bezala, *Euzko-Gogoa*-ko zuzendari eta lankideak. Horretaz ez da zalantzarik.

III. Arana Goiriren ekarria bere mendeurrenean

Aranazaleak izan ez diren beste hainbatek ere aho batez onartu izan dute Arana Goiri izan dela Euskal Pizkundearen eragile nagusia, zeruan gaindi ibili zen arrano galanta. Azkuek guztien gainetik jartzen du haren izena, nahiz elkarren artean lehiakide amorratuak izango diren (249); Kirikiño hark ereindako landareaz ari da, bereziki bigarren aroan (250); Orixeren ustez ere, aldekoak nahiz kontrakoak izan, hura daukate eragile nagusitzat (251). Hala ere, autore handienekin bezala, harekin ere kritikak bere galbahea pasatzen du xehe eta mehe. Beraz, gogoetak eta balorazioak egiteko unea da azkeneko hau, haren inguruan galdera anitz eta mota askotako salakuntzak egin baitira.

(248) Ediciones Norbait, Buenos Aires, 1962, 21-30.or.

(249) Zehaztuz etorri garen bezala, Azkue eta Sabino Aranaren arteko desadostasunak bistakoak izan ziren, ez bakarrik politikagintza eta hizkuntzalaritza, baita euskal kulturegintza ere, azken esparru honetan nor nori aurrea hartuko ibili baitziren: Sabinok *Euskeldun Batzokija* sortu du 1894an eta Azkuek *Euskeldun Biltokia* 1895ean; 1896an, bakoitzak bere aldetik bere ortografi proiektua aurkeztuko du; Azkuek *Euskalzale* aldizkaria kaleratuko du 1897an, eta Sabinok, berriz, *Euskadi* 1901ean (Jurgi Kintana, op. cit., 25.or.). Bakoitzak bere bidea egiten du euskararen esparruan, elkarrena errespetatuz zenbaitetan amorratuz bada ere. Bietako inork, maila desberdinetan bada ere, ez dio ukorik egingo bere ikuspegi politikoari. Azkuek ere bazekien politikari indartsuekin negoziatzen, ezkutuko politika –arras pragmatikoa, gainera–, egiten, horretarako jende aurrean politika-gizon gisa agertu beharrik izan gabe. Errazagoa da agerikoa ikustea, ez eta ezkutukoa baino. Zientziaren egitekoa da, hain zuzen, ezkutukoa agerian jartzea.

(250) Ebaristo Bustintza idazlearen ibilbidea ere ez zen guztiz lerrobakarrekoa izan. Mañarian 1886an jaioa, Almansa-ra (Cáceres) joan zen bizitzera bere familiarekin 1878an, baina euskarari ondo eutsi zion. Madrilen matematika eta fisikan lizentziatura lortu ondoren, Guadalajaran irakasle zegoela, Azkuek deiari erantzunez, Euskal Herrira 1899an itzuli eta, berehala, *Euskalzale* eta *Ibaizabal* aldizkarietan hasi zen idazten eta geroago, Azkuek Europan egiten duen epealdian (1904-1909), Bizkaiko Diputazioko Euskarako Katedran Azkueren lekua hartu zuen. Azkuek laurogei inguruko ikasle-kopurua utzi zion. Aurretik hiruherdik gora ikasle eskolatuak izan ziren han, horien artean Kirikiño bera eta Isaak Lopez Mendizabal (Jurgi Kintana, op. cit., 67.or.). Lehen aroan, bada, jarrera moderatua erakutsi zuen ortografian bezala politikan Azkueren gerizpean. Harenean aldaketa nabarmena EAJko kide bihurtzean ematen da, 1909an *Bizkaitarra* astekariko euskal sailaren ardura eta 1913an *Euskadi* egunkariarena hartzen duenean, hain zuzen, bigarren arrotzat jo daitekeen honetan hasten baita sabindar eredura hurbiltzen, batez ere, fonetika eta ortografian, tarteka neologismo batzuk ere sartzen dituelarik (Ibid., 138.or.). Garbizalea bada, bai, baina neurri dosifikatuan. Horregatik aipatuko du hainbeste Sebero Altubek.

(251) Akesolo, Lino, op. cit., XVIII-XIX.

1. Arana, politikari ala/eta euskalari?

Aranak bere zigilua uzten du jorratutako arlo guztietan. Hain da autonomia bere iritzi eta jokabideetan, politikoetan bezala bestelakoetan, hurbilekoenak zaizkionekin edota, Azkue zein Kanpionen kasuan bezala, fonetikan maisutzat dauzkanekin ere ez baitu amore emango eta eztabaida garratzak izango baititu. Ideologia politikoan ez eze, euskalaritzaren alorrean ere iritzi kontrajarriak zituztela, jada kontu zaharra da, pasarte askotan egiaztatzen dena. Aranak argudio politikoetan babestuz arrazonatzen zuela arazo espezifikoki linguistikoetan edo literarioetan? Harenean alderdi hau azpimarratzen gogotik saiatzen denik bada (252). Interpretazio honekin aditzera eman nahi bada Arana politikariak argudio soilki politikoak erabiltzen dituela Kanpion politikaria, euskalaria eta literatoa gutxietsi eta deskalkifikatzeko, ez bide da erabat zuzena, ez bederen uste bezain ebidentea, zeren, polemika-giroan arma politikoak ere erakutsi zituela egia bada ere, jakin baitzuen militantzia politikoa eta akademikoa garbiki bereizten ere, baita eztabaidaren sua euskaltzaleen komunitatera zabaltzen zenean ere, ortografi batasunaz Hendaia eta Hondarribian egindako Batzarren inguruan bezala.

Orokorrean esanda, euskaltzale eta euskalari zen Arana abertzaleak itzal gehiegitxo egiten ote zuen errezeloa geneukan, eta, orain, Broussainen 1902ko abuztuaren 11ko gutun batetik hartutako esaldi hau transkribatzean, pentsatzen genuenari eusteko arrazoi bat gehiago atzematen dugu:

«Vds. no ignoran de qué prestigio goza Arana-Goiri ante muchos de sus compatriotas de Vizcaya. Gracias a esta popularidad y a su calidad de jefe de partido, puede dar un gran vuelo a la obra que nos es querida, como de igual manera puede aportarle un perjuicio enorme» (253).

Noski, haren nortasunari mirespena zioten, eta, aldi berean, zehazki euskal ortografiaren arazoan beldurra ere bai, haren iritziak, bere esanekoen laguntzarekin, erabakien balantzari alde batera eragin baitziezaiokeen. Hemen-dik etorriko dira beste taldekoen erreserbak eta kontraerasoak. Dena den, ulertzekoa hau ere.

Azkenik, Arana euskalariak jardun baikara, galdetzekoa da zein neurritan zen aditua harrotu zituen gaietan, izan baitira, Akesolok bere garaian salatu

(252) J. Javier Granja Pascual-en tesia da Aranak Kanpionen kontra egindako erasoak irizpi-de hertsiki linguistikoak ez ezik, askotan politikoak erabiliz egindakoak direla: «Creemos que en la relación Arturo Campión-Sabino Arana (ya también después de la muerte de éste, con sus discípulos) se dan ambos factores a la vez y en todo caso existe, con diferencia de trato por parte de ambos escritores: mientras que Arturo Campión dirige sus ataques a Sabino Arana y los aranistas sin aportar criterios políticos, Sabino Arana ataca, en muchas ocasiones con dureza, con hechos políticos que arroja contra Campión» («Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana», *Fontes Linguae Vasconum*, año XVI, 43, Enero-Junio, 1984, 156 or.). Beste pasarte batean, berriz, hauxe dio Granja-k: «Aunque lo que hasta ahora hemos observado, las relaciones en cuanto a temas literarios y gramaticales no fueron muy buenas, la constante de los ataques aranistas viene marcada por la crítica política y en menor grado por la lingüística» (Op. cit., 161.or.).

(253) OC, III, 2144.or.

bezala, gaitasuna ukatu diotenak (254). Baina berak, beti hala jokatu zuen ala ez alde batera utzita, esparru zientifikoan arrazoiazen autoritatea besterik ez zuen onartzen» (255). Bestalde, Aranari berari irakurria diogu, bi lekutan bederen bai, oso alferra zela irakurtzeko. Gutxi irakurtzeak bere desabantaila handiak ditu, batez ere, ikerketa-mailan, beste iturriak ere ezagutu beharrekoak izaten baitira aurrera egin ahal izateko. Norbera bere kabuz ibiltzeak, intuizio handikoa izanda ere, beti arriskutsua da, diskurtsoa arras arrazonatua izanda ere, gerta bailiteke desbideratua izatea.

Galdetu izan da, orobat, Aranak zenbateraino ezagutzen zituen autore klasikoak. Batzuen ustez, idazle zahar asko irakurri zituen. Bizkaikoak seguru asko bai, hala nola Astarloa, Zabala, Kapanaga, Añibarro, Fray Bartolomé, Elgezabal, Uriarte (256), eta, bereziki, Mogelen *Peru Abarka*, oso zehatz (257); Hernaniko Agustín Kardaberaz ere bai. Bonaparte, Van Eys, Intxauspe eta, aipatzen dituen arren, ez bide zituen irakurri Iparraldeko klasikoak, ez Etxepare, ez Leizarraga, ez Azular. Baina «Paster Noster»en euskal itzulepenez ari delarik, Zuberoa eta Nafarroa Beheko idazleak bazter uzten ditu, baina Diha-rassaryren *Giristino Legea* (1887) oinarritzat harturik, lapurdierazko itzulpena zuzentzen du (258). Nolanahi ere, esan behar da ez dela harritzekoa Aranak autore klasikoen bibliografian hutsuneak izatea, horien argitalpenak artean urri baitziren (259).

Nolanahi ere, Arana euskalariaren alderdi hau aztertzerik ez dagokigu, ez baita hau gure oraingo asmoa. Ikerketa monografikoek dute hemen hitza. Hori buruz esan dezakeguna da, euskalaritzaren sailean egin diren ekarpenen bibliografía espezializatua irakurtzean, gaurko euskal hizkuntzalari profesionalak apenas aipatzen dutela Arana Goiriren izena. Hala ere, ugalduz doaz Aranari buruzko lan monografikoak (260) eta horietako batzuen edukia aztertzera pasatuko gara.

1.1. Euskalarien sailetik begiratuta, Ricardo Gómez (261) da Aranaz aritu denetako bat. Honek, euskalaritzan egindako ekarpenen historiografía burutze-

(254) «Oker bardinean jausten da Aranari kritikalari izateko gaitasuna ukatzen deusana, edo jakintza-bideen usainik artzen ez dakienetako garbitzat daukana» (Op. cit., XI).

(255) «No hay más autoridad que la razón en materia científica, ni más juez que falle en esta contienda ortográfica que el sentido público. Aquel sistema gráfico que al público *euskeldun* le parezca más conveniente, ése será el que prospere sobre todos los demás» (*Lecciones de Ortografía del Euzkera Bizkaino*, op. cit., 814-815.orr.).

(256) Lafitte, Pierre, op. cit., V.

(257) Akesolo, Lino, op. cit., XVI.

(258) Lafitte, Pierre, op. cit., V.

(259) Ibid.

(260) Itziar Lakak, 16. orrialdeko 5. oharrean, Ines Pagolak aztertutako «Sabino Aranaren zenbait neologismo» hitzaldiaren berri ematen du, baina ezin eskuratu ahal izan dugu lan hori.

(261) «Euskalaritzaren historia eta historiografía: ikerketa-arloaren egoeraz», ASJU, XXXI-2, 1997, 363-391.orr.

an, hiru aro bereizten ditu: a) Errenazimentua (1660-1790), b) Larramendirena XVIII. mendean (1880. urtea arte), eta c) XIX. mendekoa. Azken mende honen bukaerako testuinguru historiko honetan kokatzen du egileak, hain zuzen, Aranaren ekarpena. Garai honetan lekuko euskalariak –hauen artean Astarloa, Azkue, Kanpion, Arana eta–, dira atzerriko hizkuntzalarien –bereziki Humboldt, Bonaparte printzea, Vinson, van Eys, Hervás-en eta–, argitasunak eta ekarpenak jasotzen dituztenak, orduan sortzen baita European, buru Humboldt dela, hizkuntzalaritza modernoa. XX. mendean sartuko ginateke euskararen normalizazioaren bidean. Eta eginkizun honetan, jadanik mendearen goiznarbarretik hasita, bi joera nagusitu izan dira: bata aprioristikoa, eta bestea zientifikoa.

Lehenengo jarrera sostengatzen dutenen ezaugarria da, euskara aztertzeko metodo aprioristiko eta logikazaleak erabiltzen dituztela. Korronte honetan kokatuko lirake, zehazki, Astarloa eta honen jarraitzaletzat jotzen den Sabino Arana. Mitxelena esana da Aranaren hizkuntza arauak printzipio logikoetan oinarrituta daudela eta, aspaldiko hitz mailegatu euskaldunduak baztertu eta horien euskal ordaina garbizalekerian bilatzeko joera, hain zuzen, azterbide horretan zehazten dela (262). Hortik sortzen den euskara-ereduari «hiperbizkaiera» deituko dio berak (263). Berrikitan Itziar Lakak (264) azaldua du bere doktoretasian Aranaren hiperbizkaierak Azkue gaztearen *Euskal Izkindea*-n eta bertan proposatutako aditz-sistema berrian duela bere jatorria, nagusiki –eta bereziki– aditz teoriari dagokionez, eta lan hori Astarloaren lanean oinarrituta burutua duela. Era berean, Sabino Aranak Azkueren hainbat proposamen bere egiten ditu, hasierako lanetan ez hainbeste, azken lanetan gero eta nabariago (265), eta georotik aranazaleen eskolakoak izango dira –hauek bereziki eta bakarrik horiek–

(262) «Tenía además una ciega admiración, muy vasca, por la lógica: en nombre de la consecuencia nunca vacilaba en aceptar una conclusión, por extraña que resultara, si ésta parecía seguirse de los principios que se había fijado. Por esto es él el responsable principal, aunque no el único, de un cierto ideal de pureza que ha tenido larga vigencia entre nosotros. Ha consistido éste en rechazar los términos vascos de origen extraño, que como se sabe no son escasos, aunque estuvieran ya avencidados en la lengua desde fechas muy antiguas. Todavía resulta más grave su tendencia, acentuada en algunos de sus discípulos, a innovar en la gramática siempre que la 'lógica' parecía exigirlo» (*Historia de la literatura vasca*, op. cit., 146.or.).

(263) Mitxelena, Koldo, «Lengua común y dialectos vascos», ASJU, XV, 1981, 300.or.

(264) «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca, Julio de Urquijo*, XXI-1, 1987, 13-39.orr.

(265) «Erakusten saiatu garenez, Aranaren erdua eta Azkuerena, urte beretsuetan sortzen dira biak, eta darabilgun gaian eta garaian behintzat, Azkue askozaz berrizaleago ageri zaigu, tradizio idatzari dagokionez. Ondorioz, uste dugu berezi beharreko sailak direla, mende bukaeran jaio eta XX.aren hasieratik aurrera zabaltzen den bizkaiera idatzi berrian, Aranak irekiriko bidea, hots, ortografia sistema eta neologismo sorta bat –edo agian hobe litzateke esatea, neologismo hoiak baino garrantzitsuago bait da, erdal kutsuko hitz guzti guztiekiko jarrera garbizalea, bere jarraitzaileek hitz berriak hasieratik jarraitu bait zuten–, eta bestetik eredu horrek biltzen duen aditz laguntzailearen sistema eta joskerari buruzko zenbait berezitasun, Azkueren eskutik sorturikoak gehien bat, hau mai-zezi azpimarratu ez bada ere. Urteen buruan, haatik, Azkuek sorturiko ereduaren eragina gero eta nabariago egingo da Aranaren lanetan, bakanka aurki daitezkeen adibideetan lehenik, ugarituz gero, azken lanetan osoro makutzeraino bere hizkuntza hiperbizkaieraren sistimara» (Laka, op. cit., 24 or.).

hiperbizkaieraren eredu hori onartu eta zabalduko dutenak. Horietako batzuk, hala nola Arriandiaga, Etxaide, Soloeta-Dima eta, bizkaierazko joera garbizalea beste euskalkietara hedatzen ahaleginduko dira (266).

Jarrera zientifikoa erakutsi dutenen artean gehienak hizkuntzalari atzerritarak ziren, hala nola Schuchardt, Uhlenbeck, Saroihandy, Gavel, etab.; eta bertakoen artean, Azkue heldua, Altube eta Urkijo bera. Hauen lanak Urkijok zuzendutako RIEV aldizkarian emango dira argitara eta, orobat, hauek izango dira euskalaritza berriaren zimentarriak botako dituztenak Eusko Ikaskuntzako I. eta III. Batzarretan, Oñatin (1981) eta Donostian (1923) egindakoetan, Menéndez Pelayo, Amado Alonso eta Navarro Tomás espainolekin batera (267). Lekuko euskalarien zerrenda honetan, berriro diogu, Sabino Arana ez da agertzen. Ezta Kanpion ere. Antza, ez dira euskalaritzat hartzen. Ez ote du hor lekuri?

1.2. Garrantzitsua da, arestian esan bezala, euskalaritzaren alorrean egindako ikerketak testuinguru historikoan kokatzea eta horren barruan aroak bereiztea. Baina, aldi berean, ez da garrantzi gutxiagokoa hizkuntzalaritzaren historian, orokorrean eta gurean, maila teorikoan nolako eboluzioa eman den eta ikerketetan nolako norabideak nagusitu diren, edota hizkuntzaz kanpoko faktoreen eragina zenbaterainokoa izan den jakitea. Puntu hauek guztiak argitara dator egile bera beste artikulu batean (268), eta hemen, besteak beste, euskalaritzaren historiografiak planteatzen dituen zenbait arazoz jardutean, historialariaren gainetik hizkuntzalariai izan behar duen perspektiba subjektiboaz ari da. Aranaren kasuan, hain zuzen, alderdi horixe da berak nabarmentzen duena (269). Bestalde, hasieran esan bezala, onartutzat ematen da ukaezinezkoa dela, «begien bistakoa» egilearekin esateko (270), Arana-Goiri politikariaren eta euskalariaren arteko lotura. Beste euskalarien kasuan ez? Non daude mugak? Nork finkatzen ditu?

2. Euskaltzaletasuna eta abertzaletasuna

Egia da, euskara Aberriaren esanera jarri zuela, haren zerbitzura. Kanpion eta Azkuerekin izandako eztabaidetan, edo ortografi batasunaz izandako

(266) Gómez, op. cit., 1997, 378.or.

(267) Ibid., 378.or.

(268) «Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu», *ASJU*, XXXI-2, 1997, 393-409.orr.

(269) «Historia(lariaren)ren subjektibotasuna eta askotariko interes eta ikuspegiak euskalaritzaren historiaren esparruan ere antzeman daitezke: Esate baterako, ikerlari batzuk Arana Goiriaren lanetan hitz berri ugari sortzea, beste hainbaten asmakizunerako iturri izatea eta, horren bitartez, euskaran tradizio aski luzea zuten mailegu latin-erromaniko asko ezabatzen saiatzea azpimarratu dute; beste zenbaitek, aldiz, Larramendiren eraginarekiko haustura nabarmendu dute, horrela euskaldunen jatorri iberikoa eta, ondorioz, euskaldunen Espainiarekiko lotura deuseztu asmoz» (Ibid., 400.or.).

(270) Ibid., 406.or.

Batzar haietan, Sabino Arana bere itzal politikoaz baliatzen zela esaten zen, eta da. Argudio bera erabiliz, galde liteke beste euskaltzaleen atzean ere ez ote zegoen alderdi jakinen bat, inplizituki edo zeharka bederen.

Euskaltzaletasuna abertzaletasunaren barruan sartzean, euskara Euzkadi deitzen dion nazio-proiektuaren baitan kokatzen du Sabinok, eta horrela egitean, jakina, Espainiako edota Frantziako politikari atxikirik segitzen duten Euskal Pizkundeko beste euskaltzaleek ez bezala jokutzen du. Horregatik kritikatzeko dituzten abertzaleak ez diren euskaltzaleak, hauek frantses eta espainol nazionalistatzat dauzkalak, hain zuzen. Puntu hau argitu beharra dago, orduko nahasketak oraindik ere indarrean segitzen baitu. Beste maila bateko arazoa da, arras desberdina, nazio-proiektu horren barruan euskarari nolako garrantzia eman zion, boterearekiko harramenean hizkuntzari nolako autonomia aitortu zion eta, azkenik, euskalari gisa aritu zenean bere irudi politikoak zenbaterainoko eragina izan zuen jakitea. Horregatik, Arana politikari abertzaleaz, euskaltzaleaz eta euskalariaz jardutean, lau maila bederen bereizi beharra dago, hots: a) euskaltzaletasunaren eta abertzaletasunaren –zein nazionalismoaren– arteko harremana, b) nazioaren eta hizkuntzaren arteko harremana, c) hizkuntzari –euskarari– ematen zaion trataera autonomoaren norainokoa, eta d) euskalariaren gizarte-inplikazioa, Soziolinguistikak argitzen duena.

Sarritan ahazten den baieztapen bat ere egin beharra dago hemen, eta da, Aranaren garaian eta geroztik, abertzaletasuna izan dela euskaltzaletasunari gehien eragin diona, eta euskara eta euskal kulturaren aldeko bultzada horrek ez daukala deus fundamentalismotik, eta alderantziz bai asko estatu-zentralismotik jariatzen den asimilazio fundamentalistaren kontrako erresistentziatik. Zorioneko eguna euskarak euskal nazionalismoaren beharrik izango ez duen hura, zorionekoa hizkuntza politika instituzionala noizbait Euskal Herria euskalduntzeko bidean jarri eta euskaldun bihurtuko duen hura, zorionekoa beharrik sentitu gabe euskaraz mintzatuko den hura. Baina datuek aspaldion besterik erakusten dute, euskarak herrialdeka izan duen erabilera orokorrean apala izateaz gain, 1989-2001eko epealdian, Gipuzkoan bakarrik egiten baitu aski nabarmen gorantz, % 23tik %30era, 7 puntuko igoerarekin; Bizkaian ere egoera zerbait hobetzen da hiru puntu irabaziz, hots, % 8tik % 11ra igaroz; Nafarroan % 7an mantentzen egiten da osta-osta, eta beste bietan, berriz, puntu bat egiten du behera, Araban % 4tik %3ra, eta Ipar Euskal Herrian % 7tik % 6ra (271).

Politikaren eta hizkuntzaren arteko harremanaz, orobat, bada zer eztabaidaturik. Izan ere, euskararena despolitizatu beharra dagoela esan eta esanka ari zaizkigu, ez dela inor susmopean hartu behar arrazoi ideologikoengatik. Baina susmagarri gertatzen da despolitizazioaren defentsa hori, nondik eta, asko-

(271) Martínez de Luna, Iñaki, «Euskeraren kale-erabileraren azken emaitzak», *Jakin*, 130-131, Donostia, 2002, 229.or.

tan euskalgintzan garbiki kontrakoak edo zeharo epelak direnen aldetik datorrenean eta, batez ere, konturatzen garenean beren iritzietan arrazoi soilki akademikoak –linguistikoak– erabiltzen dituztela dioten horiek, hauek ere, ohar-gabea edo ohartuta, beren ideologia politikoa ezkututzen dutela. Noiz egingo da alde bateko edo besteko nazionalistak ez diren euskaltzale horien zerrenda? Edo, non dago beren buruak apolitikotzat dauzkaten euskaltzaleen erresuma? Non, arrazoi akademiko huts-hutsa? Sabinoren eskolari zuzenketa asko egin zaizkiola geroztik? Bai. Baita bere garaikide Kanpion eta Azkueri ere, eta beste hainbati. J.M. Barandiaran ere ez da salbatzen.

Egiazko arazoa, ordea, ez da hori, kritikak aberasten baitu jakintzaren kuxa. Arazoa, eta benetan larria, euskal nazionalismoaren familia ideologikoan lerrokatzen diren euskaltzaleen lana –akademikoa nahiz bestelakoa– sistemaz deskalifikatzearena da. Badirudi horrelako salatzaileak –hauek bai oso erudito eta intelektualak– inungo nazio eta estaturi atxikirik gabeko hiritar unibertsalak direla, egungo izaki globalizatuak. Aranaren garaian, eta ondoren, ez al ziren alderdi politiko jakin batekoak izan lehen aipatu diren horiek guztiak? Hizkuntza, estatu-boteretik hasi eta botere autonomikoetaraino, superpolizatu dago eta horien bitartekari instituzionalak, orobat, erabat politizatuak aurkitzen dira hizkuntza politika jakinen erantzule diren neurrian. Berdin klase politikoa. Kontua da, euskararen sustapenari buruz zer-nolako jarrera izan duten, eta duten, Euskal Herriko alderdi estatalek eta nazionalistek. Jakin beharrekoa da, era berean, gurean integrazioaz hain gora hitz egiten den interkulturalismoaren euforia honetan, nolako jarrera agertzen duen lekuko jendeak eta nolako kanpotik etorriak. Ez baitugu gaurkorik, 1986ko datuen arabera, % 69,91 ziren erdaldun elebakarrak, eta hauetatik % 40 etorkinak ziren eta % 39, berriz, bertakoak. Nahiz eta erdaldun-multzo horretako % 52k beren burua euskalduntzat hartu, euskarari dagokionez, ordea, ageri da gehienek ez dutela inolako interesik, beste % 25ek aurkakoa duela, eta aldekoa, berriz, % 24k bakarrik (272). Hau zen orduko erradiografia. Bistan da, bertako jendeaz ari garenean, jende hori zein alderditan kokatzen den.

Beraz, gure ikuspuntua nolabait laburtuz esango duguna da, gauza bat dela hizkuntzarena elkarre pribatu batek, alderdi politiko batek edo erakunde publiko batek monopolizatzea eta beste bat erabat despolitizatzea. Hizkuntza ezin da despolizatu, hizkuntzarenean botere-arazoa tartekatzen delako eta, segun eta nolako hizkuntza politikak finkatzen eta ezartzen diren, alternatiba kontrajariak egon daitezkeelako. Besterik da herritar guztien ondarea den aldetik, guztiena dena alderdi jakin batek, edo botere administratiboak monopolizatzea. Maila honetan, bada, zentzu osoa du abertzaletasunaren eta euskaltzaletasunaren esparru autonomoak garbiki bereizteak nola teoriarik hala praktikan.

(272) Aizpurua, Xabier, «Euskal Herriko biztanleen hizkuntza gaitasuna», *Jakin*, 77-78, Donostia, 1993, 91-106.orr.

Boterearen eta hizkuntzaren arteko lotura etenezina den neurri berean da alboraezina euskalariaren inplikazio soziopolitikoa, hiztunok ez baikara neutroak hizkuntzen aurrean. Hizkuntz ordezkapenaren errealitatea hor dago, gizarte-gatazka baten ondorio gisa. Gurea bezalako herri txiki eta deuseztu batean entzuten da preseski ez dela inor behartu behar euskara ikastera, politika horrek, maitagarri ordeztu, gorrotagarri bihurtu dezakeelako. Ederki esana. Musika hori oso ezaguna da, egun asko saltzen dena klase politikoan eta ez gutxi literatura akademikoan. Zalantzarik ez entzungarria ere badela, maila teorikoan kultura eta politika bi esparru autonomo diren neurrian. Abertzale izan beharrik ez dago euskaltzale izateko. Euskaltzale izan daitekeela euskal nazionalista izan gabe, gaurgero, ebidentzia bat da. Ebidentzia bat den bezala, euskal nazionalismoaren historian abertzaleak oro ez direla izan, ez lehen ez orain, euskaltzaleak. Ebidentzia bat da, halaber, arrazoi guztiak, akademikoenak izanda ere, ez direla maila berekoak izaten, eta azkenean, denborarekin, egiaztepenen frogak gaituzten dutenak egiten dutela aurrera. Eta zentzu honetan esan beharra dago intelektualen komunitatean aurkitzen dituela zientziak desarrazoirik nabariak, batez ere boterearen esaneko bihurtzen denean.

Sabino Aranak, euskaltzaletasuna abertzaletasunaren zerbitzura jartzean, morrontza-lanetan jarri zuen euskara, baina fede onez, uste baitzuen abertzaletasuna zela euskara sustatzeko biderik behinen eta eragingarriena. Baina badu Abandakoak hori baino oker handiagorik egina, euskarari ez baitzion aitoritu nazioaren eraikuntzan zegokion lekua. Lehen esandako arrazoiengatik, elementu kulturaren gainetik, bere sustraiak biologian zeuzkan arrazaren kontzeptuan aurkitu uste izan zuen Euskal Herri historikoaren iraupenerako bermerik sendoena. Ikuspegi hau, esan bezala, *Euzko-Gogoa*-k gaituzten du, Euskal Herri berreuskaldundu baten aldarrikapena eginez.

3. Sabino Arana arrazista?

Hainbaten ustez, Aranak euskararen sailean egindako berrikuntzak oro, euskaldunak eraldunengatik bereiztearren egin bide zituen, arrazakeriak eraginda edo. Hemendik zetorkiokeen, antza, ortografia, nahiz izendegia, nahiz lezikoa berritzeko grina. Bereizkeriaren zama astuna bota izan zaio gainera.

Arraza gauza bat da, arrazakeria deitu ohi zaiona, jokabide politiko eta ideologikoengatik bereizkeriaren praxia islatzen duenean, eta beste gauza bat, oso desberdina, arrazaren kontzeptua zentzu genetikoan erabiltzen denean, maila akademikoan, alegia. Azken adiera honen harira, L. F. Cavalli-Sforza Stanford-eko genetista ospetsuari jarraiki (273), arrazaren kontzeptuak «dirau-

(273) *Quiénes somos. Historia de la diversidad humana*, Crítica-Grijalbo, Barcelona, 1994, 243-267.orr.

ten eta transmitigarriak» diren, hots, genetikoki determinagarriak diren ezaugarriak barne hartzen ditu. Euskal Herriaren kasuan, ezaguna denez, esparru zientifikoan deigarria gertatzen den datu serologikoa da nabarmentzen dena, Rh negatiboaren presentzia garaia, alegia. Odol-mota hori aztertzean, ohartu ziren Rh negatiboaren maiztasunik garaienak europar jatorriko herrialdeetan ematen zirela, % 15eko portzentajearekin, eta horien artean garaiena, berriz, euskaldunengan aurkitzen zela % 30ekoarekin. Indizea bikoizteak zerbait adierazten du, noski. Bestalde, Afrikan gutxi dira Rh negatiboa dutenak; asiarrak eta amerindiarren artean, berriz, ez da ezagutzen. Europara kanpotik etorritakoekin artean, orobat, guztiak edo ia guztiak Rh positiboa dutenak dira. L. F. Cavalli-Sforza kontuan hartu beharreko datu genetiko bitxitzat dauka bere azterketan agertzen den fenomeno hau, jadanik M. A. Etcheverry medikuak bere garaian egindako aurkikuntza egiaztatza datorrena. Eman ohi den azalpena da, aro neolitikoa Europan zehar eman ziren inbasio-gune desberdinen uhinak eta zehazki ekialdetik (Anatoliatik) abiatutako populazio-mugimenduek ez zutela erabat harrapatu euskal lurraldea (274). Badirudi, beraz, adituen artean hedatuena den isolamendu erlatibo horri zor zaiola odol-mota horren maiztasun-tasa garaia, genetistentzat berezia gertatzen dena. Fenomeno hau egiaztatzeak, berez, ez du deus arrazakeriatik.

Aipatu berri dugun bezalako bitxikeriak salbu, orokorrean oso zaila da giza talde desberdinetan denboran zehar dirauten ezaugarriak zein diren jakitea. Hautemandako herentziazko ezaugarri guztietan ageri dena da, gizabanakoen arteko desberdintasunak garrantzitsuagoak direla arraza-taldeen artekoak baino. Zaila da arraza definitzea, zaila den bezala arrazak bereiztea, estatistiken maiztasunean kontuan hartu beharreko ezaugarriak asko direlako. Ez gara gauza munduan zenbat arraza-mota dauden jakiteko. Ikertzaile batzuek hiruko sailkapena egiten dute, arraza handien artean beltzak, horiak eta zuriak aipatuz; beste batzuek, berriz, hirurogeikoa. Denak dira arbitrarioak. Eta sakonean, oinarritzat erreferentzia genetikoa hartzen bada, klimak eragindako pigmentazio-desberdintasuna at utzita, egiaztatzen da arrazen arteko beste desberdintasun guztiak kuantitatiboak direla. Praktikan ez baitira sekula aurkitzen gene bateko bi tipo erabat desberdinak direnak arraza desberdinetan. Beraz, arestian aipatutako egileak ateratzen duen ondorioa da, desberdinak bagarela, bai, baina azalez bakarrik, gorputzaren kolorean, alegia:

«No puede haber demasiada variación individual en los caracteres que controlan nuestra capacidad para vivir en nuestro medio. También debemos tener en cuenta otra necesidad: los genes que responden al clima influyen sobre *caracteres externos del cuerpo*, porque la adaptación al clima requiere sobre todo que haya modificaciones en la superficie del cuerpo (que es nuestra interfase con el

(274) Cavalli-Sforzaren mapa genetikoa beltzez markatuta dator euskal gune hori, alboan azalpen hipotetiko hau duela: «En este caso el área dibujada en negro no es el origen de una expansión (...), sino que más bien indica las poblaciones preneolíticas residuales que no fueron completamente absorbidas por los neolíticos llegados del este» (Ibid., 175.or.).

mundo exterior). *Al ser exteriores, estas diferencias raciales saltan a la vista, y automáticamente pensamos que en el resto de la constitución genética debe haber diferencias de la misma envergadura. Pero no es así: en el resto de nuestra constitución genética nos diferenciamos poco*» (275). Azpimarratuak bereak dira.

Gaur egun ziur gaude, mendez mendeko odol-gurutzaketen ondorioz, ez dela egon, ez dagoela, ez arraza erabat garbirik, ez arraza bat bestea baino garaiaorik, nahiz eta horrelako usteak XIX. mende-bukaeran –eta geroago ere– indarrean egon diren.

Arrazaren inguruko gogoeta orokor honen ondotik, gatozen Sabino Aranarengana, honen arrazari buruzkoa urratsez urrats mugatzera, harenari arrazakeri usaina dariola eta, haren heriotzaren mendeurrenean gainera datozkion kondanak ez baitira makalak eta, bidenabar, haren defentsan egindako ahalekinak ez alferrak (276).

Egia da, bai, XIX. mendeko beste zientzilari askoren antzera, arrazaren kontzeptua erabili zuela, oinarritzko elementutzat zuela, baina hori egitean Europako joerak jaso besterik ez zuen egin. Euskal Herrian bertan, Kanpionek ere arraza erabiltzen zuen barra-barra bere idatzietan. Baita J.M. Barandiaran antropologoak ere «euskal gizakia» deitu ohi zaionaren jatorriaz jardutean, zeinaren eboluzio-abiapuntua 7.000 urte-inguruan finkatzen baitu (277). Honekin adierazi nahi duguna da, bat, arrazaren kontzeptua Sabino Aranaren garaian, eta oraindik geroago ere, diskurtso zientifikoan erabiltzen zen ohiko terminoa zela, eta bi, lan honen hasieran esan bezala, komunitate etnikoaren edo nazioaren edukia eman ziola Sabinok arrazari.

Oso besterik da, Euskal Herritik at, termino horren inguruan Vacer Lapouge-k, edo Gumpłowicz-ek, edo Houston Stewart Chamberlain-ek, Joseph Arthur Gobineau-k, eta beste hainbatek egiten duten irakurketa garbiki arrazista, batez ere, hitlerismoarekin politikan ondorio genozida izugarriak ekarriko dituen. Lekuz kanpokoak baino askoz harago, guztiz deitoragarria iruditzen zaigu nazismoa eta aranismoa ez direla berdintzekoak esatea hutsa (278), agerpen publikoetan esan izan den bezala, zeren Euskal Herria, orduko Alemaniarekin konparatuta, oso bestelako egoera soziopolitiko batean aurkitzen baitzen, zapaldua eta inmigrazio masibo baten pean.

(275) Ibid., 140.or.

(276) Anasagasti, Iñaki; Apalategi, Jokin; Guezala, Luis, «Sabino Aranaren itzala bere heriotzaren mendeurrenean», Mahai-ingurua, *Larrun*, 69. 2003, Urria, 1-24.or.; Olabarri Basauri, Andoni, «Sabino Arana Goiriri egotzitako arrazakeriaz», *Berria*, 2003-11-25, 6.or.

(277) Ugalde, Martin, *Nueva síntesis de la historia del País Vasco*, I, Elkar, 1983, 28.or.

(278) Ludger Mees historialariak prentsan esana: «Nahiz eta espainiarrekiko gorrotoa arrazista izan zen, inoiz ez zuen izan Hitlerrek judutarren aurka hartutako jarrera bortitzaren antzik. Euskal arrazaren handitasunaren usteak ez zuen jarrera kolonizatzailek, Teoria Nagusirik eta antzekorik sortu» (*Berria*, 2003-09-10, 6.or.).

Hori argituta, bidenabar, beste bigarren ohar bat ere egin beharra gaude, eta da, Sabino Arana arraza garbiaz ari denean, euskal tradizioan oinarritutako kaparetasuna zuela gogoan, eta ez inola ere euskaldunen odol-garbitasuna, hau zentzu fisiologikoan ulertuta. Hau diogu badirelako oraindik Abandokoa inozotzat jotzen dutenak, mestizajearen fenomenoaz ohartu ez balitz bezala.

Horiek guztiek zerikusirik ez daukate Sabinoren arrazari buruzko ikuspegiarekin, eta, agian, bai gehiago hispanofobiarekin. Eta negatibotzat jo daitekeen sabindar erreakzio honek ere badu bere nondikoa –hau ere arrazonatua, jakina–, funtsik gabeko konplexuengatik edo, azaltzen ez dena.

Lehen arrazoia da, Sabinok maketismoaz hitz egiten duenean, euskal nazio ukatu eta menperatu baten burujabetasuna aldarrikatzen duela eta, bere politikagintza zapalkuntza-egoera batetik abiatzen denez gero, ondorioz datorren jokabide normala dela politikagintzan nazio-proiektu horren kontra daudenak oro –etxeokak nahiz kanpokoak– etsaitzat hartzea edo, bestela esanda, gizarteko harremanak gatazka-zentzuan ulertzea. Maketoaren kontzeptua, bada, ez du mugatzen soilki inmigratuen mundura, arras arinki esan izan den bezala, baizik eta kanpoko okupatzaileekin batera kolaboratzen duten bertakoak ere –euskaldunak izan ala ez– kategoria berean sartzen ditu. «Ellos y nosotros» artikuluan oso garbi adierazia datorren bezala, «maketofiloak», azken batean, politikoki eta ideologikoki «espainolistak» direnak dira, euskal nazioaren kontra nazio espainolaren legea ezartzen dutenak. Nazioen arteko oposizioa da hor tartekatzen dena, baina diferentzia handi honekin: bata –nazionalismo espainola– estatu baten babesean zapaltzailea den bitartean, bestea –euskal nazionalismoa–, estatutik gabekoa izaki, hark zapaldurik daukala. Nazio-arazo guztietan presente dagoen antagonismo-mota da hau.

Bigarren arrazoiak, zentzu hertsian, inmigrazioarekin du zerikusia eta aurrean esandakoaren ondorio zuzena da. Garai hartako industrigintza indartsuaren ondorioz Bilbaoko ezkerraldean ugaltzen den inmigrazio-populazioa, berak «Efectos de la invasión» artikulua aipatuan behin eta berriz errepikatzen duen bezala, beste nazio batetik –kasu honetan Espainiatik– datorrena delako kontsideratzen du arrotza, ez bertakoa, alegia:

«La material inmigración del pueblo español en Euskeria ningún daño moral o muy poco considerable acarrearía, en efecto, si el español no fuera recibido acá como conciudadano y hermano sino como extranjero» (279).

Ez ordukoetan bakarrik, gaurko estatu demokratikoenetan ere inmigra-tuek arrotzak izanez segitzen dute eta, hiritartasunari dagokionez, estatus berezia aitortzen zaie. Orintsu arte, haienganako estatu-hartzaileen jarrera

(279) «Efectos de la invasión», op. cit., 1331.or.

arras asimilazionista izan da, zekarten kulturari uko eginarazi eta bertan integratzera behartuz. Gaur, interkulturalismoaren haize-bolada dela eta, integrazioaren edukia aniztasunaren ikuspegitik planteatzen da, teorian bederen. Praktikan, ordea, demokratiko eta modernoak autoizendatzen diren estatu gehienek errentagarriak ez diren inmigrazio-boltsak baztertzeko edota kanpora uxatzeko joera erakusten dute. Begiratu besterik ez dago Erdialdeko Europara eta auzo-estatuetera zer gertatzen ari den ikusteko. Horregatik, gure inguruko politikari profesionalen eta intelektual organikoen diskurtsoak akademikotik baino askoz gehiago du hipokresia eta maltzurkeriatik, estatu-botererik ez duen nazio bati immigratuak bertakotzat hartzea eskatzen baitzaio, datozela Espainiatik edo nonahitik, inolako baldintzarik jarri gabe, hots, eskubide guztien jabe eginez, baina ez betebeharren erantzule. Diskurtso hori magrebtarrak itsasoan itotzen uzten dituen Espainiatik datorrenean, duintasun etikoari zor zaion begiruneak oinarritzkoenean huts egiten du. Eta hau larria da!

Sabino Aranaren garaian bezala, gaur egun ere estatu-nazioek beren immigratuekin betetzen ez dituzten eskakizunak betetzea eskatzen zaio Euskal Herriari, dakigunean, praktikan eta objektiboki –datu estatistikoak lekuko–, euskal kulturari eta euskarari dagokienez bederen, inmigrazioarena gurean fenomeno asimilatzailea izan dela, eta egun ere, beste testuinguru batean bada ere, arazoak erabakitzeke segitzen duela. Ederra da integrazioaren aldeko predikua, gizarte-berdintasunaren izenean eraikia, Euskal Herriaren ezkerrekoek bezain indartsu eskuinekoek errebindikatzen dutena. Baina nola betetzen da hori euskal edukiz asimilatzailea izanez segi ez dezan? Hau da oinarritzko galdera, bere garaian Sabino Aranak bere modura planteatu zuena.

Eta bitartean diskurtso postmodernoak aurrera segitzen du estatu-nazio ahaltsuen galtzadan gastatutako gurpilean. Ez da oztoporik jarriko Wagner edo Nietzsche bezalako izen handiak, arrazista garbiak, aiputan hartzeko orduan, baina sabindar nazionalismoa errebindikatu orduko, berehala agertuko dira handik eta hemendik adjektibo deitoragarriak, tartean, azalduz gatozenez, arrazistarena. Sabino ez zen arrazista izan. Hispanofobia? Baiki. Baina zertan du lotsatzekorik Abandokoak, bere hirikide Unamuno baskofobo deklaratu izanda? Gure oroimen historikoa hain ahula al da, ez gogoan izateko, oraindik atzo, alderdi estatalistek –ezkerrekoek zein eskuinekoek–, euskal munduari beti bizkar eman izan diotela, 1936ko gerratekoan nahiago izan zutela Espainia gorria zatitua baino, eskubide demokratikoak aldarrikatzen diren une honetan, eskubide oinarritzkoenetako bat –autoderminazioarena– ez dela onartzen? Eta abar.

Espainia zatiezinen aurrean aurkitzen gara. Eta hemen berriro Sabino Aranarekin egiten dugu topo. Horrela ulertzen da zergatik ez duen gogoko José Luis de la Granja Sainz-ek lehen aroko Sabino Arana hura, ez prezeski jeltzale kontserbadorea delako –hau ere bada, jakina–, edo arrazista –hau ez da, hala badio ere–, abertzale sutsua delako baizik. Nahiago du,

Sabinoren herentzia politikoa bere osotasunean alde batera utzi eta, haren oinordekoak sentitzen direnak, Landeta, edo Jose Antonio Agirre, edo Manuel Irujo baten bidetik joan daitezen, horiek, bai, hura ez bezala egiazko demokristauak eta europazaleak izan baitziren. Hori da EAJri luzatzen di-on proposamena: «Al cumplirse el centenario de la muerte de su fundador, cabría preguntarse por qué el PNV continúa teniendo como referente histórico fundamental a una personalidad tan integrista y antiliberal como Sabino Arana, en lugar de sus dirigentes democristianos y europeístas, José Antonio Aguirre, el primer lehendakari, y Manuel Irujo, el ministro de la República española, a mi juicio sus líderes más relevantes del siglo XX y de los pocos que ha tenido con talla de estadistas» (280). Estatista horien harikoak lirateke, antza, Espainia zatiezinean kabituko liratekenak edo, azkenaldion modan jarri den bezala, Espainia handian eroso sentiaraziko gintuzketenak. Baina hori erabakitzea, ez Espainiari, baizik Euskal Herriari toztatzen zaio.

Beraz, Aranak Euskal Herriaren eta euskararen berezitasunaz hitz egiten zuzenean, funtsean zuzen ari zen, geroztiko ikerketa linguistiko, arkeologiko eta genetikoek –Sabinok orduan eskura zeuzkan baino askoz datu gehiagorekin, jakina–, berak zioena baieztatu besterik ez baitute egin, hots: Euskal Herria, bere ingurukoen ondoan, oraindik bizi den herri zahar bat dela, histori-aurrekoa, alegia, hizkuntzaren aldetik ez eze, alderdi seriologikotik ere desberdina dena. Hau horrela baieztatzeak, arrazakeriaren salaketa maltzurak alde batera utzita, asko esaten du herri honek bere nortasunaren lorbidetan daraman borrokaren alde.

Sabino Aranak, halere, badu zer zuzendurik. Arbuia garria da euskara arrotzekin ez kutsatzearren defentsazko tresna gisa ere erabili izana; eztabaidagarria da, halaber, hizkuntza elkarrekin komunikatzeko tresna huts gisa hartu izana; eta, batez ere, garai hartan ulergarriagoa izan arren, ez da horregatik onartzekoa naziotasunaren funtsa, ez hizkuntzan, baizik arrazan jarri izana, areago oraindik Humboldtren tradizioa atarian izanda. Aranak puntu horietan egiten du garbiki erren.

Modu batera edo bestera, Sabino Arana, mende bat pasa eta gero ere, oso bizirik dago. Eta hala dago, batik bat, beste testuinguru batean aurkitzen bagara ere, oraindik ere berak harrotutako gaien inguruan gabiltzalako itzuli-mitzuli eta funtsezko arazo horien muina ulertu eta aterabidea bilatzeko krisei-lua eskuetan utzita joan zelako. Egin diezaiokegun omenaldirik onena, haren espiritu berritzailea berreskuratzea izango da, hark idatziak eta eginak bere testuinguruan kokatzen ahaleginduz. Izan ere, hitzak, esaldiak, fosildu egiten dira ez badira espiritzuz janzten, eta hala gertatu ohi da letrez harago ikusteko miopia interesatua tartekatzen denean. Gauden erne!

(280) «El retorno de Sabino Arana», *Diario Vasco*, 2003-11-25, 23.or.

ERABILITAKO ITURRIAK

AGIRRE, Elias (1935), «El Euzkera, idioma de cultura», *Euzkerea*, IX, 570-576.orr.

AIZPURUA, Xabier (1993), «Euskal Herriko biztanleen hizkuntza gaitasuna», *Jakin*, 77-78, Donostia, 91-106.orr.

AKESOLO, Lino (1980), «Arana Goiri, euskalari»; OC, I, IX-XIX.

ALDAY, J. M. (1991), *Historia del nacionalismo vasco en sus documentos*, IV, Eguzki, Bilbao.

ANASAGASTI, I.; APALATEGI, J.; GUEZALA, L. (2003), «Sabino Aranaren itzala bere heriotzaren mendeurrenean», Mahai-ingurua, *Larrun*, 69, Urria, 1-24.orr.

OLABARRI BASAURI, A., «Sabino Arana Goiriri egotzitako arrazakeriaz», *Berria*, 2003-11-25, 6.or

ANTXUSTEGI, Esteban (1998), *Luis de Eleizalde. Un vasco polifacético*, Fundación Sabino Arana, Bilbao.

ARANA GOIRI, Sabino (1887), *Etimologías Euskéricas*, OC, I, 31-42.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1888), *Pliegos Euskeráfilos*, OC, I, 43-68.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1888), *Pliegos Histórico-Políticos* (I), OC, I, 70-77.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1889), *Pliegos Histórico-Políticos* (II), OC, I, 78-90.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1892), *Bizkaya por su Independencia*, OC, I, 107-153.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1892), *Pliegos Euskeralógicos*, OC, I, 91-107.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1893), «Los invasores», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 197-199.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1893), «¿Somos españoles?», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 182-186.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1893), «Nuestros moros», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 196-197.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894) «Epiflogo», *Bizkaitarra*, 1894-12-31; OC, I, 429-432.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Advertencias», *Bizkaitarra*, 5, 1894-01-29; OC, I, 200-201.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Errores catalanistas», *Bizkaitarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 401-407.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Extranjero en Bizkaya», *Bizkaitarra*, 12, 1894-07-21; OC, I, 327.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Joya bizkaina», *Bizkaitarra*, 1894-08-31; OC, I, 346-347.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «La ceguera de los bizkainos», *Bizkaitarra*, 15, 1894-09-30; OC, I, 363-373.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «La invasión maketa» , *Bizkaitarra*, 7, 1894-03-31; OC, I, 261-262.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Minuta: Errores catalanistas», *Bizkaitarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 401-407.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Euskeldun Batzokija», *Bizkaitarra*, 1894-05-24; OC, I, 279-291.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Extranjero en Bizkaya», *Bizkaitarra*, 12, 1894-07-21; OC, I, 327-327.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Poesía útil», *Bizkaitarra*, 14, 1894-08-31; OC, I, 360-362.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «Ellos y nosotros», *Bizkaitarra*, 26, 1895-05-12; OC, I, 578-586.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «La bandera fenicia», *Bizkaitarra*, 31, 28-07-1895; OC, I, 654-665.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «La Cátedra de Euskera», *Bizkaitarra*, 28, 1895-06-16; OC, I, 621-622.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «La pureza de raza», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 545-551.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «Patriotismo», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 559.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), *Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos*, OC, I, 702-809.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «Ir por lana y volver trasquilado», *Bizkaitarra*, 23, 1895-03-24; OC, I, 524-535.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1896), *Egutegi Bizkatarra*, OC, II, 983-1015.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1896), *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, OC, II, 810-982.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1896), «¿Qué somos?», *Bizkaitarra*, 28, 1896-06-16; OC, I, 606-608.orr.; 29, 1895-06-30; OC, I, 625-628.orr.; 30, 1895-07-7; OC, I, 637-641.orr.).

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Efectos de la invasión», *Baserritarra*, 10, 1897-07-4; OC, II, 1326-1337.orr.; 11, 1897-07-11; OC, II, 1326-1337.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Euzkeltzale bateri», *Baserritarra*, 6, 1897-06-6; OC, II, 1296-1297.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Parroquia ejemplar», *Baserritarra*, 2, 1897-05-9; OC, II, 1259-1260.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), *Umiaren Lenengo Aizkidea*, OC, II, 1016-1066.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «El catalanismo», *Baserritarra*, 18, 1897-08-29; OC, II, 1391-1392.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Una escuela antipatriótica», *Baserritarra*, 10, 4-07-1897; OC, II, 1322-1322.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1898), *Lenengo Egutegi Bizkatarra 1898*, OC, II, 1401-1659.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1899), «Extranjerización», *Diario de la Mañana*, 67, 1899-08-10; OC, III, 1760-1761.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1901), «Conócete a ti mismo», *Euzkadi*, 3, 1901-09-; OC, III, 1993-2001.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1901), «Euzko», *Euzkadi*, 1, Martxoa; OC, III, 1783-1828.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1901), «Apuntes», *La Patria*, 1901-12-22, OC, III, 2081-2082.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1902), «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», *La Patria*, 16, 1902-02-9; OC, III, 2095-2120.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1902), «Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 17, 1902-02-9; OC, III, 2121-2150.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1902), «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples», *Euzkadi*, 2, 1902-uztaila.

ARANA GOIRI, Sabino (1903), «Fe de erratas de *La Gaceta del Norte*», *La Patria*, 81, 1903-05-10; OC, III, 2264-2268.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1914), «Documentos póstumos. La semana vasca», *Euzkadi*, 26, 1914; OC, III, 2360-2371.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1980), *Obras Completas*, Sendoa, I-III, 2. edizioa, Donostia.

ARRIANDIAGA, Manuel (1907), «¿Euzkera ala euskera?», *RIEV*, 6, Paris, 642-672.orr.

CAMPIÓN, Arturo (1907), «Defensa del nombre, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos contra el soñado Euzkera», *RIEV*, 3, 217-241.orr.

CAMPIÓN, Arturo (1907), «Segunda defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos, contra el soñado Euzkera», *RIEV*, 6, 673-698.orr.

CAMPIÓN, Arturo (1907), «Sobre el nuevo bautizo del País Vasco», *RIEV*, I, 2, 148-153.orr.

CAMPIÓN, Arturo («Uchin de Mendaur» izezinez) (1910), «Un bautizo», *RIEV*, IV, 324-326.orr.

CAMPION, Arturo (1976), «Nacionalismo, fuerismo y separatismo», in *Discursos políticos y literarios*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

CHARRITTON, Piarres (1985), *Pierre Broussain. Sa contribution aux études basques (1895-1920)*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.

ELEIZALDE, Luis (1910), *Deun-ixendegi euzkotarra. Santoral vasco o sea lista de nombres euskerizados de los Santos. Comisión Bizkaína de Euzkera del Partido Nacionalista Vasco* (Imprenta y Encuad. Bilbao Marítimo y Comercial, Bilbao, 1910).

ELEIZALDE, Luis (1902), «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples», *Euzkadi*, 2, 1902, Uztaila.

ELIZONDO, Mauro (1981), *Sabino Arana. Padre de las nacionalidades*, I-II, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

ERIZE, Xabier (1997), *Nafarroako euskeraren historia soziolinguistikoa (1863-1936). Soziolinguistika historikoa eta hizkuntza gutxituen bizitza*, Nafarroako Gobernua, Hezkuntza eta Kultura Departamentua, Iruñea.

ETXETXO (ZAITEGI, Jokin) (1950), «Aitzol'en Gizaldia», *Euzko-Goa*, I, Ibeltza, 5-7.orr.

GARAI, Luis (1934), «La vida del euzkera», *Euzkerea*, II, 132-144.orr.

GARBIÑE ETA EDURNE (1931), «Euzkeraz, beti Euzkeraz», *Euzkerea*, XXXVI, 1931-02-15.

GARCIA TRUJILLO, Sebastian (1993), *La novela costumbrista de Domingo de Aguirre*, Instituto de Teología Pastoral, Bilbao.

GÓMEZ, Ricardo (1997), «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz», *ASJU*, XXXI-2, 363-391.orr.

GÓMEZ, Ricardo (1997), «Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu», *ASJU*, XXXI-2, 393-409.orr.

GRANJA PASCUAL, J. Javier (1984), «Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana», *Fontes Linguae Vasconum*, 43, 155-179.orr.

GRANJA SAINZ, José Luis, «El retorno de Sabino Arana», *Diario Vasco*, 2003-11-25, 23.orr.

GROUPE DE BASQUES: ALTUBE, S.; LEIZAOLA, J. M.; JEMEIN, K.; MONZON, T.; ZIAURRITZ, T. (1951), «Un procès linguistique autour de Sabino Arana Goiri», *Gure Herria*, Maiatz-Ekhaiña, Ustaritz, 188-189.orr.

IBARTZABAL, Eugenio (1977), *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia.

IKASLE (1929), «Agur», *Euzkerea*, 1, 1929-01-15.

IRIGOYEN, Alfonso (1957), «Del epistolario de Azkue», *Euskera*, II, 261-393.orr.

IZENIK GABE (1929), «Los contradictores del Maestro», *Euzkerea*, III, 54-58 orr.; IV, 79-82 orr.; V, 92-93.orr.

IZTUETA, Paulo (1991), *Orixe eta bere garaia*, Etor-Eusko Jaurilaritza, Donostia

IZTUETA, Paulo (1993), «Euskal kulturaren kontraesanak: teoria eta praxia», *Uztaro*, 9, Bilbao, 119-152.orr.

IZTUETA, Paulo (2001), *Erbesteko euskal pentsamendua*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 81-96.orr.

KINTANA, Jurgi (2002), *Vizcaytik Bizkaira? R. M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, Euskaltzaindia-Bilbao Bizkaia Kutxa, Bilbao.

KINTANA, Xabier (1985), «Euskararen historia», in Intxausti, J. (zuz.): *Euskal Herria. Historia eta gizarte*, I, EFA-Jakin, 449-455.orr.

LAFITTE, Piarres (1980), «Sabin Arana-Goiri eta Iparraladea», OC, I, III-VIII.

LAKA, Itziar (1987), «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'*, XXI-1, Donostia, 13-40.orr.

LOPEZ ANTON, Jose Javier (1996), «El debate sobre el 'izenbegi' sabiano. Una visión retrospectiva de la cultura vasca en 1907», *Sancho el Sabio*, 2, 137-154.orr.

MARTINEZ DE LUNA, Iñaki (2002), «Euskeraren kale-erabileraren azken emaitzak», *Jakin*, 130-131, Donostia, 228-229.orr.

MISIBUS (1929), «... Y los contradictorcillos», *Euzkerea*, VI, 112.or; VI, 128-129.orr.

MISIBUS (1935), «La vida del euskera por Altube'tar Seber», *Euzkerea*, VII, 432-447 orr.; VIII, 489-500.orr.

NABARRIZTARRA (1934), «La vida del euzkera. Altube'tar Seber Jau-nari idazki agiriya», *Euzkerea*, II, 899-93.orr.

ORIXE (1928), «En defensa de bere. Euskaldun barri zar bat-i erantzuna», *Euzkadi*, 1928-10-19.

ORIXE (1928), «Ura», *Euzkadi*, 1928-10-31.

ORIXE (2002), *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia.

SABINDIAR BATZA (1980), «Prólogo», OC, I, 9-27.orr.

SARRAILH DE IHARTZA, Fernando (1962), *Vasconia*, Ediciones Norbait, Buenos Aires.

TELLECHEA IDIGORAS, J. I. (1984), «Cartas inéditas de Arturo Campión a Serapio Múgica (1899-1921)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'*, XVIII-1.

TOURNIER, A. (1951), «Quelques réflexios sur le purisme et le néologisme en basque», *Gure Herria*, Ephaila-Ostaila, Ustaritz, 120-125.orr.

TOURNIER, A. (1951), «Réponse à un Groupe de Basques», *Gure Herria*, Buruil-Urrieta, Ustaritz, 295-298.orr.

UGALDE, Martin (1974), *Nueva síntesis de la historia del País Vasco*, I, Elkar, Donostia, 28.or.

UGALDE, Martin (1980), «Sabino de Arana Goiri», OC, I, XXI-LVIII.

URGELL, Blanca (1997), «Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca», *ASJU*, XXXI-2, 643-685.orr.

URKIJO, Julio (1910), «¿El *Lenengo Egutegi Biskatarra* de Sabino Arana, fué realmente el primer calendario impreso en Vascuence vizcaino?», *RIEV*, año IV, Enero-Marzo, 1910, 148.or.

VILLASANTE, Luis (1961), *Historia de la literatura vasca*, Editorial Sendo, Bilbao.

ZUAZO, Koldo (1988), *Euskararen batasuna*, Euskaltzaindia-EHU, Iker-5, Bilbao.